

DIE GEBRUIK VAN „DAT“ AS VERBINDINGSWOORD

IN AFRIKAANS

met verwysing ook na die gebruik in Middel-Nederlands,
sestiende- en sewentiende-eeuse en hedendaagse Neder-
lands, en in Engels.

G.H. MALHERBE.

SKRIPSIE INGELEWER VIR DIE GRAAD VAN

MAGISTER IN AFRIKAANS-NEDERLANDS

AAN DIE

UNIVERSITEIT VAN STELLENBOSCH.

NOVEMBER 1966.

My opregte dank en waardering aan

PROF. DR. W. KEMPEN

onder wie se leiding en aansporing hierdie verhandeling geskryf is.

I N H O U D S O P G A W E

	<u>Bladsy</u>
INLEIDING.....	1
I ONDERWERPSINNE.....	4
II VOORWERPSINNE.....	12
III GESEGDESINNE.....	39
IV VOORWERPSINNE NA 'N VOORSETSEL.....	42
V BYSTELLINGSINNE.....	43
VI <u>DAT</u> -SINNE WAT AANSLUIT BY 'N SOGENAAMDE VOORNAAMWOORDELIKE BYWOORD.....	49
VII <u>DAT</u> -SINNE NA 'N VOOROPGESTELDE NIE-SUBSTANTIWIESE, NIE-ADJEKTIWIESE SINSDEEL.....	59
VIII <u>DAT</u> -SINNE NA 'N TEMPORALE SUBSTANTIEF.....	82
IX <u>DAT</u> IN SAMEGESTELDE VERBINDINGSWOORDE OF -GROEPE.....	99
X BYWOORDELIKE BYSINNE.....	112
XI <u>DAT</u> IN ENKELVOUDIGE SINNE.....	143
SLOT.....	145
LYS GERAADPLEEGDE BRONNE.....	146

INLEIDING

In Afrikaans is dat waarskynlik die mees gebruiklike verbindingswoord tot inleiding van bysinne, alhoewel dit n sterk mededinger in wat het. Dit word gebruik om n groot verskeidenheid van bysinne in te lei, en baie samegestelde verbindingswoorde het hul ontstaan aan konstruksies met dat te danke.

In Nederlands is dat net so gebruiklik. W.A. Ornée, wat n studie van die werk van Marnix van St. Aldegonde uit die sestiende eeu gemaak het, het gevind dat 27% van die totale aantal bysinne deur dat ingelei word (De Zin in het Nederlands Proza en de Poëzie van Philips van Marnix, Heer van St. Aldegonde, Deel II, bl. 30). Vergelyk ook G.S. Overdiep in Zeventiende-eeuwsche Syntaxis - Eerste Stuk, bl. 69 (hierna: 17e eeu I): „Het belangrijkste voegwoord is vanouds ‚dat‘. Het verbindt zinnen met zeer verschillende functies, die van object, subject, attributieve, adverbiale bepaling in allerlei schakeeringen." Hy verklaar ook in Stilistische Grammatica van het Moderne Nederlands, 2e druk, par. 385 (hierna: S.G.) dat die etimologiese betekenis van dat nie meer gevoel word nie, en „juist daarom is het zoo geschikt als inleiding van zinnen die in ‚allerlei‘ schakeeringen van ondergeschikte verhouding tot den regeerenden zin staan." In par. 388 van lg. werk lees ons: „De besproken voegwoorden dat, als en of hebben geen ‚eigen‘ betekenis meer. Dit is een gevolg van hun ouderdom, maar ook van de omstandigheid, dat we deze voegw. niet kunnen vergelijken met adverbia en voorzetsels van denzelfden vorm. Zoodra een ‚partikel‘ in twee of drie van deze functies in het Nederlandsch voorkomt, vergelijken we het voegw. met het gelijkvormige adv. of voorz., waardoor het bezef van de ‚eigen‘ beteekenis van het voegw. blijft leven." C.H. den Hertog in De Nederlandsche Taal, 2e deel, par. 28, opm. 3 wys daarop dat dat en of gewoonlik „grammatisch verbindende voegwoorden" genoem word, omdat hulle niks meer doen nie as om te verbind. Hulle word ook „Zinslidwoorden" genoem, omdat hulle inderdaad nog meer as die gewone lidwoorde „echte gewrichtswoorden" zijn, eene soort van taal-scharnieren." Hulle druk egter ook belangrike logiese teenstellings uit.

Die voegwoordelike gebruik van dat het ontstaan uit die Ndl. aanw. vnw. dat. Overdiep (S.G., bl. 633) toon aan dat die ontwikkeling begryp kan word uit n sin met n vooruitwysende dat, bv.:

„Ik verseker je dāt: ik ben de bottelier;
Ik verseker je dāt, dat ik ben de bottelier;
Ik verseker je, dat ik de bottelier ben."

Die dat-sin was dus oorspronklik n bystellingsin, en die dat-sin met hoofsinwoordorde, wat in Ndl. voorkom, en ook in Afrikaans in die spreektaal, is skynbaar ouer as dié met bysinwoordorde. C.G.N. De Vooys (Nederlandse Spraakkunst, 2e druk, par. 194, bl. 403) meen dat die stadium met

twee datte nie noodsaaklik was nie, want deurdat die pouse na die aanw. vnw. dat verval het, kon daar n sintaktiese verskuiwing plaasvind. Dit verklaar egter nie die verandering in die woordorde nie - sy voorbeeld: „Hy hoort dāt: de vogel zingt" toon nie verskil in woordorde nie. Hy gee n mooi voorbeeld uit Van den Vos Reinaerde (609-613);

„Ende (Brune) sekerde Reinaerde dat:
Wildine honichs maken sat,
.....
Hi wilde hem wesen over al
Ghestade vrient ende goet gheselle."

Oorspronklik het die verskuiwing by voorwerpsinne ontstaan, maar uitbreiding het gevolg deur analogie.

Overdiep (S.G., bl. 533-534) meld dat in die Groningse dialek die tweede trap, nl. dat met hoofsinwoordorde dikwels aangetref word, bv.:

1. Nou wil senode dāt: dei zeln hulpen worden;
2. Nou wil senode dat dei zeln hulpen worden;
3. Nou wil senode dat dei hulpen worden zeln",

ten spyte van die sterk neiging in Ndl. tot agterplasing van die persoonsvorm (verbum finitum) in bysinne. Hy meen sulke sinne moet liefs nie beskou word as bysinne wat die grammatiese vorm van die hoofsin aangeneem het nie, maar as sinne wat slegs deur ritmiek en die inhoud ondergeskik is aan die inleidende gedagte. Dit vind hy ook by dat-sinne wat volg op so: „Die zeip was zóo brandrig, d'haile arm was open". Vgl. hiermee in Afr.: Dit het so hard gereën, die hele plek was onder water. Vgl. ook i.v.m. die ontstaan van dat as voegwoord A.C. Bouman en E.C. Pienaar: Afrikaanse Spraakkuns, 2e druk, par. 284; en G.O. Curme: Syntax, bl. 243.

Uit die Ndl. gegewens het ek die indruk gekry dat daar nie veel verskil is tussen die gebruik van dat in Ndl. en Afr. nie. Ek het weinig Afr. konstruksies gekry wat nie ook in Ndl. aangetref word nie, dan nie in A.B.-Ndl. nie, dan wel in die omgangs- en streektaal. Die meerderheid van hierdie konstruksies was ook in Mnl., sestiende-eeuse en sewentiende-eeuse Ndl. bekend.

Wat die indeling van die Afr. materiaal betref, het ek sover moontlik van die semantiese uitgegaan, d.w.s. die dat-sin benoem volgens die semantiese verband tussen hoofsin en bysin, bv. as onderwerp-, voorwerp-, gesegdesin of bywoordelike bysin, en dan nagegaan met watter konstruksies so n verband uitgedruk kan word. Daar is, egter, heelwat tipes dat-sinne waarvan die benoeming onseker is, en in sulke gevalle het ek van die konstruksie uitgegaan, soos bv. in hoofstukke VII en VIII, en dan op die verskillende moontlikhede van benoeming gewys. Die meeste kategorieë is semantiese kategorieë. In hoeverre hulle ook grammatiese kategorieë is, was nie deel van die opset van hierdie werk nie.

Hier moet dit ook gemeld word dat ek in hierdie skripsie nog met die tradisionele begrippe „hoofsin" en „bysin" werk, en dat gerieflikheidshalwe deurgaans gepraat word van die „hoofsin" waarby die dat-sin aansluit, maar dit is natuurlik nie volkome korrek nie, aangesien n bysin net so wel by n ander bysin kan aansluit.

Die doel van hierdie studie was om die gebruik van dat in Afrikaans te beskryf. Dit sluit o.a. in n ondersoek na die fakultatiwiteit van dat, die wisseling met wat en ander verbindingswoorde en die voorkoms van dat in samegestelde verbindingswoorde en -groepe. Ook het ek aandag gegee aan die woordorde en die deureenloop van direkte en indirekte rede by die dat-sin, maar slegs by die gewone voorwerpsin wat op n oorganklike ww. volg, omdat, soos dit my voorgekom het, dit die tipe dat-sin is wat die meeste aangetref word. Alhoewel dit nie spesifiek ondersoek is nie, het ek die indruk gekry dat in byna alle gevalle waar dat alleen gebruik word, dit in die omgangstaal met lat wissel, en selfs in sommige verbindings, soos bv. omdat (omlat).

Die voorbeeldsinne waarby geen bron aangegee word nie, is eie maakselfs by tipes waarvoor ek geen voorbeelde in n geskrewe bron gevind het nie, of voorbeelde wat ek hoofsaaklik uit Die Burger, die Byvoegsel tot die Burger en Die Huisgenoot sonder bron aangeteken het toe ek hierdie onderwerp, natuurlik met n baie meer beperkte opset, as n werkprojek vir die Honneursgraad nagevors het.

HOOFSTUK IONDERWERPSINNE

Die dat-sin is substantiwies, het die funksie van n s.nw. en is die onderwerp van n ww. in die hoofsin. Vgl. ook hfst. V waar die dat-sin as bystelling by n s.nw. wat as onderwerp optree, behandel word.

Die volgende konstruksies kom voor:-

A. Die bysin staan in die normale posisie van die onderwerp, nl. voor die gesegde, dus staan die bysin voor die hoofsin:-

Dat hy n skurk is, is ongetwyfeld waar;

Dat ek weggaan, is nie jou skuld nie.

- (a) Die lydende vorm van n hoofsin + voorwerpsin val ook hieronder:
Dat n oorlog verhoed moet word, is deur verskeie leiers gesê.
- (b) Voor die hoofsin word soms met dit na die onderwerpsin terugverwys, bv. Dat hy altyd sy bes doen, dit is darem waar. Vgl. die soortge-lyke geval by n voorwerpsin wat voor die hoofsin staan, op bl.33.
- (c) Dat is in hierdie gevalle nie fakultatief nie.
- (d) Hierdie konstruksie skyn in Afr., soos ook in Ndl., minder gebruiklik te wees as dié een waar die hoofsin met dat voorop gestel word. Ornée (a.w., bl. 136) het uit 121 onderwerpsinne met dat in 16e-eeuse Ndl., slegs 8 teëgekom met die bysin voor die hoofsin.

B. Die bysin staan na die hoofsin met dit (of soms daar) as voorlopige onderwerp:

As toets vir die ontwyfelbare benoeming van die dat-sin as onderwerpsin beskou ek die moontlikheid om die dat-sin voor die hoofsin te plaas met weglating van dit.

1. Met dit aan die begin van die sin:-

Dit is waarskynlik die mees algemene konstruksie waarin n dat-onderwerpsin voorkom. Afrikaanssprekendes is baie lief daarvoor om n vertelling met dit is/dit was te begin - vgl. hfst. VII.

(a) Dit + koppelww. + s.nw.:

(i) Die gevalle:

Dit is geen wonder dat hy dit nie kon regkry nie;

Dit is jou (sy, haar, ens.) geluk dat die motor nie omgeslaan het nie.

(ii) Die s.nw. word voorafgegaan deur n onbep. lidw.:

Dit is n jammerte dat hy siek geword het;

Dit is/bly n feit dat baie mense hierdie saak nie begryp nie;

Dit is/was n ongeluk dat die twee motors gebots het;

Dit is n geluk, n skande, n prestasie, n moontlikheid,

n groot beswaar, n wonder, ens. dat

(iii) Die s.nw. word voorafgegaan deur n bep. lidw.:

Dit is die waarheid dat hy n skelm is;

Dit is die ongeluk dat hy nie kan lees of skrywe nie;

Dit is/was die moeilikheid, die geluk, ens. dat

(b) Dit + koppelww. + b.nw.:

(i) Die gevalle:

Dit is gelukkig dat hy nie gedood is nie;

Dit is (on)waarskynlik dat hy sal slaag;

Dit is seker/gewis dat hy sal kom;

Dit is (on)moontlik dat hy die wenner sal wees.

Hierdie konstruksie kan ook beskou word as: dit + koppelww. + bw., wat kon ontstaan het uit voorplasing van die bw. met dit is (was) bv. Hy is gelukkig nie gedood nie - Dit is gelukkig dat hy nie gedood is nie, soos ook by baie ander b.we. moontlik is, bv. Ek het hom gister gesien - Dit was gister dat ek hom gesien het - vgl. 5(a) op bl. 69. Waarom ek bogenoemde gevalle hier klassifiseer, is omdat die omgekeerde sin sonder dit, as onderwerpsin voor die hoofsin kan staan, bv.

Dat hy nie gedood is nie, is gelukkig;

Dat hy sal slaag, is waarskynlik;

Dat hy sal kom, is seker;

Dat hy die wenner sal wees, is moontlik;

terwyl bv.:

Dat ek hom gesien het, was gister;

Dat ek die leeu geskiet het, was hier;

nie moontlik is nie - vgl. bl. 59.

Die probleem word veroorsaak deurdat baie b.nwe. en bwe. geen vormverskille toon nie en dat baie bwe. as voltooiing van koppelwe. gebruik word, bv. Dit is hier, daar, vandag, ens. Curme (a.w., bl. 12) wys daarop dat dit in Eng. algemeen is om bwe. en bywoordelike bepalings as voltooiing van koppelwe. te gebruik; vgl. ook Bouman en Pienaar: Afrikaanse Spraakkuns, 3e druk, bl. 95. Interessant i.v.m. gelukkig is dat ons kry: Gelukkig dat hy nie gedood is nie, en Gelukkig, hy is nie gedood nie; wat ongetwyfeld dui op b.nw. (of interj.), teenoor: Gelukkig is hy nie gedood nie, wat dui op bw. deurdat daar inversie is. By die ander is: Waarskynlik dat hy sal slaag; Seker dat hy sal kom; en Moontlik dat hy die wenner sal wees, nie gebruiklik nie, en ons kry ook by al drie sonder dat, inversie, bv. Waarskynlik sal hy kom.

Sommige grammatici, bv. Curme (a.w., bl. 189), Overdiep (17e eeu I,

bl. 80) en Ornée (a.w., bl. 38), benoem alle dat-sinne wat volg op n hoofsin wat met dit is voorgeplaas word, as onderwerpsinne, selfs waar die voltooiing van dit is baie duidelik bwe. of bw. beps. is. - vgl. ook bl. 59 hieronder. Daar is egter belangrike verskille tussen die dat-sin in lg. geval en die gewone onderwerpsin - vgl. bl. 59 - en sulke dat-sinne word in hfst. VII behandel.

WAT (Dl. 2, bl. 43) gee onder dat I, iii (b): „Bystelling by n predikatiewe sinsdeel“, voorbeelde soos: Dit was toe dat...; dis van bangheid dat...; en voeg dan n opmerking by: „In n aantal uitdrukkings is die predikatiewe sinsdeel deur elliptiese gebruik verlaag tot modale bepaling waardeur die bysin ingelei deur dat in funksie n hoofsin geword het, bv. geen wonder dat die koloniste hom nie meer vertrou het nie; gelukkig dat ons betyds padgegee het; jammer dat u ons nie gesê het nie.“ Vgl. ook bl. 143 hieronder.

(ii) Die geval:

Dit is jammer dat jy nou eers kom.

Jammer was oorspronklik n s.nw. Overdiep (17e eeu I, bl. 80) gee onder (het) is + subst. n voorbeeld uit Bredero: „'t Was jammer dattet sulcken stijfsinnigen deen was.“ Vgl. hiermee: Ek is jammer (daaroor) dat jy nou eers kan kom - op bl. 51 en 56.

(iii) Die gevalle:

Dit is nodig/gepas/bekend/wenslik dat ...

(iv) Die gevalle:

Dit is/lyk/bly snaaks dat hy jou nie wil help nie;

Dit is/lyk ongelooflik/sleg/treurig dat ...;

Dit is waar dat hy geld geërf het;

Dit is so dat n vraagstuk van ver bekyk, eenvoudiger lyk as van naby (D.B., 12/7/60);

Dit is egter so dat mense in groter getalle na stede stroom as wat geassimileer kan word (id., 18/8/65).

Verder met: verblydend, interessant, vreemd, goed, opvallend, opmerklik, mooi, gaaf, sonderling, verskriklik, vreeslik.

(v) Gevalle waar die b.nw. in die oortreffende trap met die bep. lidw. substantiwies gebruik word:

Dit is die beste dat jy maar dadelik gaan;

Dit is die slegste dat dit nou byna elke dag reent;

Dit die ergste, mooiste, treurigste dat ...

(c) Dit is + te + inf., met lg. soms in sy ou vorm op -e:

Dit is te betreur(e) dat hy so swak geprester het;

Dit is te hope/te verwagte dat hy betyds sal kom;

Dit is n passiewe vorm met die inf.; vgl. hiermee:

Dit word betreur/Ons betreur dit dat hy so swak geprester het.

(d) Dit/daar + hulpww. + verl. dw. in passiewe konstruksies:

Dit moet onthou word dat dit n spesiale geval was;

Dit/daar word gesê dat hy nie alte eerlik is nie;

Dit/daar word beweer dat hy die geld verduister het;

Verder met: besluit, bepaal, aangeteken, voorgestel.

(e) Dit + ander wwe.:

Dit het my ter ore gekom dat hy en sy vader haaks is;

Dit het vir my snaaks geklink dat hy so iets sê;

Dit gebeur dikwels dat...;

Dit baat jou niks dat...

Opmerkings by alle gevalle onder 1: (i) Stilisties dien die tipe sinsbou om die b.nw. of s.nw. voorop te plaas, gewoonlik met die oog op beklemtoning, bv. Dat n mens so moet ly, is verskriklik - Dit is verskriklik dat n mens so moet ly. Word die s.nw. of b.nw. (in hierdie geval verskriklik) nog sterker beklemtoon, is daar gewoonlik n pouse voor die dat-sin. Curme (a.w., bl. 11) verklaar dat dit n ou Germaanse taalbeginsel is om die woord wat jy wil beklemtoon, so na moontlik aan die begin van die sin te plaas.

(ii) Die vnw. dit tree volgens Overdiep (S.G., bl. 634) op as „Grammaticaal subject“. Volgens W. de Vries in Dysmelie, Opmerkings over Syntax, bl. 35, is dit so wanneer dit nie beklemtoon word nie, maar by sterk beklemtoning van dit tree dit op as logiese onderwerp en die dat-sin is dan bystelling by die onderwerp, bv. Dit slaan my dronk, dat jy hierdie som nie kan doen nie.

(iii) In gevalle waar dit n onpers. vnw. is wat saam met n onpers. ww. optree, is die verhouding tussen die sinne nie heeltemal dieselfde nie, bv. Dit spyt my dat jy nie gekom het nie, want dan is die omgekeerde: Dat jy nie gekom het nie, spyt my, geforseerd.

(iv) In alle gevalle waar ons dit is kry, word dit in die spreektaal en ook in gemoedelike skryfstyl saamgetrek tot dis.

(v) In hierdie konstruksie is die gebruik van dat fakultatief, alhoewel daar gevalle is waar dat nie weggelaat kan word nie. Vgl. bv. die volgende voorbeelde:

uit (a)(ii)(bl.5): Dit was n geluk hy is nie gedood nie - Dit was n ongeluk die twee motors het gebots; Dit is geen wonder hy kon dit nie regkry nie - Dit is geen skande n mens is arm nie;

uit (b)(iv)(bl.6): Dit is snaaks hy wil jou nie help nie - Dit is verskriklik hy moes so sterf.

Telkens klink die tweede sin geforseerd. Dit lyk my na n geval van gebruiksfrekwensie, nl. dat sekere s.nwe. en b.nwe. wat dikwels saam met dit is gebruik word (soos bv. jammer, gelukkig, snaaks, geen wonder, goed, seker) eerder sonder dat voorkom as sommige ander wat n laer gebruiksfrekwensie het. Ander moontlike faktore is die mate van beklemtoning van die s.nw. of b.nw. en die lengte van die pouse tussen die twee sinne. Wat Eng. betref, verklaar O. Jespersen in A modern English Grammar, Part III, bl.37 (hierna: M.E.G.III): „That is also as a rule required when the representative it introduces the sentence..... Here, however, there is a tendency in colloquial English to dispense with that, especially in very short sentences: It is true he did not mention it.“

By passiewe konstruksies geld die invloed van die ooreenstemmende

aktiewe sin met n voorwerpsin, waarby dat byna deurgaans fakultatief is. In die meeste sulke sinne is die weglating van dat gebruiklik, bv. As daar gevind word iemand voer hierdie eenparige besluite nie uit nie (Byv. D.B., 3/3/62); Uit Leopoldstad is gisteraand berig gerugte is in omloop dat... (D.B., 17/2/61).

(vi) I.v.m. beklemtoning kan hier gewys word op die geval van so onder b(iv)(bl.6). Hierdie so met die betekenis „waar” kry nie klem nie, aangesien die klem altyd op die koppelww. is, bv. Dit is so dat hy die geld geërf het. In al die ander gevalle kan die klem wissel tussen die aanvulling of die koppelww., bv. Dit is waar; dit is waar... Indien so beklemtoon word na dit is, het dit n ander betekenis en n ander funksie. Dan is dit n bw. van hoedanigheid wat aandui hoe hy die geld geërf het, bv. Dit is so dat hy die geld geërf het — vgl. bl.69 en ook die aanwysende so waarby n bw. bysin van gevolg-graad aansluit, op bl.117e.v.

2. Met dit dieper in die hoofsin:

Dit is moontlik om in die meeste gevalle onder 1 genoem die predikatiewe of n ander sinsdeel heel voor te plaas, sodat dit dan dieper in die sin, soms onmiddellik voor die bysin, staan, bv.

Geen wonder is dit dat hy dit nie kon regkry nie;

n Jammerte, gelukkig, jammer, nodig, snaaks, te hope is dit dat....;

Snaaks het dit vir my geklink dat...;

Niks baat dit jou dat....

Gevalle onder 1 genoem waarby hierdie konstruksie nie eintlik voorkom nie, is dié waarby dit by omkering wegval of baie ongebruiklik is en wat onder C,1(a) hieronder genoem word. Ook in die geval van waar en so onder 1(b)(iv)(bl.6) genoem, vind omkering nie plaas nie omdat hulle dan as bwe. gerealiseer word. Die konstruksies: Waar is dit dat..., en: So is dit dat..., kom nie voor nie, behalwe met waar as vraende bw. van plek (vgl. bl.66) en met so as bw. van hoedanigheid (vgl. bl.69).

Dat is nie fakultatief nie.

C. Die bysin staan na die hoofsin, maar sonder n voorlopige onderw. dit:-

1. By die gevalle onder B, 1(bl.4 e.v.) genoem, kry ons by voorplasing van die predikatiewe of n ander sinsdeel drie moontlikhede, nl. dat dit behou word (bv. Geen wonder is dit dat hy dit nie kon regkry nie), dat dit fakultatief is (bv. Verblydend is (dit) dat so baie mense belang stel) en dat dit gewoonlik wegval (bv. Die waarheid is dat hy nie alte fluks is nie). Die eerste twee groepe val onder B,2 hierbo (bl.8) en die tweede en die derde hieronder.

Die gevalle is:

- (a) dié wat by B,2 nie voorkom nie, d.w.s. waar dit nie gebruiklik is nie, nl.

- (i) dié wat onder (a)(iii)(bl.5) gegee is, bv. Die waarheid is dat hy nie alte fluks is nie;
- (ii) dié onder (b)(v)(bl.6) gegee, bv. Die beste is dat jy maar dadelik gaan;
- (iii) dié onder (d)(bl.6) gegee, nl. passiewe konstruksies, bv. Gehoop word dat hierdie navorsing baie belangstelling sal uitlok (Huisg., 5/7/63); en
- (b) gevalle onder B,1 genoem wat met of sonder dit voorkom, nl.
 - (i) onder (a)(ii)(bl.5) slegs met n groot beswaar, bv. n Groot beswaar is dat so baie mense dit nie verstaan nie, en met is/ bly n feit, maar in die lg. geval slegs as die bep. lidw. ook wegval, bv. Feit bly egter dat ek daardie oggend willens en wetens by daardie deur ingestap het (S.M., 15/2/61); Feit is egter dat...(D.B., 27/2/61);
 - (ii) onder (b)(iii)(bl.6), bv. Bekend is dat hy voorheen in die tronk was;
 - (iii) onder (b)(iv)(bl.6), bv. Verblydend is dat so baie mense nou in die saak belangstel - behalwe die gevalle met waar en so waar omkering nie plaasvind nie soos reeds onder B,2(bl.8) aangetoon;
 - (iv) onder (c)(bl.6), bv. Te hope is dat hy vroeg sal kom.

Opmerkings: (i) Waar die subst. of die substantiwies gebruikte oortref-fende trap van die b.nw. as predikaat hier aan die begin van die sin gestel word, soos in:

Die waarheid is dat hy die geld gesteel het, en

Die beste is dat jy dit dadelik doen,

is dit ook moontlik om hierdie subste. as onderwerp te beskou en die dat-sin as gesegdesin. - vgl. bl. 39 .

(ii) In al hierdie gevalle is dat noodsaaklik, behalwe in die gevalle onder opm.(i) genoem, waar vorme sonder dat voorkom, bv. Die waarheid is hy het die geld gesteel; Die beste is jy doen dit dadelik; en ook by passiewe sinne waar die aktiewe voorwerpsin sonder dat sy invloed laat geld, bv. Onthou moet word dit was n spesiale geval; Nou is deur mnr. S. gesê dit is nie die beleid van die V.P. nie (D.B., 15/4/61)- vgl. opm.(i) op bl.10 .

2. In sekere gevalle onder B 1,(a) en (b)(bl.4-6) genoem (dit + koppelww. + s.nw. of b.nw.) kan die hoofsin verder gereduseer word tot n voorbepaling + s.nw., of n enkel b.nw. deurdat dit en die koppelww. wegval. Die s.nw. of b.nw. kry dan eintlik modale funksie of die funksie van n interjeksie en die sin kan selfs as enkelvoudige sin beskou word. Vgl. die opmerking in WAT, hierbo op bl.6 aangehaal; ook bl.143, en De Vooys (a.w., bl. 367) en De Vries (a.w., bl. 95).

Twee groepe kan onderskei word:

- (a) Die dat-sin word voorafgegaan deur n voorbepaling + s.nw., bv

Geen wonder dat hy dit nie kon regkry nie; Jou geluk dat hy jou nie gevang het nie; of deur n b.nw., bv. Gelukkig dat hy nie gedood is nie; Jammer dat hy nie kon kom nie; Snaaks dat n mens niks meer daarvan hoor nie; Goed dat jy hom so op sy plek gesit het.

Dikwels is daar n pouse voor die dat-sin, en die voorafgaande gedeelte kan dan as interjeksie beskou word, in welke geval die gebruik van dat fakultatief is, bv. Geen wonder die Maties meen ons het hulle te na gekom nie (D.B., 29/9/62); Geen wonder die predikante waarsku so teen die gevare van wit dulsies nie (Byv.D.B., 29/9/62); Sy geluk ek is so saggeaard (Landstem, 7/12/63); Gelukkig hy is nie gedood nie (Vgl. hiermee: Gelukkig is hy nie gedood nie, waar gelukkig as bw. optree; hierbo bl.5); Jammer ek kon nie vroeër kom nie; Snaaks n mens hoor niks meer daarvan nie; Goed jy het hom so lekker uitgetrap. Na die uitroep is daar n pouse. Vgl. ook gevalle onder F op bl.37 waar die dat-sin as voorwerpsin behandel, maar ook as onderwerpsin geïnterpreteer kan word, en waar die sin struktureel n enkelvoudige sin of interjeksie + dat-sin is.

(b) In hierdie groep val ander b.nwe. onder Bl(b) genoem, veral dié onder (iv)(bl.6), wat ook sonder die koppelww. voorkom, maar by hulle is dat noodsaaklik (alhoewel daar twyfelagtige gevalle is), waarskynlik weens die laer gebruiksfrekwensie en omdat hierdie woorde moontlik nog nie as interjeksies beskou word soos dié onder (a) genoem nie:

Ongelooflik dat hy dit kon regkry;

Opmerklik dat hy geeneen van sy ou maats herken het nie.

Verder met: treurig, interessant, vreemd, opvallend, mooi, gaaf, sonderling, verskriklik, vreeslik, onmoontlik en eienaardig.

Met die lg.geval, eienaardig, is n interessante geval opgeteken waar dit sonder dat maar met omgekeerde woordorde voorkom, net soos gelukkig, en dan dus as bw. optree: Eienaardig is dit n kwaal wat by uitstek vroue aantast (Dr. Goedhart in D.B., 18/4/64.)

Hier kan ook n pouse voor dat wees, maar dat is gewoonlik nie fakultatief nie.

Opmerkings: (i) Die fakultatiwiteit van dat na passiewe hoofsinne kan verklaar word daardeur dat n mens vind dat die onderwerpsin na so n hoofsin tog iets van die aard van n voorwerpsin het. Dit skyn asof die spreker of skrywer die bysin as voorwerpsin voel, veral as dit weggelaat word; vgl. Meyer de Villiers: Werkwoordsvorme in Afrikaans in die Verlede Tyd, bl. 39. (hierna: Werkwoordsvorme). Hierdie „iets van die aard van n voorwerpsin" veroorsaak dat dat weggelaat word, veral by verkla- rende wwe., bv.

Deur hom is beweer n mens kan dit nie doen nie;

Deur verskeie mense is gesê daar bestaan nie soiets nie;

Hoewel hulle nie wou erken waar die fout lê nie, is tog gevoel die stelsel deug nie.

Moontlik geld hier ook die invloed van sinne waar die hoofsin passief is,

maar die bysin tog n voorwerpsin, aangesien wat die indirekte voorwerp van die in die aktief-gestelde sin sou wees, gebruik word as onderw. van die passiewe sin, bv. Ek het die seun beveel (dat) hy moet gaan slaap - Die seun is deur my beveel (dat) hy moet gaan slaap.

(ii) By alle gevalle van semi-direkte rede (vgl. bl.18 e.v.), waar die inleidende gedeelte in die middel staan, d.w.s. waar die hoofsin binne die onderwerpsin val, word dat nie gebruik nie, omdat die hoofsin eintlik parenteties binne die onderwerpsin val, bv. Baie mense, word (dit) gesê, weet nie hoe om ordentlik te leef nie.

(iii) In Mnl. al was dat fakultatief by onderwerpsinne. F.A. Stoett in Middelnederlandsche Spraakkunst: Syntaxis, par. 301, haal hierdie sin aan: „Hets beter, dust becoes hier dan ghinder int helse vier”; terwyl die Mnl.Wdb.(onder dat III, 1c) verklaar: „Dit dat kan even als thans worden uitgelaten, en het verband tusschen een zin en zijn onderwerps- en voorwerpszin onuitgedrukt blijven.” Vgl. ook J.J. le Roux en T.H. le Roux: Middelnederlandse Grammatika, par. 341. I.v.m. 17e eeuse Ndl. maak Overdiep geen melding van die fakultatiwiteit van dat nie, maar W.L. van Helden (Vondel's Taal (Syntaxis), par. 240) kry in die taal van Vondel meer as 12 voorbeelde van onderwerpsinne sonder dat, bv. „'t is best ghy't eerst verzoekt” en „'t was bestemt, ghy zoudt uw' leitsman volgen”; veral ook na „dunckt” en „schijnt”. Ook J.O.S. van der Veen, (Het Taaleigen van Bredero, par. 229), wat die taal van Bredero ondersoek het, noem die volgende voorbeelde: „Hoe dickwils scheent mijn suchten tot u spraaken” en „Hoe komt, Margrieta, ghy het lichaem niet en bouwt een graf.”

De Vries (a.w., bl.153) erken dat die subjeksin sonder dat grammatikaal korrek is, en noem as voorbeeld: „Der wordt gezegd (dat) hy heeft gevangen gezeten”, maar elders in sy werk (bl.63) kwalifiseer hy hierdie stelling en noem n paar gevalle met het waar dat noodsaaklik is: „Het staat vast, dat hij ziek is”, of „Het staat vast: hij is ziek”, maar nie „Het staat vast, hij is ziek” nie. Eweneens moet dit wees: „Het is noodig/beter, dat jij mee gaat” en „Het is het beste, dat jij mee gaat”. Ook in Engels, volgens Curme (a.w., bl.182), word that dikwels in onderwerpsinne weggelaat, „as in the original paratactic construction”, maar nie as dit nodig is om die duidelikheid nie, en veral nie as die bysin voor die hoofsin staan nie.

HOOFSTUK IIVOORWERPSINNE

Die dat-sin is substantiwies en het die funksie van n s.nw. wat as direkte voorwerp van n ww. optree. Daar is egter gevalle waar n ww. met n voorwerpsin verbind, maar nie met n enkele s.nw. as voorwerp nie. Vgl. ook hfst. V waar die dat-sin as bystelling by n s.nw. wat as voorwerp optree, behandel word.

Die volgende konstruksies kom voor:-

A. Die bysin staan in die normale posisie van die direkte voorw., nl. na n oorganklike ww. in die hoofsin:

Hy sê dat hy my sal help;

My ma skryf dat dit droog is op die plaas;

Ek hoop dat jou boetie nou gesond is.

Verder ook bv. na: antwoord, belowe, besef, besluit, beteken, beweer, bewys, bid, dink, droom, erken, help, hoor, kla, laat weet, meen, ontken, reken, sien, smee, sweer, toon, verbeel, verdra, verneem, versoek, vertel, verwag, vind, voel, voorstel, weet, wens, wil hê, wys.

Opmerkings: (i) Volgens Overdiep (S.G., bl. 633) is dit veral wwe. wat n werksaamheid van die gees of die sintuie, of n mededeling aandui.

(ii) Sommige van hierdie wwe. se aanvullingsmoontlikhede met s.nwe. is beperk, of bestaan glad nie, of is slegs moontlik met n voorsetsel, bv. Hy bid (slegs: n gebed); ek kla (slegs: n klag); ek kan nie help -; hy smee -. ~~Die~~ dat-sin na sulke wwe. kan ook beskou word as aansluitend by n voornaamwoordelike bywoord (vgl. hfst. VI), bv.

Hy bid om hulp - Hy bid (daarom) dat God hom moet help;

Ek kla oor die reën - Ek kla (daaroor) dat dit so aanhoudend reent;

Ek kan nie help (daarvoor) dat jy geval het nie;

Hy smee om hulp - Hy smee (daarom) dat ek hom moet help;

Hy wys my op my fout - Hy wys my (daarop) dat ek n fout gemaak het.

(iii) Hierby sluit ook aan die ww. waarsku wat ook nie met n s.nw. aangevul kan word nie, behalwe na die voors. teen. Die bysin kan negatief wees: Ek waarsku jou dat hier nie gerook mag word nie; of positief: Ek waarsku jou dat een hou van daardie stert jou been kan breek.

Die hoofsin kan passief wees, maar die bysin bly voorwerpsin, want wat die indirekte voorw. van die in die aktief-gestelde hoofsin sou wees, tree op as onderw.: Ons is gewaarsku dat ons nie naby die plek mag kom nie. Selfs waar die indirekte voorw. nie voorkom nie, kan die dat-sin nie as onderw. optree nie, maar is die hoofsin n onpersoonlike konstruksie: Keer op keer is gewaarsku dat so n optrede moeilikheid sou veroorsaak (Ons kan

bv. nie sê: Dat so n optrede moeilikheid sou veroorsaak, is gewaarsku;
of: Dit is gewaarsku dat.... nie).

Dat kan weggelaat word, met n pouse in die plek daarvan:

Ek waarsku jou: jy mag dit nie doen nie!

Waarsku kom ook voor met die voors. teen: Hy waarsku (ons) teen die sonde;
of met n dat-sin: Hy waarsku (ons)(dat) ons moet pasop vir die sonde.
In die meeste gevalle waar waarsku met n dat-voorwerpsin gebruik word,
het die bet. van „waarsku teen” verswak, veral waar die bysin in die nega-
tief is, en word dit gebruik net soos bv. sê; vgl. Overdiep se studie van
die intonasie van n sin met waarschuwen in S.G., bl.636.

1. Die fakultatiwiteit van dat by hierdie tipe voorwerpsin:-

In alle gevalle waar die voorwerpsin op die hoofsin volg, is die gebruik van dat fakultatief. In die skryftaal kom daar minstens net soveel gevalle voor sonder dat as met dat, en in die spreektaal oorweeg die gevalle sonder dat. Vgl. wat Bosman en Pienaar (a.w., 3e druk, par.164 b) reeds in 1933 skryf: „Besonder gewoon is ook die weglating van die voegwoord sonder dat iemand se woorde aangehaal word, bv. Hy het verklaar hy gaan nou sy plaas verkoop.” n Moontlike faktor wat hiervoor verantwoordelik is, is dat by die gebruik van die indirekte rede sonder dat daar baie minder moeilikheid met woordorde is.

(a) Dit was vir my onmoontlik om enige strukturele of semantiese aandui-
ding te kry van wanneer dat by die gewone direkte voorwerpsin gebruik word
en wanneer nie. Voorbeelde van voorwerpsinne sonder dat, is: Ek het
belowe ek sal nie vertel nie. (Byv.D.B., 28/5/60);maar dit glad nie
oor die hart kan kry om te besluit een van hulle kry nie n prys nie (D.B.,
28/8/61); Riversdal het pas laat weet sy lenteskool vanjaar is van 23 tot
30 September (id., 20/8/61);
...maar ek meen ons sou baie beter voorwaardes gekry het (Byv.D.B., 28/5/60);
Ons moet onthou daardie lande is lede van die V.V.O. (D.B., 12/4/62);
Die rede waarom ek sê die S.A. Kampioenskappe....(Byv.D.B., 28/5/60);
...sal u sien vir hom het straf geen nut nie (id., 28/5/60);
Hy het gevind Kapenaars verstaan.... (D.B., 1/3/61);
Sy vriend het later voorgestel hulle moet die pomp oor die vuur warm maak
(id., 9/8/60).

Verder is ook o.a. na: belowe, besef, beteken, beweer, bewys, dink, droom,
help, hoor, hoop, reken, skat, sweer, toon, verbeel, verdra, verneem, ver-
wag, vind, voel, weet, dat-lose voorwerpsinne gevind.

(b) By baie wwe., veral dié wat die menslike gevoelens, of waarnemings
van die menslike sintuie uitdruk, het die vorm sonder dat al byna verstar
geword:

Ek hoop hy kry dit reg;

Ons reken ons kan wen;

Ek wens julle wen;

Ek skat hy is geleerd genoeg;

Ek weet hy is siek;

Ek sien hy is afwesig;

Ek voel daar is iets verkeerd; Ek hoor hy sing so mooi;
 Ek ruik die kos brand.

Moontlik het die gebruik van sommige van hierdie wwe. (bv. voel, sien, hoor) as hulpwwe. n invloed gehad, bv. Ek sien hom val - Ek sien (dat) hy val. „Ek voel die hond byt" kan wees: „Ek voel (dat) hy byt" of „Ek voel hom byt".

(c) In die skryftaal, selfs in die versorgde, formele berigte van koe-rante, soos blyk uit die voorbeelde onder (a) genoem, word dat weggelaat, veral in verslae van hofverrigtinge en toesprake waar baie gebruik van die indirekte rede gemaak word. In sulke styl, egter, oorheers die voorwerpsinne met dat wat getalle betref. In n verslag van n hofsaak in Die Burger van 23/6/60 is gevind dat uit die 46 voorwerpsinne in die indirekte rede 39 met dat was (na die wwe. sê, vertel, bewys, ontken, vra, beweer, betuig, hoop, onthou) en 7 sonder dat (almal na sê). In artikels wat in n volkstaalstyl of geselstrant geskryf word, is die posisie egter anders. In n artikel deur Rykie van Reenen in die Byvoegsel tot die Burger van 4/4/59 word 13 van die 14 voorwerpsinne sonder dat aangetref. Gewoonlik word die voegw. weggelaat by minder nadruklike styl, om die indruk van n gemoedlike geselstrant of n dramatiese atmosfeer te skep. By n meer nadruklike, formele styl is die voegw. weer meer gepas; vgl. C.P. van der Merwe, W. Kempen en Jaco van der Merwe: Afrikaans as Eerste Taal vir Sts. IX en X, bl. 208.

Daarenteen vind ons weer dat die dat weggelaat word met die oog op nadruk, maar dan is daar n pouse in die spreektaal, en in die skryftaal n dubbelpunt of gedagtestreep, bv.

Jy moet darem wéét : ek is nie meer vandag se kind nie;

Jy moet góéd begryp - die geld groei nie op my rug nie;

met die klemtoon op sekere woorde in die hoofsin.

(d) Na n ww. van bewering, soos sê, antwoord, word dat gewoonlik nie weggelaat in versorgde taal as die enigste verskil tussen die direkte en die indirekte rede die woordorde en dat is nie, sodat die sin duidelik indirekte rede kan wees. In Afr. kry ons dikwels so n posisie, omdat die tydsvorm van die ww. in die bysin nie met dié van die ww. in die hoofsin hoef ooreen te stem soos in bv. Eng. nie. Vgl. bv.

Ds. Murray antwoord: „Net God het mag om reent te gee" - Ds. Murray antwoord net God het mag om reent te gee - Ds. Murray antwoord dat net God mag het om reent te gee.

Hierdie bepaling geld egter nie altyd nie, en in Afr. is daar dikwels deureenloop van direkte en indirekte rede (vgl. bl.17).

(e) Nog n faktor wat n invloed het (ook egter nie absoluut nie) is of die ww. in die hoofsin n relatiewe verbaalbegrip of n verbale volbegrip is; vgl. J.J. le Roux: Oor die Afrikaanse Sintaksis, bl. 120. Indien die ww. eersgenoemde is en dit met n direkte voorw. aangevul moet word, word dat

gewoonlik nie weggelaat nie, bv. Die stroom veroorsaak dat minerale na die oppervlakte kom; Jou ongehoorsaamheid sal maak dat jy slae kry; Die Vader sal gee dat jou seun veilig tuis kom (maar vgl.: Mag die Vader gee hy kom veilig tuis). Vgl. ook Jespersen, M.E.G.III, bl. 37.

(f) Dit skyn asof skrywers nie geneë is om twee of meer voorwerpsinne na mekaar te gebruik sonder dat nie, veral nie waar een indirekte stelling binne n ander gemaak word of waar een persoon twee stellings maak nie, bv.

Hy het gesê pres. Eisenhower het herhaal dat Amerika sal voortgaan... (D.B., 27/5/60);

Hy het gesê hy het geen geld van my nie en dat ek self vir die tjek moet instaan (id., 22/6/60);

Op n vraag het hy gesê hoewel hy nie glo dat die wolprys in Suid-Afrika sal val omdat hy as voorsitter van die Wolraad uitgesit is nie, dink hy tog dat sy uitsetting internasionale gevolge sal hê (id., 28/11/60).

Tog kry ons gevalle soos die volgende: Ons korrespondent berig min. De Klerk het gesê Carpio en dr. Martinez de Alva het erken wat hulle hier gesien het (D.B., 11/6/62);

Mnr. S. het getuig hy het in April vanjaar aan dr. F. gesê hy het by mnr. L..... verneem dat mnr. L. sou gesê het dat n sekere boekie nie aangeskaf sou word nie (id., 14/5/63).

(g) Om die willekeurigheid by die gebruik van dat aan te toon, haal ek die volgende aan uit een hoofberig in Die Burger van 27/5/60: „Na die vergadering het die Russiese afgevaardigde, Andrei Gromiko, gesê dat die beskuldiging..... herhaal sal word. ...Kort voordat gestem is het Henry Cabot Lodge, Amerikaanse afgevaardigde, opgestaan en gesê hy wil n ont-hulling maak. ...Hy het gesê die apparaat Hy het gesê dit getuig... Hy het gesê pres. Eisenhower het herhaal dat Amerika sal voortgaan... Na die vergadering het Lodge gesê dat hy dankbaar is oor die besluit." Vgl. ook: „Ek hoop regtig die kinders sien nog van hulle plan af.... hoewel ek hoop dat daar in daardie late stadium nie meer van so iets sprake sal wees nie" - uit een paragraaf in Die Byvoegsel tot Die Burger, 28/5/60; en ook: „... die brief toon dat..."; en in die volgende paragraaf van dieselfde berig: „Die fotostatiese afdruk toon Lumumba wou hê dat...." (D.B., 17/2/61).

(h) Selfs waar daar by die eerste lees moontlike misverstand kan wees, word dat dikwels weggelaat, soos uit die volgende voorbeelde blyk:

....vertel naamlik dié storiëtjie is in Kanada in die ban gedoen (D.B., 24/11/60);

n Rukkie gelede het ek my voorgeneem in hierdie rubriek mag vir die volgende maande nie weer die woord „blom" voorkom nie (id., 30/8/61);

Dr. Marais sê van al die diere in die Kongo sal die olifante die swaarste kry (id., 25/7/60);

Swanton skryf om die wedstryd af te stel, sal minder tot die Springbokke se krediet strek as n nederlaag (id., 2/2/61);
sal u sien vir hom het straf geen nut nie (Byv.D.B., 28/5/60);
 Tommy Carse skryf V.A.K. wat die mense so Namakwaland toe jaag, moet n keer sê hulle kan gerus ook in die Strandveld gaan kuier (D.B., 15/8/61);

Mnr. N. voeg by so n belydende kerk het niks te doen met die stigting van n nuwe kerkreformasie nie (id., 24/7/65);

Eerw. Reeves skryf aan hom is gesê... (Oosterlig, 19/7/62).

In die spreektaal sou in hierdie gevalle meestal n kort pause in die plek van die ontbrekende dat wees en dit sou moontlike misverstand uitskakel.

Sommige van hierdie bysinne is as 't ware direkte rede sonder aanhalingstekens, bv. Dr. Marais sê: „Van al die diere in die Kongo, sal die olifante die swaarste leef.”

(i) Waar ons n hoofsin kry, verbind met twee bysinne waarvan die twee voegwe. langs mekaar staan en die eerste voegwd. dat is, word dat in die spreektaal meestal, en in die skryftaal dikwels, weggelaat. (vgl. bl.22 e.v.):

Hy het gesê ondanks die ekonomiese vooruitgang wat die Unie die afgelopen jaar gemaak het, lewe die meeste van die mense net bo of onder die broodlyn (D.B., 1/6/60);

Sy het gesê nadat haar man van haar verhouding met G. gehoor het, het hy gesê „dat hy by my sou staan” (id., 23/6/60);

Die ambassadeur...het gesê toe hy van die onluste verneem, het hy dadelik besluit....(id., 12/7/60);

Hy het aan haar gesê as sy skreeu, sal hy skiet;

Die horlosiemaker ... het gister gesê wat met die horlosie verkeerd geloop het, is nog n groot geheim (D.B., 14/3/64);

Hy het gesê voordat hulle Amerika verlaat het, het hulle n dokument by n bank gelaat (id., 7/9/60).

So ook dat voor al, hoewel, indien, ingeval, omdat, sodra, tensy, terwyl, wanneer.

In hierdie gevalle geld ook wat van moontlike misverstand onder (h) gesê is. In die laaste sin hierbo aangehaal, bv., kan n mens, totdat jy by die laaste gedeelte van die sin kom, nog steeds meen dat „voordat hulle Amerika verlaat het” n bywoordelike bysin van tyd by „het gesê” is i.p.v. die voorw. daarvan.

(j) Wat die posisie vanaf Mnl. tot huidige Ndl. betref, vgl. Mnl. Wdb. (onder dat), Stoett (a.w., par.301), Le Roux en Le Roux (a.w., par.341), Van der Veen (a.w., par. 230), Van Helten (a.w., par. 240), A. Weijnen (Zeventiende-eeuwsche Taal, 2e druk, par. 104), Den Hertog (a.w., par.35), De Vries (a.w., bl.63 e.v. en bl. 153 e.v.), Overdiep (S.G., par. 348) en

De Vooy's (a.w., par. 193, 194 en 201). Sommige Ndl. skrywers noem n dat-lose bysin n bysin met die vorm van n hoofsin. I.v.m. Eng., vgl. Curme (a.w., bl.186), Jespersen (M.E.G.III, bl.32-38, en Essentials of English Grammar, bl.350 - hierna E.E.G.) en Modern English Usage (bl.632).

2. Die deureenloop van direkte en indirekte rede by hierdie tipe voorwerpsin:

As n skrywer of verteller n ander persoon se gedagtes, gevoelens of woorde weergee in die werklike woorde wat die persoon (sou) gebruik het, dan kry ons die direkte rede, bv. Jan sê: „Ek gaan môre Kaap toe”; Piet dink: „Nou gaan hy my vang.” In Afrikaans word die werklike woorde gewoonlik van die res van die sin geskei deur n dubbelpunt of komma en tussen aanhalingstekens geplaas. Soms word die aanhalingstekens egter nie gebruik nie, bv. in die Afrikaanse Bybel: „En Maria sê: Hier is die diensmaag van die Here. Laat dit met my gaan volgens u woord. En die engel het van haar weggegaan.” (Luk.1 : 38).

Bring die verteller of skrywer egter die uitinge van die persoon in verband met sy epiese verhaal- of verteltrant, dan kry ons die indirekte rede, bv.

Jan sê dat hy môre Kaap toe gaan;

Piet dink dat Koos hom nou gaan vang - vgl. Overdiep (S.G., bl.148).

Die indirekte rede is in die vroeëre tyd, en word tans nog in Ndl., Eng. en Duits, van die direkte rede deur die volgende formele verskille, of altans die meeste daarvan, onderskei:

- (a) Die invoeging van n voegw. dat of of, behalwe by vrae met wat, wanneer, hoe, waar ens. waar die vraende woord die funksie van voegw. vervul.
- (b) Die wegval van sekere leestekens, nl. die aanhalingstekens waar dit gebruik word, die dubbelpunt of komma, die vraagteken en die uitroepsteken.
- (c) Die verandering van die persoonlike en besittlike vnw. waar dit nodig is.
- (d) Die verandering van die formele tydsvorm van die ww. in die mededeling of vraag, indien nodig, om ooreen te stem met dié van die inleidende ww.
- (e) Die verandering van die woordorde na bysinwoordorde, waar daar verskil is - vgl. bl.19.
- (f) Die verandering in die wyse van die ww. in die mededeling of vraag, soos die geval in Mnl. was en tans nog in Duits is.

In Afr. geld (b) en (c) nog, maar (d) en (f) nie meer nie. Wat (a) betref, het ons gesien dat dat kan wegval en dan geld (e) ook nie meer nie. Selfs by indirekte vrae waar die vraagwoord as voegw. optree word dikwels die volgorde van die direkte vraag behou, bv. Hy het my gevra wat maak ek - vgl. bl.21.

As ons dus kry in die direkte rede: Hy het gesê: „Ek is siek”; indirekte rede: Hy het gesê hy is siek; dan is die enigste verskille in die leestekens (wat in die direkte rede slegs in die geskrewe taal waarneembaar is, alhoewel daar in die gesproke taal n pouse in die plek van die dubbelpunt sal wees) en in die vnwe. Sulke sinne sonder dat, noem E. Kruizinga (Het Nederlands van Nu, bl.67) die semi-direkte rede: bv.

Hy zei: ik ga met jullie mee (Direkte rede);

Hy zei, hij ging met ons mee (Semi-direkte rede);

Hy zei, dat hij met ons meeging (Indirekte rede).

Nou kry ons in Afr. sinne waar daar nie n vnw. is wat verander nie en wat dus absoluut geen verskil tussen direkte en indirekte rede toon nie; wat dus feitlik direkte rede sonder aanhalingstekens is, bv.

By die dodekamp was daar byna geen dag dat mense nie gesterf het of vermoor is nie, het hy bygevoeg (D.B., 2/5/61);

Daar is, sê hy, baie mense wat nie goed motor kan bestuur nie. (Ons kry dit veral waar die hoofsin na of in die middel van die voorwerpsin staan);

Hy sê ondanks die groot aantal mense wat die afgelope tyd vervolg is... gaan die jaery voort (D.B., 30/7/60).

Ons vind ook vermenging van vnwe., woordorde en leestekens:

Om dit n goeie storie te maak, skryf hy vyftig jaar later in sy outo-biografie, moes ek kon sê wat die hoofstuk was, en hoe toepaslik vir die oomblik: helaas, ek kon nie meer onthou nie! (Die hy en die ek is Sir Roderick Jones van wie se herinneringe aan Paul Kruger Rykie van Reenen hier skryf - D.B., 24/1/62);

Toe dit rugbaar word dat Kaapstad se spesiale skool posvat, vra Oos-Londen wat dan van hom? (Rykie van Reenen, Byv.D.B., 19/1/62);

....waar n Kanadese vaderlandsliefde die Franse Kanadees en die Engelse Kanadees laat voel Kanada is ons vaderland (D.B., 9/6/60);

....nou vra ons onself af wie het vir hierdie ontwikkeling gewerk? (Briefskrywer D.B., 22/3/62);

Nou wil ek net weet wat sê die gemeentes of toeskouers of kerke daarvan? (Briefskrywer, Huisg., 31/3/61)

Daarna kon sy nie slaap nie en wou sy weet hoekom die skip so kraak, waar die reddingsgordels gebêre word, en wat doen n mens as daar n brand op see uitbreek?;

Toe ek nou net weer aan die slaap sukkel, vra Mabel wat ons moet saamvat as die skip sink? (Al twee sinne van Wim Hartman, Huisg., 17/8/62).

Hierdie verskynsel word ook in Engels aangetref. Curme (a.w., bl.248) noem dit „blending of direct and indirect discourse”. Soms dui net die tydsvorm die verskil aan, soms ook die vnw., bv. „He had asked the boy Mickey had any one gone to see them”; „Would I call again? she asked me”. Hierdie konstruksie is volgens Curme besig om van die omgangstaal na die

skryftaal te versprei en is veral gebruiklik in Ierse Engels. Hy wys ook op die gebruik van die woordorde van die vraagvorm i.p.v. die woordorde van die bysin, bv. „Then he asked where was King Peter.”

3. Die woordorde na dat by hierdie tipe voorwerpsin:-

Eerstens moet daar onderskei word tussen normale woordorde en omgekeerde woordorde, of inversie; vgl. Bouman en Pienaar (a.w., 2e druk, par.300). By eersgenoemde staan die onderw. voor die persoonsvorm van die ww. (verbum finitum - hierna afgekort tot v.f.) en by inversie is dit andersom. Inversie kom o.a. voor as die sin n aanloop het, d.w.s. as n sinsdeel wat normaalweg dieper in die sin staan (dus alle sinsdele behalwe die onderw.) voorop geplaas word, gewoonlik om dit te beklemtoon. So kry ons voorplasing van:

n bw.	: <u>Gister</u> <u>het</u> (v.f.) <u>ek</u> (onderw.) hom gesien;
n bw. bep.	: <u>In die môre</u> <u>staan</u> <u>hy</u> vroeg op;
n bw. bysin	: <u>As die weer mooi is</u> , <u>gaan</u> <u>ons</u> visvang;
n direkte voorw.	: <u>Hierdie boek</u> <u>het</u> <u>ek</u> vir hom gegee;
n indirekte voorw.	: <u>Hom</u> <u>is</u> die skuld gegee;
n voorsetsel en voorw.	: <u>Van hom</u> <u>het</u> hulle baie geskinder;
n predikatiewe sinsdeel	: <u>Mooi</u> <u>is</u> daardie meisie; <u>n Skurk</u> <u>is</u> hierdie kêrel; <u>Hier</u> <u>is</u> dit.

Ook by vraagsinne wat met n vraende woord begin (Waarom doen jy dit?), by sommige bevelsinne (Kom jy hier!) en by wenssinne (Kon hy my tog maar help!) kry ons inversie; vgl. N. van Wijk en W. van Schothorst: De Nederlandsche Taal, 5e druk, par.40.

Hierdie onderskeiding geld net by enkelvoudige sinne, hoofsinne en voorwerpsinne sonder dat:

In die môre staan ek vroeg op;

Hy sê in die môre staan hy vroeg op (teenoor: Hy sê hy staan vroeg op in die môre).

In n bysin met dat kry ons egter nie inversie nie, ten spyte van faktore wat by enkelvoudige of hoofsinne wel daarmee sou gepaard gaan, alhoewel daar gevalle is (vgl. bl.22 en 24) waar dit wel voorkom, eintlik as afwykende verskynsel. Vgl. die volgende:

As ek hom vra, sal hy my help;

As ek hom vra dat hy my moet help, sal hy;

Hy het gesê dat as ek hom vra, hy my sal help.

Onder hierdie plat klip skuil geurige kos;

Die bobbejane weet dat onder hierdie plat klip geurige kos skuil.

Nou kry ons by normale woordorde twee soorte, nl. hoofsinne- en bysinne-woordorde. By eersgenoemde staan die persoonsvorm van die ww. direk na die

onderw., terwyl by laasgenoemde, in voorwerpsinne met dat, die onderw. van die persoonsvorm geskei word deur een of meer van sekere sinselemente, (vgl. ook bl.21), indien daar so n element in die sin is. Hierdie sins-elemente is ongeveer dieselfde as dié wat by voorplasing in n enkelvoudige of hoofsin met inversie gepaard gaan. So kry ons:

- n direkte voorwerp : Hy (onderw.) sien (v.f.) die man - dat hy die man sien;
- n indirekte voorw. : Hy gee my n boek - dat hy my n boek gee;
- n voorsetsel en voorw. : Ek hou van hom - dat ek van hom hou;
- n predikatiewe sinsdeel: Sy is slim - dat sy slim is;
 Jan is my neef - dat Jan my neef is;
 Dit is hier - dat dit hier is;
 Die mense is gaande - dat die mense gaande is;
- n bw. : Hy werk hard - dat hy hard werk;
- n bw. bep. : Sy stap in die straat - dat sy in die straat stap;
- n verl.dw. werkwoordelik gebruik: Ons bure het getrek - dat ons bure getrek het; Hy is/word geslaan - dat hy geslaan is/word.

Wanneer daar meer as een so n sinselement teenwoordig is, is daar geen vastigheid wat die orde van die elemente in die bysin betref nie. Vgl. bv.:

...dat hy môre(bw.) vir my (ind. voorw.) die boek (dir. voorw.) sal gee - dat hy die boek môre vir my sal gee - dat hy (vir) my môre die boek sal gee - dat hy (vir) my die boek môre sal gee.

Daar is geen verskil tussen hoofsin- en bysinwoordorde wanneer bogenoemde elemente nie teenwoordig is nie; wanneer bv. die v.f. n selfstandige (enkelvoudige) ww. is, of n hulpww. wat met n infinitief aangevul word, bv. Hy gaan - dat hy gaan;

Sy sal/moet/kan/wil/mag/behoort te gaan - dat sy sal, ens. gaan;

Hy gaan werk - dat hy gaan werk.

Selfs waar sekere sinselemente (veral bw. beps. met n voors.) teenwoordig is, is daar by sulke hulpwwe. albei woordordes moontlik, hoewel gewoonlik nie in versorgde skryftaal nie, bv.

Hy meen dat hy in die eksamen sal slaag - dat hy sal slaag in die eksamen;

Jy sê dat jy in die aand moet werk? - dat jy moet werk in die aand?;

Ek reken dat dit waar kan wees - dat dit kan waar wees.

Dit is ook moontlik waar daar twyfel is of n sinselement deel van die ww. is of nie, soos ons dikwels by samekoppeling kry, bv.

Sy vader sê dat Jan rugby mag speel - dat Jan mag rugby speel;

..dat hy wil/gaan bergklim - ..dat hy berg wil/gaan klim.

Hierdie onderskeiding tussen hoofsin- en bysinwoordorde het niks te doen met inversie nie, alhoewel die sinselemente wat deur voorplasing, met

inversie gepaard gaan ongeveer dieselfde is wat onderw. en v.f. skei by bysinswoordorde, want selfs waar die enkelvoudige sin inversie vertoon, kry ons, wanneer dit n voorwerpsin met dat word, normale woordorde maar wel die bysinswoordorde, bv. Gister het ek hom gesien - dat ek hom gister gesien het. Die verwarrende teenstelling van inversie teenoor bysinswoordorde het moontlik ontstaan uit vraagsinne wat uit hul aard inversie vertoon en dan as indirekte vraag normale bysinswoordorde kry, bv.

Wat doen hy? - Ek vra wat hy doen (bysin met normale woordorde wat nie verskil toon tussen hoofsin- en bysinswoordorde nie).

Wat doen hy in die straat? - Ek vra wat hy in die straat doen (bysin met normale bysinswoordorde wat wel verskil van normale hoofsinwoordorde).

Daar is n neiging om in die indirekte vraag ook die inversie van die direkte vraag te behou, as gevolg van die deureenloop van direkte en indirekte rede:

Wat doen jy? - Hy vra my wat doen ek.

Soos aangetoon, het nie alle bysinne bysinswoordorde nie (bv. n dat-lose voorwerpsin), maar normatief gesproke, het almal normale woordorde, behalwe in gevalle wat eintlik foutief is en waarop later gewys sal word. By hoofsinne en enkelvoudige sinne is daar alleen sprake van hoofsinwoordorde as daar nie inversie is nie en dit gestel word teenoor bysinswoordorde. Ons moet bysinswoordorde beskou as n tipe woordorde, nl. met die volgorde: (i) onderw., (ii) die een of ander sinselement, (iii) die v.f., en nie as die woordorde van n bysin of van alle bysinne nie. So kry ons dus waar daar geen dat in n voorwerpsin is nie, nog steeds n bysin, maar met hoofsinwoordorde: bv. Hy sê dat hy siek is - Hy sê hy is siek.

Dit word soms as n woordorde-fout beskou as „die ww. nie aan die einde van die sin staan nie,” maar hierdie „fout” beteken nie altyd dat die verkeerde „tipe” woordorde gebruik word nie. By n sin met n samegestelde ww. bestaande uit hulpww. + verl. dw. is hierdie „werkwoord” wat aan die end moet staan, die verlede deelwoord by hoofsinwoordorde en nie die v.f. nie. By n sin met bysinswoordorde is dit wel die v.f. Vgl. die volgende: Ek het my neef in die dorp raakgeloop - Ek het my neef raakgeloop in die dorp. Albei sinne het hoofsinwoordorde, maar by die tweede is die verlede deelwoord nie aan die einde nie. Vgl. ook:

Hy het gesê dat hy sy neef in die dorp raakgeloop het - Hy het gesê dat hy sy neef raakgeloop het in die dorp. Albei sinne het bysinswoordorde, maar by die tweede is die v.f. nie aan die end en is nie albei die sinselemente tussen onderw. en v.f. nie.

By n (samegestelde ww. bestaande uit) hulpww. + infinitief, egter, staan by bysinswoordorde die inf. aan die end en nie tussen die onderw. en die v.f. nie. Vgl. bv.

Ek sal (v.f.) Saterdag op die plaas wees (inf.) - ...dat hy Saterdag op die plaas sal wees.

By koppelwwe. + pred. sinsdeel en by hulpwwe. + verl. dw. staan by bysinswoorde die pred. sinsdeel en die verl. dw. tussen onderw. en v.f., bv.

Hy is nou siek; Hy het nou gekom - hoofswoorde;
dat hy nou siek is; ...dat hy nou gekom het - bysinswoorde.

In hierdie geval kan n ander sinselement alleen (soos die bw. bep. nou) nie die bysinswoorde versorg nie, maar staan die pred. sinsdeel of die verl. dw. ook tussen onderw. en v.f.

By bysinswoorde kry ons dus: onderw. - pred. sinsdeel - koppelw. (bv. dat hy siek is), en onderw. - verl. dw. - v.f. (bv. dat hy gekom het), maar onderw.-v.f.-inf. (bv. dat hy sal wees).

Samevattend kan dit soos volg gestel word: By n sin met n samegestelde ww. bestaande uit hulpww. + inf. staan die infinitief by hoof- en bysinswoorde aan die einde van die sin; by n sin met n samegestelde ww. bestaande uit hulpww. + verl.dw., staan by hoofswoorde, die verl.dw., en by bysinswoorde, die hulpww. aan die einde van die sin; by n sin met n enkelvoudige ww. staan, by hoofswoorde, die ww. direk na die onderw., en by bysinswoorde, die ww. aan die einde van die sin na al die ander sinselemente.

Ek het die volgende afwykende verskynsels i.v.m. die woorde na dat teengekom:-

(a) By dat + n ander voegw., soos by 1(i) op bl.16 hierbo:-

(i) Inversie in die dat-sin, bv.

Ek het uitgerekend dat as ek elke dag een Moslem bearbei, sal ek...
(Byv.D.B., 26/8/61);

Sapa berig dat nadat Waite en O'Linn Saterdag teruggeveg het en 85 lopies geslaan het, was dit Adcock wat met sy snelballe deurbreek het. (D.B., 13/6/60);

In die Franse Kongo het ons die eienaardige situasie dat, hoewel Frankryk die land sy volle onafhanklikheid gegee het, finansier Frankryk sy sekondêre onderwysstelsel geheel en al. (Huisg., 18/5/62);
Min. Louw het gesê dat toe hy persoonlik en sy land gruwelik by die V.V.O. beledig is, het nie een Westerse land die moed gehad....
(D.B., 21/7/62);

Ek sê dat indien dit alleen die middelste twee vingers is, moet u n operasie ondergaan (Byv.D.B., 15/10/60);

Sapa se verteenwoordiger in Salisbury berig dat terwyl Suid-Rhodesië probeer om n redelike oplossing vir die toekoms te verkry, het die onderhandelinge oor Noord-Rhodesië se grondwet op n mislukking uitgeloop (D.B., 13/2/61).

Hiervan kry ons baie voorbeelde in die skryftaal, en in die spreektaal is hierdie inversie byna algemeen. Bouman en Pienaar (a.w., 2e druk, par.306) wys op die verkeerde vervolg van n sin, wat hulle „anakolouthon” noem: „Veral by lang sinne kom dit voor dat n spreker nie presies meer

weet hoe hy begint het nie." Ons vind dit egter ook in die skryftaal, en daarby ook nog by korter sinne, bv.

Dr. Babrow meen dat as die Springbokke eers een keer geklop word, sal hulle oopmaak....(D.B., 29/11/60);

Aan die Kabinet wil hy sê dat as iets drasties nie gedoen word nie, sal dinge verlore gaan...(id., 14/2/61);

Hulle sê dat, as hulle regtig in die moeilikheid is, drink hulle tee (id., 27/3/64).

As dan in die dat-sin voorkom, is inversie min of meer reël, bv. Ek sê dat as jy nie gaan nie, dan gaan ek ook nie (teenoor: Ek sê dat as jy nie gaan nie, ek dan ook nie gaan nie); Sy moeilikheid is dat, as hy nou bedank oor die Profumo-skandaal, dan weet almal hy bedank oor die Profumo-skandaal (D.B., 22/6/63).

Vgl. verder bl.25 waar hierdie verskynsel saam met inversie na enkel dat behandel word.

(ii) Aan die ander kant vind ons soms in gevalle waar die dat voor die ander voegw. nie voorkom nie (soos dit baie dikwels die geval is - vgl. (i) op bl.16), dat die voorwerpsin nie inversie vertoon, soos n mens sou verwag na die voorgeplaaste bw. bysin nie, maar normale bysinswoordorde, bv.

Die voorsitter het gesê as daar geen besware is nie, hy in oorleg met mnr. Fourie die saak sou oorweeg (D.B., 27/10/60);

Lord Salisbury... het gesê as die regering in daardie laaste week pal gestaan het, dit die Statebond in gevaar sou gestel het (id., 24/3/61);

...het die burgemeester gesê, hoewel die besluit van die Provinsiale Administrasie finaal is, hy nie glo dat die raad reg sal optree as hy so 'n besluit neem nie (id., 26/5/61);

Ek sê as hy die ou krok wil koop, Moeder dit moet verkoop (Wim Hartman, Byv.D.B., 9/6/62);

Mev. C. ... het gesê as die perde gereeld gevoer en water gegee word en as hulle goed opgepas word, hulle die reis sal voltooi (Oosterlig, 16/7/62);

Hy het gesê wanneer die K.O.K. in September of Oktober begin funksioneer, hy die nuwe maatskappy op elke moontlike manier sal help (D.B., 21/7/62);

Hy het gesê as P. op borgtog vrygelaat word, dit nie die ondersoek van die polisie sal belemmer nie (id., 25/7/62);

Mnr. Steyn sê nou dat hy weet daar gaan nie n egskeiding wees nie, dit soveel makliker sal wees om ons...te help (Byv.D.B., 17/8/63);

Ek het besef as die Bantoes my sien, hulle my ook sou vermoor (D.B., 6/10/65);

Hy sê die gees weet as hy hom betrap, dit die einde van sy moleste sal wees (id. 12/10/65);

Verlede week het mnr. S. ... gesê as die Britse eskader na Zambia kom, hy Rhodesiese gasvryheid sal ondervind (id. 8/12/65).

(iii) n Interessante verskynsel is gevind by M.E.R. in n artikel in Die Burger, 30/6/60, nl. dat die dat i.p.v. voor die tweede voegw., agter geplaas word, voor sy bysin: „Ek moet ook erken ek onthou (dat) wanneer ek en my klasmaat na so n Parlementsitting huis toe gewandel het, en toekomstige gewissel het, dat myne was om Rhodes se private sekretaresse te wees!”

(b) By dat alleen:-

(i) Inversie in die dat-sin: Hierdie verskynsel is dieselfde as dié onder (a)(i) op bl.22 genoem, maar i.p.v. n bw. bysin is hier n bywoordgroep wat gewoonlik met inversie gepaard gaan, tussen dat en die voorwerpsin wat daardeur ingelei word. Bouman en Pienaar (a.w., 2e druk, par.306) noem die verskynsel „anakolouthon” en skryf reeds in 1925 soos volg: „So het ons in ‚Die Burger’ gelees: ‚Mnr. Fitzsimmons verklaar dat onder die oorblyfsels van strandlopers wat in die puinhoop in die grotte gekry is, het hy twee skedels ontdek.’ Die woordorde van die laaste gedeelte: ‚het hy...ontdek’ sou alleen korrek wees wanneer die sin begin het by ‚onder die oorblyfsels.’” Vgl. ook Twee Oud-onderwysers: Taalgoggas in die daaglikse lewe, bl. 77,78.

Soortgelyke afwykings is baie algemeen in die spreektaal en word ook in die skryftaal aangetref, bv.

...sê my dat ten spyte van geldtekort het Afrikanerstoetbulle verlede week op Ermelo 500 ghienies gegaan (Landst., 10/9/60);
 ...en wys ons dat van die skouerpunt tot die end van die boud verskil die twee manne byna ses duim (D.H.Craven: Oubaas Mark, bl.83);
 Ek besef nou dat sonder jou wil ek nie meer in hierdie wêreld leef nie (Landst., 7/12/63);
 Mnr. B. sê dat na skatting het die stryd tussen dr. V. en die vis oor n afstand van minstens nege myl voortgeduur (D.B., 3/2/64);
 Die bobbejane weet dat onder hierdie plat klip skuil geurige kos;
 Hy sê dat in sy 36 jaar as bosbouer het hy nog nooit so n gevaarlike brand gesien nie.

Dit is n taamlik algemene verskynsel in Afrikaans dat inversie voorkom in die indirekte rede (dus in n bysin) na sekere vraende vnwe., b.nwe. en bwe. wat dan as verbindingswoorde optree, bv.

Hoe maak kêrels om vir haar te kom kuier? -

Ek wou nie vra hoe maak kêrels..... ; teenoor:

Ek wou nie vra hoe kêrels maak.... Vgl. Bouman en Pienaar (a.w., 2e druk, par.285): „In Afrikaans bly darem baie dikwels in die afhanklike vraag die woordorde van die direkte vraag onverander.” - vgl. ook Twee Oud-onderwysers, a.w., bl.79, en bl.18 hierbo.

Verdere voorbeelde:

Ek wonder hoe kry hy dit reg;

Ek wil weet wie het dit gedoen;

Ek sal graag wil weet wat kan hy doen;

Nou die dag het ek openlik verklaar dat ek nie weet hoekom kyk die een Britse vors na links en die ander na regs nie (D.B., 23/5/61); Sy't n ent saam met my gestap en vertel hoe byna het ons mekaar nooit ontmoet nie (Byv.D.B., 20/5/61);

Die Woordeboekkantoor vra of een van ons lesers weet hoe speel n mens Kaatjievrek. (Rykje van Reenen, D.B., 2/10/61);

Ek het hom gevra waar woon sy moeder;

Ek het hom gevra wanneer begin hy werk;

Ek wil weet waarom kom hy elke oggend so laat.

As vraende woorde word hoe, wat, hoeveel, waar, wanneer, hoekom, ens. deur inversie gevolg, maar alhoewel die vraag in die indirekte rede as bysin nie meer n direkte vraag is nie, bly die woordorde persevereer; of die vraag-vorm met inversie het so verstar geword dat dit ook nog in die indirekte rede bly.

In verband met inversie na dat, ook by twee voegwoorde soos by (a)(i) op bls.22, is die volgende nog te noem:-

a. Dit kan beskou word as taalslordigheid, anakolouthon, nl. dat die spreker of skrywer nie in ag neem hoe die eerste gedeelte van sy sin is nie. In die sinne: (A) Hy het gesê dat (B) as die Westerse lande moet kies tussen Suid-Afrika en die Afro-Asiatiese lande, (C) (sal) hulle ons nie (sal) kies nie; en: (A) Die bobbejane weet dat (B) onder hierdie plat klip (C)(skuil) geurige kos (skuil); kan dit gebeur dat die skrywer of spreker „vergeet“ dat C eintlik n voltooiing van A is, nl. Hy het gesê dat hulle ons nie sal kies nie; en: Die bobbejane weet dat geurige kos skuil - en dan bou hy C asof dit n voltooiing van B is, nl. As die Westerse lande moet kies tussen S.A. en die A.A. lande, sal hulle ons nie kies nie; en: Onder hierdie plat klip skuil geurige kos.

b. Die saak gaan egter dieper as dit. Die taalgebruiker kan bv. C wel beskou as n voltooiing van B en nie van A nie. Die band tussen B en C is inderdaad sterker as tussen A en C, want voordat die hoofsin A vooraan geplaas is, was B en C reeds saam in die gedagte en het as eenheid moontlik al verstar wat die vorm betref. Dit is interessant dat ons soms n komma tussen dat en die volgende voegw. kry, wat daarop dui dat daar moontlik n pouse in die spreektaal sou wees, bv.

In die Franse Kongo het ons die eienaardige situasie dat, hoewel Frankryk die land sy volle onafhanklikheid gegee het, finansier Frankryk sy sekondêre onderwysstelsel geheel en al (Huisg., 18/5/62); Mnr. East het gesê dat, as daar gesien word iemand voer hierdie eenparige besluite nie uit nie, word n vergadering belê (Byv.D.B., 3/3/62); Sy moeilikheid is dat, as hy nou bedank oor die Profumo-skandaal, dan weet almal hy bedank oor die Profumo-skandaal (D.B., 22/6/63).

c. Dit kan ook as n geval van sintaktiese perseverasie beskou word. Ons het gesien dat dat baie dikwels in voorwerpsinne weggelaat word, ook waar ons twee voegwoorde na mekaar kry. (vgl. (i) op bl.16 hierbo)

Dan het die bysin hoofsinwoordorde en dan kry ons inversie as die sin met n aanloop begin. Die twee voorbeeldsinne hierbo onder a genoem, sou, sonder dat, lui: Hy het gesê as die Westerse lande moet kies tussen S.A. en die A.A. Lande, sal hulle ons nie kies nie; en: Die bobbejane weet onder hierdie plat klip skuil geurige kos. Wanneer dat dan wel teenwoordig is, is dit nie sterk genoeg om die inversie van die dat-lose situasie te dwing tot normale woordorde nie, m.a.w. die woordorde soos in gevalle sonder dat, nl. inversie, persevereer selfs as die dat teenwoordig is.

d. Ons kan dit ook so stel: Ons het n aantal sinselemente wat, as hulle in aanloop staan, met inversie gepaard gaan (vgl.bl.19). Nou kry ons sekere van hulle, soos n bw. bep. en n bw. bysin wat in aanloop kan bly as die sin n voorwerpsin word na dat: bv.

Onder hierdie plat klip skuil(v.f.) geurige kos(onderw.); word ðf: Die bobbejane weet dat geurige kos onder hierdie plat klip skuil; ðf: Die bobbejane weet dat onder hierdie plat klip skuil geurige kos/geurige kos skuil; ðf: Die bobbejane weet onder hierdie klip skuil geurige kos.
As jy my help, sal ek dit doen; word ðf: Ek sê dat ek dit sal doen as jy my help; ðf: Ek sê dat as jy my help, sal ek dit doen/ek dit sal doen; ðf: Ek sê as jy my help, sal ek dit doen.

In die gevalle waar die element wat met inversie gepaard gaan, in die aanloop bly, staan hierdie faktor, in die gedagte en in die letter, nader aan die onderw.-gesegde van die bysin as die dat, wat egter weer n element is wat nie met inversie gepaard gaan nie. Die inversie in die bysin kan dan beskou word as die gevolg van die afstomping van die invloed van die dat.

(ii) Hoofsinswoordorde in die dat-sin:-

Baie dikwels in die spreektaal, selfs in kanseltaal en in toesprake, kry ons hoofsinwoordorde na dat, veral as daar n pouse na dat is en die spreker dink wat hy wil sê, of as die spreker opgewonde is of sterk wil beklemtoon. Dan gaan hy voort asof hy dat nie gebruik het nie, bv. Die Here sê vir ons in Sy woord dat - - elkeen moet met sy naaste in vrede lewe (hoofsinswoordorde, teenoor: ... elkeen met sy naaste in vrede moet lewe, bysinwoordorde); As ons die posisie van die gewone salaristrekker in oënskou neem, sal ons vind dat - - - baie van hulle leef bo hulle vermoë en betaal nie hulle skuld nie. Vgl. H.J. Rousseau: Die Invloed van Engels op Afrikaans, bl.202; ook J.A. Verhage: n Sintakties-Stilistiese Studie van die Dagregister van Jan van Riebeeck, bl.49.

Ook in versorgde skryftaal kom dit voor:

Na aanleiding van Frantic se puik oorwinning is dit interessant om te onthou dat die laaste keer dat n perd n Metropolitan so maklik gewen het, was in 1946 (D.B., 23/1/61);

... ek glo dat die toekoms lê in die moed van ons mense (id., 3/7/62);

August Heckscher het hier gesê dat Amerikaners hou van elegante argitektuur (id., 5/4/62);

Die arbeiders in die katoenfabrieke van Lancashire kan op mediese gronde beweer dat hulle ly aan Blou Maandae (id., 27/10/61);

...hy glo dat die ekonomiese en politieke toekoms van die kleurlinge lê by die blankes (id., 21/2/61);

Die bestuur sê dat die hele geheim sit in goeie werksomstandighede (id., 20/6/62);

Ek glo dat wat jy nou net daar gesê het, is waar. *

Die faktore wat hier n invloed het, is ongeveer dieselfde as dié wat geld by gevalle van inversie en wat hierbo op bl. 25 e.v. genoem is. Die invloed van die vorm sonder dat is n baie sterk faktor. In sommige gevalle is, of volg op die onderwerp n lang woordgroep of n bysin, so- dat teen die tyd dat die gesegde volg, die invloed van dat al verswak het, bv. ...dat die laaste keer dat n perd n Metropolitan so maklik en oortuigend gewen het,; dat die ekonomiese en politieke toekoms van die kleurlinge...; ... dat wat jy nou net gesê het...

In sekere gevalle weer is die ww. + die voorsetsel tot so n eenheid verstar dat hulle moeilik geskei word, bv. hou van elegante argitektuur, i.p.v. van elegante argitektuur hou; ly aan Blou Maandae, i.p.v. aan Blou Maandae ly.

By hulpwwe. wat met n infinitief aangevul word, kom albei woordordes voor, bv. ...dat hy in die eksamen sal slaag/dat hy sal slaag in die eksamen - vgl. bl. 20. Ook kry ons, veral saam met sulke wwe., soms hoofsinwoordorde as daar besondere nadruk op die voorw. of bw. bep. is, of as daar n hele reeks voorwerpe of bw. beps. volg, veral as n voorwaarde gestel word, bv.

... dat hy sal betaal niks minder as 50 rand nie;

... dat hy moet koop n pond botter, twee pond suiker en twee brode;

... dat hy moet werk elke dag, so hard soos hy kan, van sonop tot sononder.

(c) Die voorwerpsin is sonder dat maar met bysinwoordorde:-

Ek het slegs twee gevalle hiervan gevind by n gewone konstruksie met n voorwerpsin, nl.: Mnr. W. het gister n kabelgram van mej. S. ontvang waarin sy gesê het sy beslis sal kom (D.B., 23/2/66); C.C.... het gister hier gesê die volgende bokser teen wie hy sy swaargewigtitel sal verdedig, waarskynlik D.J.... sal wees (id., 23/5/66.)

Dit kom egter meer dikwels voor in sekere gevalle van prolepsis, nl. waar n verbindingswoord wat eintlik by n volgende bysin hoort, voor die vorige bysin geplaas word, bv.

Ek praat van die eiland Quemoy, waarvandaan (wat attributiewe verband aandui) genl. Tsjiang Kai-sjek reken (sonder dat, wat voorwerpsverhouding aandui) hy eendag n aanval op Rooi China kan maak (Huisg., 8/12/61).

Hier het ons sinsvermenging of -ineenstrengeling. Eintlik hoort waarvandaan by die laaste bysin, wat dan n byv. bysin sou wees: Quemoy waarvandaan hy eendag n aanval op Rooi China kan maak; maar nou moet die laaste bysin ook nog n ander funksie vervul, nl. as voorwerpsin na reken; dus: ...reken dat hy eendag n aanval op Rooi China kan maak; of as sonder dat, dan: ...reken hy kan eendag n aanval op Rooi China maak. Die woordorde in die sin: hy eendag n aanval op Rooi China kan maak, is dus bysinswoordorde en sluit dus aan by waarvandaan (as byv. bysin) en by dat (as voorwerpsin): Quemoy, waarvandaan genl. T. reken dat hy eendag n aanval op Rooi China kan maak; maar nie as voorwerpsin by die dat-lose toestand nie. Andersyds weer, gebruik ons nou hoofsinwoordorde na reken (reken hy kan...), sonder dat, dan sluit die sin weer nie aan by waarvandaan nie.

In die gevalle wat ek aangetref het, kan die eerste bysin naamwoordelik of byvoeglik wees, en die tweede bysin is naamwoordelik, die voorwerp van die eerste bysin. Eintlik het ons hier die posisie dat die twee bysinne n eenheid vorm wat in naamwoordelike of byvoeglike verband tot die hoofsin staan. Die tweede bysin is as 't ware op n laer sintaktiese trap as die eerste bysin aangesien dit afhanklik is van n afhanklike sin, terwyl die eerste bysin van die hoofsin afhanklik is. - vgl. i.v.m. die ontleding van so n sin, Den Hertog, a.w., par. 37 en 47, en ook De Vooys, a.w., par. 196. Ons vind, egter, gevalle waar die eerste „bysin“ die aard van n parentetiese sin het en dan is die band tussen die hoofsin en die tweede „bysin“ baie sterk, bv. Hy het gesê wat (hy meen) die studentetal in 1966 sal wees; ...die ou gebou wat (ons hoop) herstel sal word. Sô beskou, is by hierdie gevalle dan geen kwessie van n fakultatiewe dat nie. Wat semantiese waarde (d.w.s. sin, betekenis) betref, is hier, soos in die meeste gevalle wat volg, die tweede bysin meerseggend as die eerste, aangesien die eerste bysin slegs die stelling wat in die tweede gemaak word, kwalifiseer. Slegs in gevalle waar die tweede bysin n formele byvoeging is, is dit van minder belang as die eerste, bv. As ons moet doen wat sommige kerke verwag ons moet doen (D.B., 1/12/60); ...n groter kans as wat almal voor 1956 gemeen het ons het (Byv.D.B., 18/6/60); Dit is groter as wat ek gemeen het dit is; Hy is anders as wat ek gedink het hy sou wees. Dit is opmerklik dat hier nie kan uitgemaak word of die tweede bysin hoof- of bysinswoordorde het nie, aangesien hier geen sinselemente is volgens die posisie waarvan dit bepaal kan word nie. Ook is dit te betwyfel of hierdie gevalle as prolepsis beskou kan word, aangesien hier nie sprake daarvan is dat die verbindingswoord wat by die tweede bysin hoort, reeds voor die eerste gestel word nie.

Soos aangetoon sal word, word die tweede bysin wel met hoofsinwoorde aangetref, maar, soos dit my lyk, kom dit minder voor in die skryftaal, alhoewel die posisie in die spreektaal moontlik omgekeerd is. Ook kan wat in sekere gevalle i.p.v. dat voor die tweede hoofsin ingevoeg word.

Die gevalle word ingedeel daarvolgens of die eerste bysin naamwoordelik of byvoeglik is.

Die gevalle van die tipe waar die eerste bysin naamwoordelik is, is die volgende:-

(i) Dit is groter as/net so groot soos wat ek gemeen het dit onder sulke omstandighede sou wees;

Hy is anders as wat ek gedink het hy as gevolg van sy opvoeding sou wees.

(ii) Koop maar wat julle meen die beste is;

Want dit is wat mnr. L. ...reken die studentetal vanjaar gaan wees (Eikestadnuus, 17/2/61);

... of wat hulle dink apartheid is (D.B., 27/2/61);

... sien jy by die ander lande wat hulle dink by ons is, maar wat nie by ons is nie (id., 13/8/62);

Die meisie het gesê dat sy nou verwagting is en dat sy meen D. die vader van die kind is (id., 29/5/64);

Ook het die spreker gesê dat hy verstaan die verteenwoordiging van die blankes net tydelik sal wees (id., 15/4/61);

Op my vraag oor hoe goed (dat) hy dink die Springbokke teen die Britte gaan vaar... (Byv.D.B., 31/3/62).

(iii) Dit is om dié rede dat ek voel Hellenic as gunsteling beskou moet word (D.B., 26/3/65);

Dit is op hierdie rif dat mnr. W. meen die Grosvenor op die hoogtepunt van 'n storm gestrand het (Huisg., 15/12/61).

Opm. a. Die verbindingswoord (dat of wat) pas in alle gevalle struktureel (d.w.s. wat woordorde betref) by elkeen van die bysinne afsonderlik (bv. Dit is groter as wat ek gemeen het; Dit is groter as wat dit onder sulke omstandighede sou wees).

b. Wat semantiese waarde (d.w.s. sin, betekenis) betref, vind ons by (i) dat elkeen van die twee bysinne afsonderlik verbind met die hoofsin, sin uitmaak en, saam gebruik, mekaar aanvul. By (ii) en (iii), egter, is hoofsin en eerste bysin nie 'n volledige begrip sonder die tweede bysin nie en dien die eerste om die stelling in die tweede gemaak, te kwalifiseer.

c. Voor die tweede bysin is dit in alle gevalle moontlik om dat in te voeg. Wat kan ingevoeg word waar die eerste bysin wat het. Waar die eerste bysin dat het, is invoeging van wat nie moontlik nie. By (iii), egter, is wat voor die tweede bysin moontlik, mits die dat voor die eerste bysin deur wat vervang word, wat wel moontlik is aangesien hierdie twee gevalle voorbeelde is van die tipe dat-sinne wat in hfst. VII behandel word en waarby dat met wat wissel (veral in die spreektaal), bv. Dit is om dié rede wat ek voel wat H. as gunsteling beskou moet word.

d. Die tweede bysin kom ook voor met hoofsinwoordorde (soos by die gewone dat-lose sin), maar dan sluit dit nie, wat woordorde betref, by die

verbindingswoord wat voor die eerste bysin staan, aan nie, bv.

Doen wat jy dink is reg (Huisg., 31/5/63);

Ou Ann wou ook maar net doen wat sy dink, is reg (Mikro);

Hulle wil al hoe dringender weet wát die koerant dink hy is besig om te doen, en waarheen hy dink hy is op pad (D.B., 26/2/64);

...op die vraag wat hulle dan verwag sal vandag gebeur (id., 13/8/62).

e. By (i) is die eerste bysin naamwoordelik na 'n vergelykingswoord (soos of as), wat deur sommige as voors. beskou word. Die wat na so 'n woord moet volgens Bouman en Pienaar (a.w., 2e druk, par. 295) eintlik dat wees. Hulle verklaar t.a.p. dat ons in Afrikaans vervanging van dat deur wat kry na 'n „voors.” wat 'n vergelyking aandui, soos as of soos, bv. in die sin: „Nou is daar mos baie beter meesters as wat daar in die ou dae was.” Hulle vervolg dat ons wel voor en na as en soos 'n naamwoord, en dus na hulle 'n naamwoordelike sin, eintlik met dat, kry, maar dat hierdie sin ook kon ontstaan het deur ellips van die naamwoord wat herhaal word met 'n byvoeglike bysin daarna, bv. „... beter meesters as die meesters wat daar in die ou dae was.”

f. Dit is te betwyfel of hierdie gevalle, waar albei bysinne naamwoordelik is en die verbindingswoord met elkeen afsonderlik gebruik kan word, as voorbeelde van prolepsis beskou kan word.

Die gevalle van die tipe waar die eerste bysin byvoeglik is (d.m.v. 'n betreklike vnw. of betreklike bw. met die hoofsin verbind is), is die volgende:-

(i) Ek praat van die eiland Quemoy, waarvandaan genl. Tsjiang Kai-Sjek reken hy eendag 'n aanval op Rooi China kan maak (Huisg., 8/2/61);

... die man op wie sy sê sy so trots is (S.M., 4/7/62);

... die bak waarin hy sê hy die melk gegooi het;

... die militêre basisse wat hulle sê ons in die noorde van Suidwes opbou (Landst., 6/8/60).

(ii) ...stappe gedoen het wat hy vooraf moet geweet het 'n skerp reaksie onder die inboorlinge sou hê (D.B., 25/7/60);

... die ou Utopia wat ons almal hoop weer eendag in sy volle glorie herstel sal word (Eikestadnuus, 17/2/61);

Hulle...trou binne 'n week met iemand wat hulle dink beter is (Huisg., 25/5/62);

... 'n speler wat ek gehoop het die glorie van losskakelspel na ons rugby sou terugbring (D.B., 18/6/62);

Hy is die man wat hulle gesê het die beste linkerhand het (Landst., 14/7/62);

... moet hy getrou wees aan die goddelike leer, wat die Vrymesselary meen aangehelp kan word deur simboliese voorstelling (Byv.D.B., 27/10/62);

... die twee negers wat hy gesweer het hy uit die universiteit van Alabama sal hou (Oosterlig, 10/6/63).

Opm. a. Hier is dit duidelik dat die eerste bysin saam met die tweede

(die voorwerpsin van die eerste) n byvoeglike bysin uitmaak, en alhoewel die tweede sintakties van die eerste afhanklik is (in soverre dat dit n voorwerpsin van n ww. in die eerste is), is die eerste semanties gesproke baie duidelik van die tweede afhanklik, want hoofsin en eerste bysin alleen maak nie sin nie, bv. ...Utopia wat ons almal hoop....; ...Quemoy waarvandaan genl. T. reken... Die tweede bysin alleen sluit egter struktureel en semanties by die hoofsin en verbindingswoord aan (bv. Utopia wat weer eendag...; Quemoy waarvandaan hy eendag n aanval ...kan maak). Hierdie tipe sou dus as n geval van prolepsis beskou kan word.

b. Wat die invoeging van dat voor die tweede bysin betref, word die volgende opgemerk: By die gevalle onder (i) is dit moontlik (bv. waarvandaan genl. T. reken dat hy n aanval ...kan maak) sonder enige verandering, omdat hier, anders as by (ii), die betreklike verbindingswoord nie ook as onderw. van die tweede bysin optree nie. By gevalle onder (ii) genoem, kan dat optree as tweede verbindingswoord (om voorwerpsverhouding uit te druk), mits die verbindingswoord voor die eerste bysin verander word om meer spesifiek die juiste verband tussen die hoofsin en die eerste bysin aan te dui, en mits n onderwerp by die tweede bysin ingevoeg word, want die voegw. dat is nie soos n betreklike vnw. wat behalwe dat dit kan verbind, ook nog substantiewiese funksie het nie, bv.

...stappe gedoen het waarvan hy vooraf moet geweet het dat hulle n skerp reaksie...sou hê;

...Utopia waarvan ons almal hoop dat dit....;

...iemand van wie hulle dink dat hy beter is;

...speler van wie ek gehoop het dat hy ...

c. Wat die gebruik van wat voor die tweede bysin betref, word die volgende opgemerk:- By (i) is dit moontlik in die laaste voorbeeld met wat (...wat hulle sê wat ons ...opbou), sonder enige verandering in die sin. In die vorige twee gevalle, waar n voors.(bywoord) deel van die verbindingswoord uitmaak, is dit moontlik mits die voors.(bw.) na die tweede bysin oorgeplaas en wat ook voor die eerste bysin gebruik word, bv. die man wat sy sê wat sy so trots op is; die bak wat hy sê wat hy die melk in gegooi het. By (ii) kan wat ingevoeg word sonder enige verandering in die sin, bv. ...stappe gedoen wat hy vooraf moet geweet het wat n skerp reaksie ... sou hê. Waar al twee bysinne dan deur wat ingelei word, word verskillende verhoudings ongedifferensieerd uitgedruk, soos ook by die volgende sin van Langenhoven: „Laaste Maandag nog toe hy met my kom twis het oor sy beurt water wat hy lieg wat in my dam uitge-loop het", wat deur Bouman en Pienaar, a.w., 2e druk, par.295, aangehaal word. Soos die tweede bysin n dubbelefunksie het, nl. as byv. bysin en as voorwerpsin, so het die wat n dubbele funksie, nl. om eers n byvoeglike en dan n byvoeglik-naamwoordelike bysin in te lei, en ook om, soos in die voorgenoemde geval, as voorw. van „moet geweet het" en as onderw.

van „sou hê" op te tree.

d. Soos in die vorige gevalle, kom die tweede bysin ook met hoofsinwoordorde voor, dus soos n dat-lose voorwerpsin, maar dit sluit dan nie by die verbindingswoord aan wat woordorde betref nie, bv.

Suid-Afrika sal ... voortgaan op die pad wat hy glo is reg
(D.B., 25/9/62);

Ek het eenkeer gesien dat n dokter iets doen wat ek gemeen het
is onverstandig (Byv.D.B., 15/9/60);

... om die reëls te verbreek wat ons uit ondervinding weet is die
beste (S.M., 3/8/60);

Ek wil aan mense iets verkoop wat ek hoop hulle sal nooit nodig
kry nie (D.B., 27/8/63);

... die mense wat hy wil hê moet hom president maak (Beeld, 22/5/66).

Verdere opmerkings oor hierdie tipe prolepsis:

i. Rousseau (a.w., bl.202) gee n paar voorbeelde, o.a.: „Wat hy werklik gemeen het uit sy eie binneste te voorskyn kom" (Die Kerkbode, 14/1/31); en: „Wat ek hoop op dieselfde neerkom" (Langenhoven: Aan Stille Waters); en hy voeg dan by: „Waarskynlik te wyte aan bv. ‚What (I hope) comes to the same thing' " - dus impliseer hy Anglisistiese invloed.

ii. Twee Oud-onderwysers in a.w., bl.36,37, sê reguit dat die weglating van dat in hierdie gevalle onder Anglisistiese invloed geskied, bv. „... beginsels wat hulle weet hulle nie verander kan kry nie"; en die skrywers vergelyk dit met die Engels: „principles which they know they cannot get altered." Volgens hulle behoort dit te wees: „...„beginsels wat hulle weet dat hulle nie verander kan kry nie". Hulle verander egter nie die eerste verbindingswoord nie, en noem ook nie die moontlikheid van wat nie; daarom gee hulle as n verbetering aan: „...en hom gaan toelê op die stryd wat hy weet dat nader kom" wat m.i. nie normale Afr. is nie.

iii. Vgl. ook Verhage (a.w., bl. 184 e.v.), wat verklaar dat hierdie prolepsis-konstruksie algemeen is in die Afr. volksmond, en dikwels in nuusblaaie voorkom. Hy gee 10 voorbeelde uit Die Burger, waarvan 7 sonder dat en met bysinwoordorde voorkom, o.a. „...n verklaring wat hy behoort te weet nie waar is nie; ...dat hy kry wat almal in Engeland reken aan hom toekom". Volgens hom is die verbreiding in die skryftaal moontlik deur Eng. beïnvloed, bv. deur sinne soos: „We feed children who(m) we think are hungry." In die Dagregister het hy 86 gevalle van prolepsis gevind, waarvan 59 prolepsis van die rel. pron. was. In 21 uit hierdie 59 gevalle is die dat teenwoordig, maar in die ander gevalle, dus die meerderheid, ontbreek die dat. Die voorbeelde wat hy noem, het almal bysinwoordorde: „soldaten... die se ... vreesden haer beroven ende doorslaen souden" (II, 323); „Godt de Heere..., die wij hopen d'onse bewaeren sal" (III, 24).

As vernaamste faktor aanvaar hy Overdiep (S.G., bl. 137) se sinsvermenging, wat ontstaan „door de syntactische techniek van den opgewonden spreker of den snelschrijver.” Volgens Verhage dagteken hierdie tipe sinsverband uit n vroeë tydperk en was dit in die 17e eeu heel gewoon, ook in briewe van die Here XVII.

iv. Ek meen dat hierdie konstruksie met die bysinswoorde sonder dat in die laaste bysin, eerder in die skryftaal as in die gewone omgangstaal voorkom. Vgl. bv.

Koop maar wat jy dink die beste is/is die beste;

Hy is die man wat ek gemeen het my sou help/sou my help.

In die spreektaal word die band tussen die laaste bysin en die ww. van die eerste bysin sterker gevoel as die band met wat, en die hoofsinwoorde word afgedwing deur die duisende gevalle waar die voorwerpsin sonder dat daardie woorde het. In die skryftaal is die skrywer meer bewus van die invloed van wat, as die spreker. n Ander faktor wat moontlik n invloed kan hê, is n Anglisisme-vrees. In Eng. is daar nl. nie n verskil tussen die woorde van n hoofsin en n voorwerpsin na dat nie; bv. „He was hungry - that he was hungry.” Vertaal ons nou die sin wat aan die begin as voorbeeld aangegee is, dan kry ons: „I am talking of the island Quemoy, from where Genl. T. thinks (that) he can in future make an attack on China.” Hier maak dit nie verskil aan die woorde of ons die band voel tussen: „from where ... he can make”, of tussen „thinks he can make”, en of ons that invoeg nie: „thinks that he can make”. Om dus weg te kom van die Eng. woorde wat in Afr. wel by die dat-lose voorwerpsin pas, maar nie by die wat nie, word die bysinswoorde gebruik, wat wel by wat aansluit maar wat die oor vreemd aandoen in n dat-lose voorwerpsin.

B. Die voorwerpsin staan voor die hoofsin:-

1. In gevalle waar die hoofsin negatief is, of waar die ww. nie n ww. van bewering is nie, kom gevalle sonder dat nie voor nie, bv.

Dat hy siek is, glo ek nie;

Dat jy die boek vergeet het, moet jy nie vir my sê nie;

Dat hy my so gekul het, kan ek hom vergewe.

Voor die hoofsin kan met n vnw. na die dat-sin terug verwys word, bv. Dat jy nie tyd gehad het om te leer nie, dit moet jy my tog nie kom vertel nie; en dikwels word die vnw. dan sterk beklemtoon. Vgl. dieselfde verskynsel by die onderwerpsin wat voor die hoofsin staan, op bl. 4.

2. Waar die hoofsin nie in die negatief is nie en die ww. n ww. van bewering, of n versterkte vorm is (vgl. bl. 13), kom hierdie konstruksie

sonder dat voor met hoofsinwoordorde in die bysin, en dan sluit dit aan by die sg. semi-indirekte rede (vgl. bl.18), bv.

Jy kry dit reg, hoop ek;

Hy sal dit nog regkry, meen Jan;

Hy sal dan met vakansie wees, het hy Saterdagmiddag in Johannesburg gesê;
Wynboere ly geweldige verliese omdat die afsetgebied so drasties ingekort is, het mnr. N. gesê (D.B., 12/7/62).

C. Die voorwerpsin word deur die hoofsin verdeel:-

Dit kry ons ook in gevalle van semi-direkte rede (vgl. bl. 18), en dit sluit aan by gevalle genoem in B,2 hierbo. In baie gevalle kan dit as direkte rede sonder aanhalingstekens beskou word, want daar is geen verskil tussen direkte en indirekte rede nie, bv.

Daar is, hoor ek, baie mense wat wil kom kyk;

Hulle kom, hoop ek, vanaand;

By een van hulle, sê hy, is daar n waglys van meer as 500 kinders (D.B., 12/7/62);

Die haai vleis sê hy is n spierwit vleis wat rooi word (selfs sonder kommas - Landstem, 6/8/60).

Bouman en Pienaar (a.w., 2e druk, par. 281) beskou so n hoofsin in die middel as n tussensin wat buite die konstruksie bly, in bv. Sy koms was eintlik, so het hy gesê, om n klompie volstruise op te koop. Hier kom dat nooit voor nie.

D. Die voorwerpsin staan na die hoofsin met dit as voorlopige voorwerp in die hoofsin:-

In die hoofsin word met dit na die dat-sin vooruit verwys. Dit dra geen swaar beklemtoning nie, en die dat-sin is nie bystelling by dit nie, maar voorw. van die ww. in die hoofsin; vgl. Overdiep, S.G., bl. 633. Ons kan die volgende groepe onderskei:

1. Dit en dat is geeneen fakultatief nie; bv.

Hy het dit beleef dat hy nog die geluk kan smaak;

Hy beleef dit dat hy nog die geluk kan smaak;

Hy het dit bekla dat daar so min gedoen word;

Hy het dit aan sy werkgewers gestel dat hy n hoër salaris behoort te kry.

Hier is dit noodsaaklik, en dit hang af van die aard van die ww. Vgl. bv. met die laaste voorbeeld: Hy het aan sy werkgewers gesê dat...; en vgl. Jespersen (M.E.G.III, bl. 25) wat verklaar: „There are a few verbs that require this it before a clause".

2. Dit is fakultatief maar dat gewoonlik nie, bv.

Jy moet (dit) verhoed dat hy te veel drink;

Hy het (dit) laat deurskemer dat sy werk begin waar die mediese wetenskap ophou;

... waarmee hy (dit) wil verberg dat hy iemand nie in die oë kan kyk nie;

Ek kan hom (dit) nie vergewe dat hy my so gekul het nie;

Omstandighede het (dit) meegebring dat hy nie betyds kon wees nie;

Hy het my (dit) verwyt dat ek hom nie kom help het nie.

3. Dit is fakultatief, en sonder dit, is dat ook fakultatief, maar mèt dit is die gebruik van dat noodsaaklik, bv.

...sodat jy (dit) kan weet (dat) daar vir jou geen hulp sal wees nie (sodat jy kan weet daar sal vir jou geen hulp wees nie);

Ek kan (dit) nie help (dat) hy so swak geprester het nie;

Ek het my (dit) verbeel (dat) ek n spook sien;

Ek begryp (dit) goed (dat) hy nie nou al weer kan eet nie.

Verder kom hierby baie van die wwe. onder A hierbo op bl.12 genoem wat met of sonder dit gebruik kan word, soos: besef, voorstel, ontken, sien, onthou, verdra, aanvoel.

Opmerkings oor al drie groepe: (i) In alle gevalle waar dit voorkom, is dat verpligtend, behalwe by sterk beklemtoning: Ek sal jou dít sê: n beter artikel sal jy nie vir daardie prys koop nie.

(ii) Die verskynsel dat dat in groep 2 nie fakultatief is nie, het moontlik te make met die voltooidheid van die verbale begrip in die hoofsin. - vgl. (e) op bl. 14. In die gevalle onder 1, skyn dit asof dit n noodsaaklike deel van die verbaalbegrip is.

(iii) Bouman en Pienaar (a.w., 3e druk, par.164) verklaar dat dit veral voorkom as die gesegde van die hoofsin samegesteld is, soos dit ook in byna al die bogenoemde voorbeelde is. As n ww. met of sonder dit gebruik kan word, sal ons dit eerder in die verlede of toekomstige tyd kry, as in die teenwoordige, bv.

Hy het my dít verwyt dat...; of: Hy sal my dít verwyt dat...., eerder met dit as: Hy verwyt my dít dat...., aangesien ons in Afrikaans nie dikwels dit dat by mekaar kry nie, behalwe in gevalle soos onder 1 genoem waar die ww. nie sonder dit voorkom nie.

(iv) Net soos by die onderwerpsin, kan ons by die voorwerpsin ook n swaarbeklemtoonde dit kry, wat dan die voorwerp is, en die bysin is dan bystelling by dit. Nog verdere beklemtoning is as dat deur n pouse vervang word, bv.

Dít verseker ek jou, hoor, dat ek jou sal dophou.

Dít begryp ek goed, dat jy my nie wil help nie.

Dít begryp ek goed : jy wil my nie help nie.

Dít, dat hy my so gekul het, kan ek hom nie vergewe nie.

Selfs waar dat wel voorkom, is daar n pouse, maar die pouse is nie so lank soos wanneer dat nie gebruik word nie - vgl. Overdiep, S.G. bl.633, en opm. (ii) op bl.7 en (c) op bl.14 hierbo.

E. Voorwerpsin na n modale hulpww. sonder aanvulling:-

n Modale hulpww. word normaalweg deur die inf. van n selfst. ww. aangevul, maar ons kry gevalle waar die aanvulling ontbreek, en waar die dat-sin dus, anders as n s.nw., as die voorw. van n hulpww. optree. Ons kan verskillende groepe onderskei:

1. Gevalle wat nie onder n bepaalde betekenisgroep val nie, bv.

Jy sal maar moet dat ek jou huis toe neem;

Sebastiaan wou dat mense n hoë dunk van hom koester en hom vertrou (Huisg., 7/6/63);

Altemit kan jy sommer dat De Wet hier op die plaas al aanvoorwerk doen vir die kursus (Jan Schutte);

Gerugte wil dat die groot olieboor nou daarheen gestuur word om dit dieper te boor (Beeld, 13/3/66).

2. Gevalle van ernstig- of spelend-vermanende sinne wat uiting gee aan n dreigement of waarskuwing; soms stel die sin die dreigement of waarskuwing positief, maar die bedoeling is negatief, bv.

Jy moet dat hy jou vang hoor! (met die bedoeling dat jy dit nie moet doen nie);

Jy wil dat ek jou moet slaan nê!;

Jy sal dat jy slae kry hoor!;

Jou mond kan dalk dat jou sitvlak seer kry.

Effens anders van betekenis, maar van dieselfde bou, is:

Hy wil al dat n mens hom moet help voordat hy self geprobeer het.

3. Gevalle wat n waarskuwing uiter of vasberadenheid aandui; die hoofsin word negatief gestel, bv.

Jy moet nie dat hy jou vang nie;

Moenie dat hy jou vang nie (vgl.: Moenie hom jou laat vang nie);

Ons kan nie dat Ma dit vir hulle nog moeiliker maak nie (Bartho Smit);

Ek sal nie dat daar gesê word dat ek losbandigheid en dronkenskap steun nie (D.B., 8/8/63);

Ek wil nie dat hy die prys moet wen nie.

Opmerkings: (i) In alle gevalle is dat nie fakultatief nie.

(ii) In alle gevalle wissel dat met lat in die spreektaal, en hier by 3 ook met laat (veral na moenie), waarskynlik weens verwarring van bv. die volgende sinsvorme:

Moenie dat die kers doodgaan nie; en:

Moenie die kers laat doodgaan nie; wat dan lei tot:

Moenie laat die kers doodgaan nie.

Vgl. ook laat na kom by doel-sinne onder opm. (d) op bl.137. Alle sinne onder 1, 2 en 3 kan egter met laat as ww. wat die hulpww. voltooi, omskryf word, maar dan met verandering van woordorde en met verandering van die vorm van dié pers. vnwe. waarvan die akkusatiewe van die nominatiewe vorm verskil, en die geheel is dan n enkelvoudige sin, bv. Jy sal my jou maar moet laat huis toe neem; Jy moet hom jou laat vang, hoor!; Jy moet hom jou nie laat vang nie. Die wisseling van dat en laat word geïllustreer deur die volgende twee sinne:

„Moenie laat ons onversigtige dinge sê nie"

en „Moenie dat ons daaroor stry nie" wat in een werk van Mikro binnes bladsye van mekaar voorkom. By Langenhoven is die volgende gevalle met laat aangeteken: „Moenie laat daar iets tussen ons kom nie"; „Moenie laat ons die gevaar loop dat daar dinge gebeur....." uit Sonde met die Bure, 1921 (bl.46), en

„Kerneels, moenie laat ek nog n slag hoef te roep nie".

(iii) J.J. Smith in Op ons Taalakker, bl. 16, meen dat dat na moenie hiperkorrek is. Hy meen dat die korrekte vorm bv. Moenie laat ek in jou pad wees nie, is, aangesien die werkwoordsvorm wees die inf. is. As dit dat was, dan sou ons die persoonsvorm wat met die onderw. ooreenstem na dat moes gekry het, nl. Moenie dat ek in jou pad is nie.

F. Sekere uitroepe bevat n voorwerpsin waarby die hoofsin gedeeltelik of geheel en al afwesig is, of wat deur n tussenwerpsel voorafgegaan word:-

1. Uitroepe van verbasing en verontwaardiging, bv.

(Reken) dat so n vuilgoed my so moet beledig!;

Dat ek nou so n woord moet sê!;

Om te dink dat hy my so gekul het!;

Dat n mens so oud kan word en nog so onverstandig kan wees!;

Ai, dat hy so aan sy einde moes kom!;

Magtie, dat hy my so gekul het!

2. Uitroepe van medelye en wanhoop, bv.

Foeitog, dat die arme kind so moet ly!;

Helaas, dat ek my kanse so moes verspeel!;

Ag, dat ek tog maar liewer nie gegaan het nie!

3. Uitroepe wat versugtinge en wense is, bv.

O Vader, dat hy gered mag word!;

O God, dat dit tog maar so mag wees!;

Ai, dat ek tog maar nie so dom moet wees nie!;

O, dat hy tog gespaar mag bly!

Opm. (i) Die dat-sin kan in die meeste gevalle ook as n onderwerpsin geïnterpreteer word, nl. as onderw. waarna deur n voorlopige dit verwys

word in konstruksies soos bv. Dit is vreeslik, verskriklik, verbasend, jammer, om van te huil, my wens, my bede, ens.

(ii) Struktureel kan die sin as n enkelvoudige sin beskou word - vgl. bl.143, ook vir Ndl. gegewens - of dié met tussenwerpsel as tussenwerpsel + dat-sin.

(iii) In die meeste gevalle, veral dié met n tussenwerpsel, is dat fakultatief, maar dan met inversie, bv. Ai, moes hy so aan sy einde kom!; Kan n mens so oud word en dan nog so onverstandig wees!; Ag, het ek tog maar liever nie gegaan nie!; O Vader, mag hy gered word!

(iv) Vgl. ook gevalle van ellips en sametrekking waar daar n voorsetselverhouding tussen die dat-sin en die res van die sin is, op bl.57.

G. Die geval maak dat in gevalle soos:

Laat/kom ons maak dat ons wegkom!;

Maak dat jy wegkom/klaar kry!;

Ek het alles net so gelos en gemaak dat ek daar kom.

Volgens Overdiep (S.G., bl.633) kan dit beskou word as n geïsoleerde geval wat slegs in hierdie vaste uitdrukking voorkom. Dit is myns insiens nie dieselfde nie as:

Jy/dit sal maak dat jy sla kry; of: Jy maak (daarna) dat die mense nie van jou hou nie; waar maak ongeveer dieselfde betekenis het as veroorzaak.

HOOFSTUK IIIGESEGDESINNE

Die dat-sin tree op as voltooiing van 'n koppelww. In baie gevalle kan die sin ook as onderwerpsin beskou word, veral in gevalle soos onder 1 waar onderwerp en predikatiewe sinsdeel omkeerbaar is (vgl. Opm. (i) op bl. 9).

Die volgende indeling kan gemaak word:-

1. Konstruksies sonder 'n voorlopige dit in die voorafgaande sin, bv.

Die waarheid is dat hy nie beter werk kan lewer nie;

Die rede is dat hy nie genoeg geld het nie;

Die plan was dat hy dadelik sou kom;

Die beste is dat jy by 'n klub aansluit;

Al wat ek weet, is dat ek moeg is;

Die aanduidings is dat dit 'n groot tentoonstelling sal wees (D.B., 7/1/63);

Die posisie is dat niemand nou weet wat om te doen nie (vgl. hiermee: Die posisie is so dat...., op bl. 126 hieronder, waar so as pred. b.nw. fakultatief is).

(a) Die sin kan net so wel, of eerder nog, as onderwerpsin beskou word en onderwerp en predikatiewe sinsdeel is omkeerbaar, bv. Dat hy nie beter werk kan lewer nie, is die waarheid; maar anders as in ander gevalle van onderwerpsinne waar die predikatiewe sinsdeel voorop gestel word, is dat in hierdie gevalle fakultatief (vgl. Opm. (ii) op bl. 9), bv.

Die groot moeilikheid is lede lees nie die wetsontwerp nie (D.B., 3/5/63);

Die gevolg is die masjienerie moet net so staan (id., 29/11/60);

Die moeilikheid is 'n mens kan nie eens kwaad word vir Janie nie (Mikro);

Die beste is jy sluit by 'n klub aan;

Al wat ek weet is ek is moeg.

(b) Ook in Ndl. is sulke sinne sonder dat moontlik. De Vries haal die volgende sin aan in Dysmelie, bl. 153: „Mijn was (dat) wij zouden op schaatsen"; en op bl. 62 verklaar hy: „Ook een zin als nominaal predicaat kan in deze drie vormen voorkomen: De zaak is maar dat ik geen geld meer heb/dat ik heb geen geld meer/ik heb geen geld meer."

(c) Of die sin onderwerp- of gesegdesin is, is moeilik uit te maak. Onder dat I, a, iii, (a) dui WAT die dat-sin in: „Die gevolg was dat die veeruilverbod opgehef is" as predikatiewe sinsdeel aan.

Oor die kwessie van wat by die koppelww. onderwerp en wat predikatiewe sinsdeel is, is al baie geskryf - vgl. O. Jespersen: The Philosophy of Grammar, bl. 50, en A.H. Gardiner: The Theory of Speech and Language, bl. 258. Meyer de Villiers skryf in Woordsoorte, Werkwoorde en Tye,

(hierna Woordsoorte) op bl.70: „Oor die algemeen is onderwerp en predikatief nie omkeerbaar nie.Die verskil is eenvoudig dat die predikatief nie aanduidend optree nie, maar bloot beskrywend." Vgl. ook P. Kat: Nederlandsche Spraakkunst, 4e druk, bl.46, waar verklaar word dat die begrip deur die voltooiing van die gesegde uitgedruk, steeds ruimer, meer omvattend en algemeen is as die saak wat in die onderwerp gemeld word; die naamwoordelike gesegde noem n soort terwyl die onderwerp n bepaalde individu of saak noem. Myns insiens is dit egter nie altyd moontlik om die onderskeiding te maak nie. Curme (a.w., bl.197) meen dat in Engels die huidige neiging is om die formele beginsel toe te pas en die eerste substantief as onderwerp te beskou en die persoonsvorm van die koppelww. daarmee in ooreenstemming te bring.

2. Konstruksies met dit as onpersoonlike vnw. en n koppelww. (skyn, lyk, voorkom) sonder n ander voltooiing as die dat-sin, bv.

Dit skyn dat hy oneerlik was;

Dit skyn my dat hy die storie nie ken nie;

Dit lyk (vir) my dat hy aan die swakker word is;

Dit kom my voor dat jy nie te gesond is nie;

Dit skyn dat die enorme presente van die V.V.O. die bevolking darem net betyds van n hongerdood gered het (D.B., 12/10/61);

Dit wil soms voorkom dat die beriggewer niks meer weet nie (Huisg., 16/8/63).

(a) Oor die benoeming kan hier ook verskil van opinie wees. As daar n ander voltooiing van die ww. is, en veral ook te wees, dan is die dat-sin ongetwyfeld onderwerpsin, bv. Dit skyn seker/n feit te wees dat hy oneerlik was; en dan is dit ook n voorlopige onderwerp. Ten gunste van die benoeming as gesegdesin is die feit dat omkering (bv. Dat hy oneerlik was, skyn) nie moontlik is nie. Van der Merwe, Kempen en Van der Merwe in Afrikaans as Eerste Taal vir 9 en 10, bl.290, gee: Dit skyn dat hulle hulle werk nie ken nie aan as voorbeeld van n gesegdesin. Den Hertog (a.w., par.32) meen egter dat n gesegdesin slegs deur n betr. vnw. of n voornaamwoordelike bywoord ingelei kan word. Sinne met dat soos onder 1 hierbo, beskou hy as onderwerpsinne, en „ook de volgende bijzinnen, type-a, zijn geen gezegdezinnen, maar onderwerpzinnen: Het schijnt, dat het regent, Het blijkt, dat hy hard studeert, Het heet, dat hij ziek is. In al deze gevallen wordt het onderwerp aangekondigd door het pers. vnw. het en de werkwoorden schijnen, blijken en heeten zijn hier zelfstandig" (par.32 opm.2). Overdiep gee in 17e eeu I glad geen gesegdesinne met dat nie, en in par. 45 noem hy dat n dat-sin as onderwerp voorkom by n sin met n ander ww. as zijn, o.a. die koppelwee., sonder n adjektief of substantief as aanvulling, nl. lijken, gelijken, schijnen, heeten, blijcken, dunken. Vgl. ook P. Kat (a.w., bl.46) wat ook hierdie tipe sinne as onderwerpsinne benoem, en Bouman en Pienaar (a.w., 3e druk, par.164 c) wat ver-

klaar: „Dit (nl. n gesegdesin) word ingelei deur n betreklike voornaamwoord, meestal wat.”

(b) Baie dikwels, en miskien meer gebruiklik, kom asof of of voor na bogenoemde koppelwwe., bv. Dit skyn asof hy oneerlik was.

(c) Hier is die gebruik van dat fakultatief, bv. Dit skyn my hy ken nie die storie nie.

3. Onpers. vnw. dit + blyk + dat-sin, sonder n ander voltooiing in die sin wat dat voorafgaan, bv.

Dit blyk dat hy vyf pond te min betaal het;

Dit het geblyk dat hy onskuldig was.

Van der Merwe, Kempen en Van der Merwe (a.w., bl. 290) gee: Dit blyk dat hy daar niks van geweet het nie, en Rossouw, e.a. Die lewende Taal, Afrikaans as Moedertaal vir die Senior Sekondêre Kursus (Standerds 9 en 10), bl. 161 : Dit blyk dat hy dit nie gedoen het nie, onder gesegdesinne.

Blyk is n lastige ww. en in verband daarmee geld veral wat Den Hertog (a.w., par. 5, opm. 3) sê: „De grens der koppelwerkwoord valt niet scherp te trekken.” Dit kom ook sonder dit voor, en dan met laat as hulpww., bv. Ek het nie laat blyk dat ek dit nie weet nie. In sulke gevalle is die dat-sin voorwerp.

Byna enige aanvulling by blyk, selfs n bywoordelike, maak die sin omkeerbaar, bv. Dit blyk uit sy werk/dadelik/ met die eerste oogopslag dat hy sy stof nie beheers nie - Dat hy sy stof nie beheers nie, blyk uit sy werk, ens., en dan kan die dat-sin as onderwerpsin beskou word. Selfs sonder aanvulling, maar met die verlede tydsvorm, is die sin omkeerbaar. Dat hy onskuldig is, blyk - gaan nie, maar: Dat hy onskuldig was, het geblyk, wel.

Met die betekenis „duidelik wees, kennelik word” (vgl. WAT onder blyk: Sy onskuld het geblyk.) is blyk dus feitlik nie koppelww. nie. Vgl. Bouman en Pienaar (a.w., 3e druk, bl. 94) wat verklaar dat blyk in: Die waarheid van sy woorde blyk uit die feite (kom aan die lig), n selfstandige ww. is. Vgl. ook Den Hertog en Overdiep se opmerkings by 2(a) hierbo gegee, en vgl. De Vries (a.w., bl. 36) wat meen dat na blyk die bysin voorop gestel kan word en dus onderwerpsin is, wat nie die geval by lyk en skyn is nie.

Anders is dit gesteld met blyk met die betekenis „bewys gee van” (vgl. WAT: Hy blyk eerlik te wees), wat gewoonlik saam met „te wees” gebruik word, en wel n koppelww. is. Sodra n sin soos: Hy blyk eerlik te wees, met dit gestel word: Dit blyk dat hy eerlik is, neig blyk na die ander betekenis.

HOOFSTUK IVVOORWERPSINNE NA 'N VOORSETSEL

Net soos n s.nw. na n voors. voorkom, kry ons ook n dat-sin na n voors., alhoewel sulke gevalle nie dikwels voorkom nie. Dit dat-sin kan moontlik as voorsetselvoorwerp of oorsaaklike voorwerp benoem word (vgl. bl. 49).

Die volgende voorbeelde is gevind:-

Sy het iets gesê van dat ek verstandig was dat ek nooit getrou het nie (Huisg., 19/11/65);

....sê hy ook iets van dat dit iemand daar by ons moet wees (Byv.D.B., 19/3/66);

Ek weet nie vanlat dit ooit hier dreeër was nie (W.A. de Klerk - in dialoog).

Gevalle met s.nw. en voors. :-

Daar was sprake van dat die geboorte van die Republiek begroet moes word met vreugdevure (D.B., 26/4/61); meestal kom sprake egter voor sonder van of met daarvan);

In plaas van dat die nersderm sy vrag uitstoot, rek hy net uit (Landst., 27/10/62).

Gevalle met die dat-sin voor die hoofsin:-

Dat die speurders op die groot dorp dag en nag na die moordenaar seek, was Charl oortuig van (Wim Hartman);

Dat Sarah met rooigehulde oë tuis sit en wag... dink hy nie eens aan nie (Huisg., 6/3/64).

In baie gevalle waar dat op n voors. volg, het daar n noue verband tussen voors. en dat ontstaan en kan die groep as n samegestelde verbindingswoord beskou word, bv. soos in die geval van in plaas van dat hierbo (vgl. B. op bl.103), en soos in gevalle onder 2 op bl.102 genoem. In ander gevalle weer het voors. + dat tot n nuwe verbindingswoord saamgesmelt, bv. vandat, nadat - vgl. A 1 op bl.100 .

Vgl. met hierdie hoofstuk ook die dat-sin as bystellingsin by n s.nw. wat as voorwerp van n voors. optree (hfst. V), en waar dit by n voornaamwoordelike bywoord aansluit (hfst. VI).

HOOFSTUK VBYSTELLINGSINNE

Die dat-sin is ^{verklarende byvoeging} bystelling by n s.nw. of vnw. wat as onderw., voorw. of na n voors. optree.

Die benaming „bystelling” (apposisie) en wat alles daaronder ingesluit kan word, is nie baie duidelik nie en die grens tussen ^{byvoeglike bepaling} attributiewe bepaling en bystelling is nie duidelik afgemerk nie. Soos later aangetoon sal word, beskou sommige grammatici sekere gevalle wat hier ingesluit word, as attributiewe sinne. In die algemeen kan dit gestel word dat die bystelling aantoon „wat” die saak deur die s.nw. aangedui is, wat dit insluit, terwyl die byvoeglike (attributiewe, relatiewe) bepaling n kenmerk of eienskap van die saak meedeel. In Afrikaans is die onderskeiding verbind aan die gebruik van dat en wat as verbindingswoorde, bv. Die nuus dat hy oorlede is...; die nuus wat vanmôre uitgesaai is.... In sekere gevalle, egter, bv. waar dat op n temporale substantief volg en met wat wissel (bl. 90 e.v. en 94) en dié met posisie, toestand, aard en wyse (manier) (bl. 135), is daar onsekerheid. Die verduideliking wat Curme (a.w., bl. 202), gee, help ook nie veel nie: „A relative clause contains a word which points back to an antecedentAn appositional clause simply lies alongside explaining.” Vgl. ook die dat-sin as bystelling by n swaarbeklemtoonde dit - opm.(ii) op bl. 7 en (iv) op bl. 36.

Twee groepe kan onderskei word:-

1. Gevalle waar òf die s.nw. waarby die dat-sin bystelling is, òf die dat-sin self weggelaat kan word sonder dat die sin betekenisloos word, bv. Die gerug dat hy dood is, word ontken (Die gerug word ontken; Dat hy dood is, word ontken).

Verdere voorbeelde is:-

By die onderwerp: Die blote feit dat die werktijd so verminder word, is merkwaardig;

Die nuus dat die mark ineengestort het, het baie mense laat selfmoord pleeg;

Gevalle het egter al voorgekom dat gevangenes wat lewenslange tronkstraf uitdien, ná tien of elf jaar vrygelaat is (D.B., 10/5/66).

By die voorwerp: Ek glo die storie dat hy hy oneerlik was;

Hy vertel my die nuus dat die regering die belasting verhoog het;

Hy het die gerug ontken dat hy nie sy skuld betaal het nie.

Opm. (i) Hierdie gevalle is duidelik bystelling aangesien die bystelling en die antesedent albei fakultatief is.

(ii) Dikwels word naamlik of te wete voor dat ingevoeg, bv. Rusland se aanklag, naamlik/te wete dat Amerika agressie gepleeg het...., is gister deur die Veiligheidsraad verwerp; Hy het my die nuus vertel,

naamlik/te wete dat die regering die belastings verhoog het.

(iii) By gevalle met bystelling by die onderw. staan die dat-sin gewoonlik onmiddellik na die antesedent, d.w.s. tussen die onderw. en die res van die hoofsin, maar in die omgangstaal en minder versorgde skryftaal volg die dat-sin soms na die hoofsin, bv. Die gerug word ontken dat hy dood is. By sinne wat bystelling by die voorw. is, word dat en die antesedent dikwels geskei deur die verlede deelw. van die hoofsin, en bv. Hy het die gerug ontken dat die aandelemark gedaal het, is waarskynlik meer gebruiklik as: Hy het die gerug dat die aandelemark gedaal het, ontken.

(iv) Dat is nie fakultatief nie.

2. Gevalle waar die s.nw. waarby die dat-sin bystelling is, nie weggelaat kan word nie, bv. Hy het die bevel gegee dat hulle voor hom moes verskyn. Beoordeel volgens die kriterium dat by bystelling antesedent en bystelling fakultatief is, is hierdie gevalle nie bystelling nie (sommige tipes vertoon egter ook ander verskille met die gevalle onder 1 genoem, soos aangetoon sal word), maar die geldigheid van hierdie kriterium kan in twyfel getrek word, soos blyk uit die gevalle onder (a) wat volg.

(a) Gevalle soortgelyk aan dié onder 1 genoem wat antesedent en dat-sin betref, maar waar die ww. van die hoofsin n onvolledige begrip is as net die dat-sin sonder die antesedent daarby gevoeg word. Vgl. bv. Die nuus dat die mark ineengestort het, het menigeen geskok (Dat die mark ineengestort het, het menigeen geskok); en: Die nuus dat die mark ineengestort het, het gekom (Dat die mark ineengestort het, het gekom - nie moontlik nie). Verdere voorbeelde: Die berig dat hy oorlede is, is gister ontvang; Die gevaar is baie groot dat brand kan ontstaan; Ek het die nuus ontvang dat my broer siek is.

Waar dat direk op die antesedent volg, is dat nie fakultatief nie, soos by 1 die geval is, maar anders as by 1, is die konstruksie met die dat-sin aan die einde van die hoofsin baie gebruiklik, en dan is dat moontlik fakultatief, bv. Die berig is gister ontvang hy is oorlede; Die gevaar is baie groot brand kan ontstaan.

(b) Gevalle waar die ww. + s.nw. (by onderwerp- en voorwerpsinne) of ww. + voors. + s.nw. (by sinne wat voorw. van n voors. is) n betreklik vaste uitdrukking vorm. Baie gevalle is n omskrywing met ww. + s.nw. van dieselfde begrip wat uitgedruk word deur die ww. waarvan die s.nw. afgelei is, bv. Hulle het gehoop dat De Wet sou deurkom - Hulle het die hoop gekoester dat De Wet sou deurkom.

Vgl. De Vooys, a.w., par.201: „Nog verder verwijderd de dat-zin zich van de oorsprong, wanneer die als bepaling dient by een substantief: de mening dat..., de vrees dat..., naar analogie van: hij meende, hij vreesde dat...”

Verdere voorbeelde is:-

By die onderwerp: Die versekering is gegee dat die foto nie geplaas sou word nie (Hulle is verseker...);

Die mening word uitgespreek dat geen moderne rassevraagstuk meer geïsoleer kan word nie.

By die voorwerp: Ek kan u die versekering gee (verseker) dat my hele personeel dit met my eens is;

Sy het n vermoede (vermoed) dat ek iets vir haar wegsteek;

By voorw. na n voors.: Ek is van mening (meen) dat dit sy skuld is;

Dan kom jy tot die besef (besef jy) dat jy gekul is.

X Soms is daar nie n ooreenstemmende ww. nie, maar die hele groep, ww.(+voors.) + s.nw. het die waarde van of kan vervang word deur n enkele ww. met ongeveer dieselfde betekenis, bv.

By die onderwerp: Die standpunt is ingeneem dat sulke dinge verkeerd is; Die opinie is uitgespreek/beleid is verkondig/indruk is geskep dat....

By die voorwerp: Die lesers moet nie die indruk kry (dink,meen) dat ons hulle om die bos wil lei nie;

Ek het dus die standpunt ingeneem (besluit, verklaar) dat ek alles vir my fonds gebruik;

Ek het n idee/suspisie dat...;

Hulle volg die beleid dat....

By voorw. na n voors.: Geweldplegers verkeer onder die indruk dat hulle op n simpatieke wêreldmening kan staatmaak (D.B., 25/7/60);

Hy beskik oor kennis en feite....dat die Kommunisme en sy bedrywighede n baie ernstige bedreiging vir die landsveiligheid is (id., 11/12/62);

Die Universiteit is hom terselfdertyd bewus van die noodsaaklikheid dat voortdurend gewaak word...(id., 10/5/66);

Hy het gekom met die verskoning dat hy nie geweet het dis verkeerd nie;

Hy is van opinie dat....

In hierdie gevalle het die dat-sin die aard van n gewone onderwerp- of voorwerpsin na n sintaktiese groep wat as ww. optree, en daarom, anders as by 1 hierbo, is dat in byna alle gevalle fakultatief, bv.

Die versekering is gegee die foto sal nie geplaas word nie;

...wat innig die hoop uitgespreek het daar moet verder gepraat en nie meer geskiet word nie (D.B., 19/1/62);

Tog kry n mens die indruk die man het, behalwe sy eie gewildheid, min raakgesien op daardie blink herfsmiddag (Rykje van Reenen, Beeld, 12/6/66);

...dat Calvyn die indruk kry, hierdie is vir hom die finale neerlaag (Landst., 11/8/62);

Een of ander tyd kom jy tot die besef krieket is nie die belangrikste ding in die lewe nie (id., 1/9/62).

Gewoonlik kom hierdie gevalle nie voor met die dat direk na die antesedent nie, behalwe met n nie-samegestelde ww. in die teenw. tyd, bv. Ek het n idee dat....

(c) Gevalle waar die dat-sin bystelling by n s.nw. is wat op n voors. volg, en waar die voors. + s.nw. vervang kan word deur n sg. voornaamwoordelike bywoord (vgl. bl. 49), bv.

Hy wys my op die feit (daarop) dat baie mense vandag nog honger ly;
Hy het hom verheug oor die vooruitsig (daaroor) dat L. sou wen;
Ek weet van die storie (daarvan) dat hy oneerlik sou wees;
Alles dui op die feit (daarop) dat pryse verder sal styg.

Die fakultatiwiteit van dat is onseker. In die spreektaal sou gevalle sonder dat moontlik voorkom, maar met n pouse voor die bysin.

(d) Gevalle ook met n s.nw. wat op n voors. volg, maar waar daar n noue verband tussen die voors. en die daaropvolgende s.nw. is, eerder as tussen die ww. en die voors., soos by (c) hierbo, bv.

Hy het my gehelp op voorwaarde dat ek niemand daarvan vertel nie;
Almal het hard gewerk met die gevolg dat die basaar n sukses was;
Hy sal seker al klaar wees teen die tyd dat ek daar aankom;
Hy het vinnig gewerk met die doel dat hy vroeër kon huis toe gaan.
Verder ook: met dien verstande dat..., met die veronderstelling dat..., onder die voorwendsel dat..., om die eenvoudige rede dat..., in die wyl dat..., tot tyd en wyl dat...

Opm. (i) Voors. + s.nw. + dat vorm n verbindingsgroep, en die bysin kan ook beskou word, bv. in die eerste voorbeeld hierbo, as: Op voorwaarde dat ek niemand daarvan vertel nie; wat dan as bw. bysin van voorwaarde beskou kan word - vgl. C.P. van der Merwe: Handleiding vir Sek. Afr.-leerlinge, bl. 112. Net so, kan die ander gevalle ook beskou word, bv. met die gevolg dat..., gevolg, teen die tyd dat..., tyd. Vgl. met hierdie gevalle 2(a) op bl. 104.

(ii) Vgl. ook die gevalle waar die dat-sin n bystelling by n temporale subst. is, nl. met B op bl. 83, met opm.(e) op bl. 84, en met 5 en die opm. op bl. 94. By n temp. subst. wissel dat egter met wat, anders as hier.

(iii) Vgl. ook A op bl. 100, die vorming van verbindingswoorde, bv. totdat, nadat, voordat en selfs teendat, uit voors. + dat.

(iv) Dat is nie fakultatief nie, behalwe in die geval van met die gevolg dat, en mens hoor dikwels in die spreektaal bv.: Hy het nie al sy aandag aan sy sake-onderneming gegee nie, met die gevolg hy het bankrot gegaan; en sien selfs in die skryftaal:...baie bewonderaars kan hom nie goed sien of hoor nie met die gevolg hulle verloor belangstelling in hom (Landst., 20/10/62).

Soms is die fakultatief - met (die) gevolg dat - en soms die en dat, veral in die spreektaal, bv. Hy het nie hard genoeg gewerk nie met gevolg hy het gesak. Ook in die geval van tot tyd en wyl dat is dat fakultatief en tree tot tyd en wyl as verbindingsgroep op, bv. Die kind moet maar by ons bly tot tyd en wyl sy ouers hom kan kom haal. Ook in die wyl dat

kom soms sonder dat voor. Vgl. i.v.m. lg. twee die artikel van J.A. Verhage in die Tydskrif vir Geesteswetenskappe, Sept. 1965, bl. 311.

(e) Die dat-sin is bystelling by die vnw. dié wat na n voors. voorkom:-

Voors. + dié word soms gebruik i.p.v. n vnw. bw., en met dieselfde waarde, bv.

Ek hou niks van dié (daarvan) dat hy elke aand hier kom kuier nie;

Het jy gehoor van dié dat hy n ongeluk gemaak het?

Vgl. hiermee met (dié) dat onder VIII A, 2(b) op bl.102, waar dat, soos ook hier, wissel met wat.

Die benoeming van sommige bystellingsinne as byvoeglike bysinne kan nou kortliks behandel word - vgl. ook die opm. op bl.94 e.v. oor die moontlike benoeming van die dat-sin wat op n temporale substantief volg, as n byvoeglike bysin. Aan die begin van die hoofstuk is dit reeds gemeld dat dit nie duidelik is wat n bystelling (apposisie) alles kan insluit en hoe dit van n byvoeglike (adjektiwiese, attributiewe, relatiewe) bepaling onderskei word nie. Heelwat dat-sinne wat in hierdie werk as bystelling-sinne behandel word, word in sommige Afr. en Ndl. grammatikas as byvoeglik (attributief) benoem. Dit is nie duidelik wat verskillende Ndl. skrywers met attributief, relatief en adjektiwies bedoel of hoe hulle tussen hierdie begrippe onderskei nie. Ook is die juiste bedoeling van omskrywings soos n „nadere bepaling van n s.nw.“ of n „hervatting van n substantiwiese antesedent“ nie duidelik nie.

D.J. Potgieter in Nuwe Afrikaanse Grammatika, 6e uitg., bl. 105, gee onder byvoeglike bysinne: „Die idee dat ek daar alleen sal moet bly, is glad nie aantreklik nie“; en C.P. van der Merwe, in Handl., bl.112, verklaar dat die dat-sin na op voorwaarde beskou kan word as n byvoeglike bysin bepalende voorwaarde, indien op voorwaarde dat nie as n samegestelde voegw. beskou word nie.

Den Hertog, in a.w., par.44, opm. 5, verklaar dat uit voorbeelde van die tipe „de bewering, de overtuiging, de stelling dat....“ dit blyk dat „dit allemaal voorwerpzinnen zijn die byv. bepalingen zijn geworden, nu zij by een zelfst. nwd. staan. Al deze subst.: bewering, overtuiging, onderzoek, nieuwsgierigheid, vraag enz. hebben verbale betekenis. Soms heeft het bepaalde subst. zodanige bet., dat de bijzin meer het karakter van eene verklarende bijstelling krijgt, bv. De stelling, dat...., Het geval dat...., De voorbeelden dat.... De onveranderlijkheid van dat in al deze gevallen bewijst, dat het een voegw. is“. Die WNT, onder dat, haal Den Hertog aan wat verklaar dat dat gebruik word ter inleiding van n „afhankelijke mededeling“ in die funksie van o.a. byvoeglike bepaling, maar word deur De Vries in Dysmelie, bl.158, gekritiseer, en lg. verklaar: „Hier staat dus de bijzin als determinerende bep., is te vgl. met een determ. appositie.“

Overdiep, S.G., par.395, noem o.a. dat as 'n voegw. wat lank reeds gebruik word „ter hervatting van een substantivisch antecedent“, veral na substantiewe wat 'n handeling of gebeurtenis omskryf, bv. verzekering (wat saam met geven die waarde van die ww. verzekeren het - vgl. 2(b) hierbo), en dat die funksie van die „attributiewe dat“ nog verder gaan, nl. as hervatting van 'n subst. wat nie 'n ooreenstemmende ww. het nie, bv. „De aandacht werd gevestigd op het feit, dat...; men regeert de omstandigheid, dat....“. Vgl. ook Overdiep in 17e eeu I, par. 49, hieronder op bl.97 aangehaal, oor die dat-sin wat attributief by 'n voorafgaande subst. staan.

Van Wijk en Van Schothorst, a.w., par.35, benoem die dat-sin in „Ik herinnerde hem nog aan zijn belofte, dat hij ons eers zou opzoeken“ as 'n byvoeglike bysin.

Van Dale verklaar onder dat as voegw. dat dit ook gebruik word om 'n afhanklike mededeling met die funksie van 'n „byv. bep.“ in te lei, en gee as voorbeelde: „het bericht, dat de onzen hebben overwonnen, werd met vreugde begroet; de reden, dat hij niet komt, is...; het spreekwoord, dat eerlijk het langst duurt, is juist.“ (Vgl. ook bl. 96).

Volgens De Vooys, a.w., par. 197, is relatiewe bysin 'n betreklik wye begrip, want hy praat van relatiewe bysinne wat „plaatsaanduidend“, „objek“, „cansaal“, „concessief“ of „conditionaal“ kan wees. In par. 202 verklaar hy egter dat die of-sin voorkom (bv. in „De vraag, de twijfel of dat waar is...“) „eindelik, ook als adjektivische bepaling by een substantief“.

In jonger Afr. grammatikas, o.a. Van der Merwe en Kempen: n Afrikaans-Handleiding vir St. 7 en 8 (bl.226), Van der Merwe, Kempen en Van der Merwe: Afrikaans as Eerste Taal vir 9 en 10 (bl.288) en Rossouw, e.a. a.w., (bl. 160) vind ons egter die stelling dat dat nie byvoeglike bysinne inlei nie.

HOOFSTUK VI„DAT“-SINNE WAT AANSLUIT BY 'N SOGENAAMDE VOORNAAM-
WOORDELIKE BYWOORD

Die dat-sin sluit aan by n voornaamwoordelike bywoord (vnw. bw.) in die hoofsin, of, waar die vnw. bw. fakultatief is, staan die dat-sin in n verhouding wat deur n voorsetsel uitgedruk kan word (in n voorsetsel-verhouding) tot n ww., b.nw. of s.nw. van die hoofsin.

A. Baie wwe. kan nie met n s.nw. of vnw. as direkte voorw. verbind nie, omdat daar n voorsetselverhouding tussen die ww. en die s.nw. is; in baie gevalle omdat die ww. en voors. n vaste groep vorm. Sommige wwe. kan met of sonder voors. met n voorw. verbind, met verskil van betekenis in die twee gevalle - vgl. bv. Hy wys my sy stukkende broek - Hy wys my op die voordele van die skema. Soms is n b.nw. of s.nw. deur n voors. met n s.nw. of vnw. verbind, bv. Hy is tevrede met my werk; ...die noodsaaklikheid van netheid. So n s.nw. is in die tradisionele grammatika as voorsetselvoorwerp of oorsaaklike voorwerp bekend - vgl. bv. Van Oostrum en Kritzinger: Afrikaanse Spraakkuns, bl. 29, en Overdiep: S.G., par. 385. Hier sal e.g. benaming gebruik word.

Nou vind ons dat n dat-sin ook so as voorwerp na n voors. gebruik kan word, maar gevalle is skaars - vgl. hfst. IV. Ook vind ons soms n dat-sin as bystelling by n s.nw. na n voors. - vgl. hfst. V,2 b,c,d.

Wat egter baie dikwels voorkom, is dat die ww., b.nw. of s.nw. met die dat-sin verbind deur middel van n sg. voornaamwoordelike bywoord; vgl. bv.

Hy wys my op my agtelosigheid;

Hy wys my op die feit datek agtelosig is (dat-sin is bystelling by feit);

Hy wys my daarop dat ek agtelosig is.

Vgl. ook De Vooys, a.w., par. 201: „Een volgende stap (d.w.s. na die ontwikkeling van dat as verbindingswoord by voorwerp- en onderwerpsinne) is, dat een dat-zin zich aansluit by een genitiefobjekt, b.v. Mnl., hi gedachte des, dat...' en in latere tijd, bij een bepaling met een vaste praepositie, eventueel een voornaamwoordelijk bijwoord, waarvoor dit genitiefobjekt plaats gemaakt heeft: hij dacht daaraan (eraan), dat... Bij zulke werkwoorden kan de bijzin zich dan ook aansluiten zonder antecedent: ,Ik herinner mij, beklaag mij, verwonder mij, dat....' !

Ons moet nou eers ingaan op hierdie verbinding daar - :-

Twee benaminge word daarvoor gebruik, nl. voornaamwoordelike bywoord of bywoordelike voornaamwoord. E.g. benaming kom meer dikwels voor, bv. by Van Oostrum en Kritzinger, a.w., bl. 18, by Bouman en Pienaar, 3e druk,

bl. 122 (wat bv. daarmee en daarvoor gee as bwe. van modaliteit), by Overdiep, en by Van Wijk en Van Schothorst, a.w., par. 91. Lg. verklaar dat er + voors. n vnw. bw. vorm, bv. „Dat hangt er van af“. Vgl. ook De Vooys, a.w., bl. 166: „Een veel voorkomende soort samengestelde bijwoorden worden voornaamwoordelijke bijwoorden genoemd, omdat hun funksie ooreenkomt met een voornaamwoord voorafgegaan door een voorzetsel, b.v. daarmee (verzwakt tot ermee), hiermee = met dat, met dit. Evenzo daartoe, enz. = tot dat, terwyl by daarin, daaruit, daarvoor, daarachter enz. het laatste bestanddeel dezelfde vorm heeft als het ooreenkomende voorzetsel.“ Daarenteen noem WAT, egter, daarop n bywoordelike voornaamwoord. Ten gunste van die benoeming as bw. kan bv. aangevoer word dat in n sin soos: Ek slaap daarop, die daarop bw. funksie het, net soos die voorsetselgroep op die bed in: Ek slaap op die bed. Vgl. ook 6 op bl. 70. Andersyds, egter, kan so n voorsetselgroep ook byvoeglik optree, bv. Ek is in die kamer - Ek is daarin. Vgl. ook n geval soos: Ek hou van pap - Ek hou daarvan. Daar kan ook gesê word dat daar met n bw. verbind is, en as bewyse kan genoem word daarmee, daarvoor, en daartoe, waar die laaste komponent definitief die bywoordvorm het teenoor die voorsetselvorm met, vir en tot. Die ander voorsetsels, soos van, by, deur ens., vertoon egter geen vormverskil as hulle as bwe. optree nie. Daarteenoor staan egter weer die feit dat daar n vorm van die vnw. dit is wanneer dit met n voors. (bw.) verbind. Vgl. bv.

Ek sit op die stoel - Ek sit op dit (voors. + vnw. dit; so n konstruksie bestaan egter nie in Afr. nie, behalwe in onversorgde spreektaal) - Ek sit daarop;

Hy wys my op die feit - op dit - daarop dat baie mense vandag honger ly.

Die dat-sin is dus eintlik bystelling by die voorwerp van die voorsetsel, dus by daar, n vorm van die vnw. dit, wat in verbindings met n voors. (bw.) gebruik word, dus by die voornaamwoordelike deel van die verbinding, en is van substantiwiese aard. Vgl. hiermee voors. + dié, 2(e) van hfst. V op bl. 47.

Ek het besluit om die benaming voornaamwoordelike bywoord te gebruik, alhoewel n beswaar natuurlik is dat n substantiwiese bysin nou by n „bywoord“ aansluit. Ook het ek met die oog op n indeling die tweede deel van die verbinding daar- as n voors. beskou (dus die hele verbinding as vnw. + voors.) en gevalle met -mee, -voor en -toe sal dus as daar + met, vir en tot behandel word. Die grens tussen voors. en bw. is immers in baie gevalle bloot formeel en die bw. kan n voors. gemaak word deur bloot n (versweë) s.nw.^{of vnw.} by te voeg, bv. Hy lê onder (my) en ek bo (hom).

Hier moet op twee konstruksiewisselings gewys word. Soms is die daar en die voors. geskei, bv. Ek kan daar nie genoeg nadruk op lê dat ek in hierdie aantekeninge alleen praat van eie opvattinge (D.B., 28/6/63); Ek is daar seker van dat hy die geld gevat het. Dit tref ons veral aan waar die voors. by n s.nw. of b.nw. in die hoofsin aansluit. Tweedens

vind ons dat die dat-sin voor die hoofsin kan staan, bv. Dat die meerderheid met hom sou saamstem, daarvan was hy oortuig/daar was hy oortuig van.

Die volgende indeling is gemaak volgens die woordsoort in die hoofsin waarby die voors. wat saam met daar voorkom, aansluit:-

1. Die voors. gaan by n ww. in die hoofsin:-

Die wisselvalligheid van die lewe bestaan daarin dat jy nooit weet wat jou môre te wagte is nie (bestaan in);

Hy het my oortuig daarvan dat hy dit eerlik met my bedoel;

Niemand twyfel daaraan dat hy die skuldige is nie;

Jy soek daarna dat jy moet sla kry (vgl.: Jy soek na sla);

Jy sal daarna maak dat jy sla kry (vgl.: Maak dat jy wegkom - bl. 38 hierbo);

Hy het daarop aangedring dat hy sy deel betaal;

Het jy eom Kobie al ooit daarop betrap dat hy rede verstaan? (Jan Schutte);

Ons moet daarteen waak dat ons nie sentimenteel raak oor die behoeftes van die Kleurlinge nie (D.B., 8/6/63);

Alles dui daarop dat die dag nie meer ver is nie...(D.B., 8/6/63).

(a) Soms is daar in die hoofsin n vaste woordgroep van s.nw. + ww. wat n voors. vereis en is dit nie altyd moontlik om uit te maak of die voorw. nou juis by die s.nw. of by die ww. gaan nie, bv. Voorsiening maak daarvoor dat....(vgl. 3 wat volg).

(b) In hierdie gevalle is dat gewoonlik nie fakultatief nie, behalwe waar die bysin sterk beklemtoon word, of waar ww. + vnw. bw. n groep vorm wat as n gewone ww. van verklaring beskou kan word, bv. Hy het daarop gewys baie lede het eers van die arbeidseksperiment te hore gekom nadat dit reeds ses maande in werking was (D.B., 1/6/65).

2. Die voors. gaan by n predikatief-gebruikte b.nw. in die hoofsin:-

Hy was daarvoor bekend/bekend daarvoor dat hy geen teenstand duld nie (bekend vir);

Ek is daarvan oortuig dat hy beter werk kan lewer;

Wees verseker daarvan dat ons jou sal help;

Hy is terdeë daarvan bewus dat sy werk nie bevredig nie;

Ek is bekommerd daaroor dat hy aan geeneen van die eerste drie wedstryde kon deelneem nie (D.B., 22/6/63);

Ek is jammer/spyt daaroor dat... (vgl. met: Dit is jammer dat..., op bl. 6 en met (b) op bl. 56)

Ek voel jammer/spyt/(on)gelukkig daaroor dat...

Hier is soms twyfel of dat fakultatief is. In die tweede voorbeeld hierbo is dit wel fakultatief (Ek is oortuig daarvan hy kan beter werk lewer); en veral ook waar die daar en die voors. geskei is, soos ons in hierdie konstruksie wel aantref, bv. Ek is daar seker van hy het sy plig

versuim. Moontlik het die konstruksie waarin die b.nw. sonder die voors. gebruik word (vgl. B wat volg) en waar dat wel fakultatief is, n invloed hier; moontlik ook die feit dat die bysin na oortuig en seker n redelik sterk klemtoon dra.

3. Die voors. gaan by n s.nw. in die hoofsin:-

Hy wys my op die belangrikheid daarvan dat n mens geleerdheid moet hê (belangrikheid van);

Ek sien nie die nodigheid daarvoor dat jy dit elke dag hoef te doen nie (nodigheid vir);

Hy was die oorsaak daarvan dat die firma bankrot gegaan het.

In baie gevalle is daar n vaste uitdrukking van s.nw. + ww. + voors., bv. voorsiening maak vir (daarvoor) soos by 1 hierbo alreeds gemeld is.

Hier is dat verpligtend.

Opmerking by die hele afdeling A: In baie gevalle is die vnwe. bw. fakultatief, soos blyk uit B wat volg.

B. In baie gevalle is die voornaamwoordelike bw. fakultatief en soms is die konstruksie daarsonder gebruikliker as die konstruksie daarmee. Sommige wwe., b.nwe. en s.nwe. word met n voors. aan n s.nw.(vnw.) verbind, d.w.s. vereis n voorsetselvoorwerp. Dit kom veral voor by voors. wat saam met die ww., b.nw. of s.nw. n vaste of idiomatiese uitdrukking vorm, n voors. wat eintlik geen semantiese waarde het nie, in teenstelling met voors. wat n bepaalde betrekking aandui; vgl. bv. Hy sit op/onder/langs/agter/voor die stoel, met: Ek reken op jou - vgl. Van Wijk en Van Schotthorst, a.w., par. 19.

Die gevalle is soortgelyk aan dié in A genoem, behalwe dat die vnw. bw. nie voorkom nie, moontlik na analogie van die gewone voorwerpsin, of omdat, in die geval van n ww., die ww. as n gewone ww. van verklaring gerealiseer word, bv. Hy het volgehou daarmee dat.... - Hy het volgehou (d.w.s. aangehou sê) dat.... Moontlik het ellips ook n rol gespeel, bv. Hy het volgehou (om te sê) dat.... Vgl. die aanhaling uit De Vooy, a.w., par. 201, op bl.49 hierbo.

Vgl. die volgende, bv.:

Ek is/Hy het my oortuig van sonde - Ek is/Hy het my oortuig daarvan dat ek vol sonde is - Ek is/Hy het my oortuig dat ek vol sonde is.

In die laaste geval verskil die dat-sin met die ww. struktureel geensins van n gewone voorwerpsin (bv. Hy het my gesê dat ek vol sonde is) nie, maar die verskil blyk tog wanneer ons die vraag vra waarop die bysin die antwoord is. Die gewone voorwerpsin is n antwoord op die vraag „wat?“, terwyl hierdie tipe n antwoord is op die vraag „waarvan?“ of „van wat?“, d.w.s. „voors. + wat?“ By sommige wwe. wat genoem is as wwe. waarby n gewone voorwerpsin voorkom, kan ons ook hierdie tipe sin kry, bv. Ons bid

dat God ons moet help - Wat bid ons?, Waarvoor (vir wat) bid ons? Hierdie tipe kom veral voor by wwe. wat beperkte aanvullingsmoontlikhede met n s.nw. het - vgl. opm (ii) op bl. 12.

Die dat-sin staan dus in n verhouding wat met n voors. uitgedruk kan word (n voorsetselverhouding) tot n woord in die hoofsin, maar die voorsetsel is nie teenwoordig nie. Die indeling wat volg, berus op die voors. wat, alhoewel nie teenwoordig nie, hierdie verhouding kan aandui. Drie groepe kan onderskei word, want sommige dat-sinne kan ook as bw. bysin van doel en andere as bw. bysin van rede geïnterpreteer word, wat afhang van die bepaalde voorsetselverhouding tussen hoof- en bysin.

1. Die dat-sin kan benoem word slegs as substantiwies:-

(a) Die voorsetselverhouding is tussen n ww. in die hoofsin en die dat-sin, en kan uitgedruk word o.a. deur die volgende voors.:

- met: Ek stem saam (daarmee) dat n mens jou naaste moet help;
Hy het volgehou dat hy weet wat n Afrikaner is;
Die stout seun spog dat hy die onderwyser n poets gebak het;
Hy het sy moeder probeer troos dat sy (sy suster) in n ongeluk was of anders flou geraak het (D.B., 10/1/61);
- aan: Niemand het vir een oomblik (daaraan) getwyfel dat hy die span sou haal nie;
- van: Hy het my oortuig (daarvan) dat hy my belange op die hart dra;
Hy het my beskuldig dat ek hom bedrieg het;
Ek kan jou verseker dat die geweer nie gelaai is nie;
- tot: Die redakteur het ingewillig (daartoe) dat die koerant sy lesers daarvan kan vertel;
- na: Voor jy gaan, moet jy (daarna) kyk dat die kombuis skoon is (vgl.: kyk of die kombuis skoon is; kyk, die kombuis is skoon);
- vir: Ek sal sorg (daarvoor) dat alles in orde is;
Ek sal sorg dat hy my nie inloop nie;
Sy kan skaars wag dat Jan moet huis toe kom (Huisg., 13/1/60);
Kan ek Cornelia betaal dat sy klein Jean grootmaak? (id., 31/5/63).
- op: Baie motorryers is gister en eergister (daarop) betrap dat hulle nog nie die nuwe skyfie... vertoon nie (D.B., 3/5/66);
... n blanke wat hom betrap het dat hy sy klere steel (id., 5/2/64 - vgl. op heter daad betrap, en n moontlike uitbreiding: As ek jou vang dat jy vrugte steel, kry jy pak).

Hier is twyfel oor die fakultatiwiteit van dat. By wwe. soos volhou, spog, verseker, oortuig, twyfel wat gevoel word as ongeveer gelyk aan sê, is dat fakultatief en kan die sinne ook as gewone voorwerpsinne beskou word, bv.

Ek kan jou verseker ek kan nie meer wag om die twee ou mense te ontmoet nie (Byv.D.B., 23/7/60);

Die Swart Pelgrim en Man van Ciréne wat die buitelandse uitgewers oortuig het hierdie Afrikaner, Venter, is n skrywer wat hulle wil dophou (D.B., 7/9/60).

In die sinne na troos en kyk is dat noodsaaklik.

(b) Die voorsetselverhouding is tussen n b.nw. in die hoofsin en die dat-sin, en kan uitgedruk word o.a. deur die volgende voors.:

van: Ek is oortuig/seker (daarvan) dat hy nie skuldig is nie;

Hy is terdeë bewus dat hy nie opgewasse is vir sy taak nie;

Die Bolanders kan verseker wees dat hulle geen maklike taak sal hê nie (D.B., 22/6/63);

...mense wat vooraf salig onbewus was dat so iets sou gebeur (id., 27/4/64);

vir: Ek is bevrees (daarvoor) dat hy dit nie sal regkry nie;

Die kwaai hitte en wisselende winde was die afgelope naweek verantwoordelik dat geen noemenswaardige prestasies gelewer is nie (Transvaler, 29/9/65);

Hy was bang dat leeus in Suid-Afrika heeltemal uitgeroei sal word (D.B., 31/1/64);

oor: Hy was baie bekommerd (daaroor) dat hy sy woorde sou vergeet.

Dat is fakultatief, bv. Ek is oortuig ons het ons lewe aan die vlieënier te danke (D.B., 16/6/62).

(c) Die voorsetselverhouding is tussen n s.nw. in die hoofsin en die dat-sin en kan uitgedruk word o.a. deur die volgende voors.:

van: Hy het gewys op die noodsaaklikheid (daarvan) dat n mens gereeld moet studeer;

Hy was die oorsaak dat ons die wedstryd verloor het;

n Motor....is moontlik die oorsaak dat n jong man ... in die naweek doodgeskiet is (D.B., 3/6/63);

vir: Ek sien geen nodigheid (daarvoor) dat jy so vroeg al moet gaan nie;

Hy sien kans dat ons hulle kan pak gee;

Dan is daar kans dat ons werklik kontak kan maak;

Die rede dat hy nie gekom het nie, is dat hy siek was.

Dat is nie fakultatief nie.

(d) Soms is daar n vaste uitdrukking van s.nw. + ww. en die voorsetselverhouding is tussen die hele uitdrukking en die dat-sin: Ek sal voorsiening maak (daarvoor) dat hy kos kry as hy laat kom.

2. Die bysin kan in sekere gevalle ook beskou word as bw. bysin van doel, aangesien dat vervang kan word deur sodat. Dan word die ww. van die hoofsin as voltooid beskou, is die bysin nie n noodsaaklike aanvulling nie, is daar soms n pouse voor dat en is die verhouding tussen hoofsin en bysin anders as by 1. Overdiep bespreek in 17e eeu I, par. 41, hierdie verskynsel van gevalle waar daar twyfel is tussen voorwerpsin en finale sin. By lg. daal die toon voor dat, bv. „Badt daarover met een vyerigen ernst aen God dat hy syn genadige oogen op ons soude slaen...". Hy meen dat so n bysin ewe goed doel kan uitdruk. Dieselfde onsekerheid is moontlik by

sinne wat volg op n predikaat wat „zorgen voor”, „zich inspannen voor”, „meewerken aan”, „teweegbrengen” deur meer woorde as net die ww. omskryf, bv. „sie wel toe, da ons nie wart ghestolen” (Bredero); „met alle sorchvuldichheydt toe te sien, dat alles in goeden stant blijve” (De Witt). Sonder twyfel is dit egter voorwerpsin as hierdie betekenis deur n enkel ww. aangedui word, bv. „dat hy soorgen sal dat ick een oorlogschip sal hebben om...” (Reigersberch). In al die gevalle wat ek gevind het, is die voorsetselverhouding tussen n ww. van die hoofsin en die dat-sin, en dis veral die voors. vir wat die verhouding kan uitdruk.

Jy moet oplet/dophou (daarvoor) dat hy jou nie kul nie;

Mag God ons bewaar dat die Verlosser van Israel nie soos hierdie man is nie (F.A. Venter, Man van Ciréne);

(Jy moet) pasop/oppas dat jou voet nie gly nie;

En pas op dat ek nie my hulpvaardigheid toon nie (Jan Schutte);

(Jy moet) wakker loop dat jy nie bedrieg word nie.

In enkele gevalle vind ons ook op of teen: Hulle wag (daarop/daarvoor) dat die motors moet/kan verbygaan (Vgl. die gebruik van opdat as inleidende verbindingswoord vir doel-sinne onder 1(b) op bl.101);

..die noodsaaklikheid dat voortdurend gewaak word (daarteen/daarvoor) dat daar nie tot nadeel van studente se studies te veel tyd aan sport bestee word nie (D.B., 10/5/66).

(i) Eintlik is dat hier nie fakultatief nie, maar by wwe. soos oplet, dophou wat ook sonder voors. met n direkte voorw. gebruik kan word, is dit wel fakultatief (bv. Jy moet oplet hy kul jou nie - spreektaal); asook by wag waar die bysin nie negatief is nie (bv. Ek staan hier en wag hy moet kom).

(ii) By die waarskuwende en bevelende sinne vind ons dat die ww. van die hoofsin as n uitroep beskou kan word en dat die bysin dan sonder dat voorkom, maar dan is die bysin positief. Vgl. Pasop dat jou voet nie gly nie - Pasop! jou voet sal gly.

Moontlik het die veelvuldige gebruik van moenie in sulke sinne (bv. Moenie dat jy val nie) en ook die feit dat met sodat ons in hierdie gevalle die negatief kry (bv. Pasop, sodat jou voet nie gly nie) hier n invloed.

3. Daar is gevalle waar die bysin ook as bw. bysin van rede of oorsaak benoem kan word, aangesien dat vervangbaar is deur omdat; vgl. Van Dale wat onder dat as voegw., as n voorbeeld van die gebruik van dat as n verkorting van omdat, gee: „hy is kwaad dat hij niet mag schaatzenrijden”. As die dat-sin as bw. bysin van rede gerealiseer word, dan, net soos by 2 hierbo wanneer dit as bw. bysin van doel beskou word, word die ww. van die hoofsin as voltooid beskou, is daar soms n pouse voor dat en is die verhouding tussen hoofsin en bysin anders as die geval by 1 is. Dit kom veral voor waar die verhouding tussen n ww., b.nw. of s.nw. in die hoofsin en die dat-sin met die voors. oor uitgedruk kan word, en in n paar gevalle

met deur, om, vir of met. Vgl. hiermee oordat of oor, deurdat of deur, omdat of om, as inleidende verbindingswoorde vir rede-sinne (onder A,1 op bl. 100), bv.

Hy het gekom oordat/oor/omdat/om hy my wou spreek;

Die water het oorgeloop deurdat/deur die pyp verstop het.

Ons kry in die spreektaal selfs voor, voordat, voorlat met dieselfde funksie, bv. Ek het hom bedank voor/voordat/voorlat hy my so goed behandel het.

(a) Die voorsetselverhouding is tussen n ww. en die dat-sin en kan uitgedruk word deur die voors.:

oor: Hy skaam hom (daaroor) dat hy hom so swak gedra het (vgl....oor-(dat) hy hom so swak gedra het);

Hy kon sy hare uit sy kop trek dat hy nie harder geleer het nie;

Hy verheug hom dat sy vyand dood is;

Hy juig dat hy die oorwinning behaal het (Die bysin kan ook as gewone voorwerpsin beskou word as juig beteken „skree”);

Sy bekommer haar dat haar dogter verkeerd mag loop;

Hy het sy vrou berispe (daaroor) dat sy die kind te veel vertroetel;

oor/voor: Jy moet die Heer dank/Dank die Heer (daaroor/daarvoor) dat jou seun gered is.

Dat is eintlik nie fakultatief nie, maar in die geval van sekere wwe. wat ooreenstemmende b.nwe. het, soos dank (dankbaar), verheug, bekommer (bekommerd) wat onder (b) voorkom, is dit wel fakultatief. Moontlik word sommige van die dat-sinne as gewone voorwerpsinne gerealiseer.

(b) Die voorsetselverhouding is tussen n b.nw. en die dat-sin en kan uitgedruk word deur die voors.:

oor: Sy is bly (daaroor) dat sy geslaag het;

Ek is spyt dat jy gedruip het;

Ek voel baie trots op jou dat jy daardie wedloop gewen het;

Die twee oues in die hospitaal is seker al ongeduldig dat daar nog niemand by hulle uitgeslaan het nie (Jan Schutte);

Maar die owerste van die sinagoge wat verontwaardig was dat Jesus op die Sabbat genees het...(Luk. 13 : 14).

Verder: is/voel jammer, skaam, hartseer, bekommerd, verheug; voel sleg; is/lyk kwaad; is/skyn teleurgesteld; is verbaas, verwonderd, vies, omgekrap. Vgl. hierdie gevalle met bv. Dit is jammer, op bl.6, en met die gevalle met daaroor op bl.51.

oor/vir: Jy kan dankbaar wees (daaroor/daarvoor) dat hy so mooi herstel het;

met: Ek is tevrede (daarmee) dat hy sy beste gelewer het;

Hy is in sy skik (byvoeglike bep.) dat hierdie geleentheid aan die dagbestuur oorgelaat is (D.B., 31/1/64);

deur: Hulle is diep geskok (daardeur) dat so iets gebeur het;
 Hy was gelukkig dat hy die prys gewen het;
 ...dat ek verstandig was (daardeur) dat ek nooit getrou
 het nie (Huisg., 19/11/65).

In verreweg die meeste van die gevalle is dat fakultatief: Ons is dankbaar die Voorsienigheid het jou en oom Kotie se lewens gespaar (Jan Schutte); Sy is spyt hulle het juis nou gekom (Mikro). Opmerklik is dit dat in alle gevalle die b.nw. n gevoelstemming uitdruk.

(c) Die voorsetselverhouding is tussen n s.nw. en die dat-sin en kan uitgedruk word deur die voors.:

oor: Jy kan van geluk spreek (daaroor) dat jy so lig daarvan afgekom het;
 Hy het sy blydschap getoon dat hy so suksesvol was;
 Hy het sy spyt betuig dat die voorval plaasgevind het - hierdie gevalle is met vaste uitdrukkinge van s.nw. + ww., wat ongeveer dieselfde waarde het as koppelww. + die b.nw. wat met die s.nw. ooreenstem, nl. kan van geluk spreek = is gelukkig, blydschap toon = is bly, spyt betuig = is spyt, en hier is dat dan ook fakultatief soos by (b) hierbo.

In die volgende gevalle is daar geen vaste uitdrukking of ooreenstemmende b.nw. nie en is dat ook nie fakultatief nie:

om/oor: Hy het medelye met die vrou (daarom/daaroor) dat sy soveel moet uitstaan;

met: Die onderwyser wens die seun geluk (daarmee) dat hy n eersteklas behaal het;

deur: Ek was n gek (daardeur) dat ek hulle nie dadelik daardie môre in die motor gelaai het nie (Byv.D.B., 17/2/60).

(d) Ons vind hierdie twee moontlikhede van benoeming ook by gevalle van ellips en sametrekking waar die dat-sin in n voorsetselverhouding tot n nie-formele hoofsin staan. Lg. is gewoonlik n soort uitroep om dank, verligting of gelukwensing uit te druk of verskoning te vra, en die dat-sin dui aan waarom die uiting gemaak word (as bw. bysin van rede beskou) of waarvoor dank of verligting uitgespreek, of verskoning gevra, of waarmee geluk gewens word (substantiwies beskou). Die verhouding kan uitgedruk word deur die voors. vir en met:

Dankie (daarvoor) dat jy my gehelp het;

Dankie tog/Hartlike dank/Hartlik dank/Goddank/Gode sy gedank dat...;

Verskoning/Ekskuus (daarvoor) dat ek teen jou gestamp het;

Geluk (daarmee) dat jy die prys gewen het.

As die uitroep met klem en met n pouse daarna uitgespreek word, is dat fakultatief, bv. Goddank! hulle is gered. Vgl. hiermee die gereduseerde vorm van die hoofsin by gewone voorwerpsinne (bl. 37) en ook dat in enkelvoudige sinne (bl. 144).

Opmerkings by hierdie groep 3: (i) Hierdie gevalle onder groep 3 genoem toon aan hoe bw. bysinne met dat kon ontwikkel het uit substantiewiese bysinne met dat.

(ii) Hoe die bysin sal benoem word, nl. as substantiwies of as bw. bysin van rede of oorsaak, hang af van hoe die hoofsin beskou word, soms ook van die vorm van die bysin. Vgl. bv.

Ek is bang dat hy my sal slaan/dat hy iets sal oorkom - Ek is bang omdat hy my wil slaan/omdat hy iets kan oorkom.

Sommige dat-sinne neig meer na rede, d.w.s. die oorsaaklike verband tussen hoofsin en bysin is sterk, soos bv. in: Hy het medelye met die vrou dat/(omdat) sy soveel moet uitstaan; terwyl ander (veral by is + b.nw.) meer na die substantiewiese neig, soos bv. Ek is tevrede dat hy sy plig gedoen het; ek is bang dat hy kan verongeluk. Vir sommige sal die verskil tussen: Ek was jammer dat ek hom beledig het, en: Ek was jammer omdat ek hom beledig het, duideliker wees as vir ander.

(iii) In Afr. is daar onsekerheid oor die benoeming. WAT (onder dat) gee as voorbeeld van 'n dat-sin as bystelling by die predikatiewe sinsdeel: „Julle skyn teleurgesteld (daaroor) dat ons nie saamgaan nie“, en onder bw. bysinne: „(minder gewoon) oorsaak, bv. Hy is kwaad dat (omdat) hy nie kan saamgaan nie.“ Hierby kan opgemerk word dat daar geen verskil in die bou van die twee sinne is nie behalwe dat in die tweede geval die hulpww. kan met saamgaan gebruik word. Verder: as die dat-sin bystelling by die pred. sinsdeel teleurgesteld is, dan moet daaroor, wat tussen hakies staan, glad nie in aanmerking geneem word nie, want as daaroor bygevoeg word, dan is die sin bystelling by daaroor (of by daar < dit) en nie by teleurgesteld nie. Dit is ook nie duidelik waarop die „minder gewoon“ in die tweede geval betrekking het nie, waarskynlik op die benoeming as bw. bysin van oorsaak, want die tipe sin is nie minder gewoon nie.

Opmerking by B: As die versweë vnw. bw. buite rekening gelaat word, sou die gevalle onder 1 genoem, benoem kan word as voorwerpsin (bv. Hy het volgehou dat hy onskuldig is), as bystelling by die voorw. (Ek sien geen nodigheid dat jy so vroeg moet opstaan nie), of as bystelling by die pred. sinsdeel (na koppelww. + b.nw., bv. Ek is seker dat hy sal kom); en gevalle onder 2 en 3 as bw. bysin van doel en rede (oorsaak) onderskeidelik.

HOOFSTUK VII"DAT"-SINNE NA 'N VOOROPGESTELDE NIE-SUBSTANTIWIJIESE,NIE-ADJEKTIWIJIESE SINSDEEL

Die dat-sin kom na n nie-substantiwiese of nie-adjektiwiese sinsdeel, meestal bywoordelik, wat as predikatiewe sinsdeel optree saam met die koppelww. is(was) en n onbeklemtoonde dit:-

Dit is hier dat die ongeluk gebeur het;

Dit is op hierdie plek dat die moord plaasgevind het;

Dit is omdat hy siek is, dat hy nie kom werk het nie.

Die benoeming van hierdie tipe sin is n probleem. In die meeste grammatikas word sulke dat-sinne as onderwerpsin aangegee, soos wanneer n v.nw. of b.nw. die koppelww. voltooi (vgl. bl.4 - 7 hierbo: onderwerpsin met dit as voorlopige onderwerp). Ook hier kan die predikatiewe sinsdeel voor staan, bv. Hier is dit dat die ongeluk gebeur het.

Overdiep (S.G., bl.635) meen dat die dat-sin grammaties die onderwerp van die hoofsin is en gee o.a. as voorbeeld: „Het was dus uit vrees dat ze zoo zonderling te werk was gegaan". In 17e eeu I, par.44, A5, noem hy onder onderwerpsin: het is + voorzetselbepaling: „'t is op het tipje dat me Joncker van de jacht sel comen", en in par. 45, 3b: „Het is lange geleden dat..."

Ornée (a.w., bl.138) gee uit die 16e eeu 12 gevalle van zijn + bijwoord of voorzetselbepaling, o.a.„daerom ist dat..., so ist nochtans dat..., hieromme ist dat..., waeromme ist doch dat..., het is van heden of gisteren niet dat..."

Den Hertog (a.w., par.28 opm. 2) gee onder onderwerpsin: „Slechts zelden dat een portretschilder een dankbaar werk verricht".

WNT. (bl. 683, kol.1, 7) verklaar dat het voorkom „ter aankondiging van het onderwerp in een volzin in uitdrukkingen als Het was op een Maandag, dat hy stierf; Het was hier, dat de misdaad bedreven werd."

Curme, (a.w., bl.189-190) gee as voorbeelde van onderwerpsinne: „It was then that it happened; It was yesterday that I saw him; It was when I was a mere lad that I met her."

Wat vorm betref, lyk die dat-sin wel na n onderwerpsin, maar daar is belangrike verskille tussen hierdie tipe sin en die gewone onderwerpsin wat volg op n substantiwiese of adjektiwiese voltooiing van is:

(1) Die meeste van hierdie tipe sinne (op n paar uitsonderings na, waarop gewys sal word) kan nie omgekeer word om voor die hoofsin te staan sonder dit nie. Vgl. bv. Dit is n feit/waar dat hy nie sy plig doen nie - Dat hy nie sy plig doen nie is n feit/waar; met

Dit is hier/gister dat die ongeluk plaasgevind het - Dat die ongeluk plaasgevind het, is hier/gister.

(2) Hier wissel dat met wat en ander verbindingswoorde soos toe, waar, ens., terwyl by die gewone onderwerpsin slegs dat moontlik is, bv. Dit is hier dat/wat/waar die ongeluk plaasgevind het; teenoor: Dit is waar dat hy die geld gesteel het (Vgl. bl.5 hierbo).

(3) Hier is dat of die alternatiewe verbindingswoorde nooit fakultatief nie, terwyl dat dikwels by die gewone onderwerpsin fakultatief is, bv. Dit is jammer hy het nie gekom nie. Vgl. die geval in Engels. Otto Jespersen (M.E.G.III, bl.37) verklaar: „That is generally found when it is (it was) serves the purpose of giving front position to some subjunct: It is under such circumstances that..., It was in the night time that... The omission in the following quotations seems more or less unnatural, e.g. It was to save them from destruction I parted with your dear person.”

WAT (onder dat) benoem sulke sinne as bystelling by die predikatiewe sinsdeel, en gee as voorbeelde: „Dit was toe dat my vader so moes ja; dis van bangheid dat hy so bewe; dit is nie alleen op godsdienstige gronde dat die koloniste hulle verset het nie“- met die opmerking by die tweede en derde sin dat wat ook in die omgangstaal voorkom. Ek meen dat dit darem die begrip „bystelling“ te ver voer, aangesien daar by bystelling darem n mate van parallelisme tussen antesedent en bystelling, en n moontlikheid van vervanging van e.g. deur lg. moet wees. In die eerste sin hierbo genoem, waar die pred. sinsdeel n bw. toe is, sou dit darem vreemd wees om te sê dat „dat my vader so moes ja“ n bystelling by „toe“ is.

n Ander moontlikheid is om waar die pred. sinsdeel n voorsetselgroep is wat op n s.nw. eindig, die dat-sin as byvoeglike bysin by daardie s.nw. te beskou. Daarop dui ook moontlik die gebruik van wat i.p.v. dat in die omgangstaal, bv. Dit is met hierdie mes dat/wat hy doodgesteek is - maar dit gaan natuurlik nie op vir gevalle met n enkele bw. of n ander soort woordgroep as pred. sinsdeel nie.

Net soos by die gewone onderwerpsin na dit is die b.nw. of s.nw. wat as voltooiing van die koppelww. optree, saam met dit is geïsoleer en voorop gestel word vir beklemtoning, so word hier n ander, gewoonlik bywoorde-like, sinsdeel beklemtoon. Vgl. hierbo bl.7, opm.(i), en vgl. i.v.m. Engels, Curme: a.w., bl. 12, 187-9. In Afrikaans kry ons talle voorbeelde en hierdie konstruksie het n soort stylmode geword, veral in die gemoedlike geselstrant en verhaalstyl. Vertellers is veral lief daarvoor om te begin met: „Dit was in die jare...dat...“. In baie gevalle het dié manier van stel egter so geyk geword dat dit sy beklemtonende waarde verloor het.

Overdiep (S.G., bl.635) verklaar dat in hierdie tipe sin die hoofsin die nadruklike nadere verklaring van die inhoud van die dat-sin bevat (bv.

„Het was dus uit vréés, dat ze zoo te werk was gegaan”), dus is dit n geval waar die formele hoofsin eintlik nie die hoofgedagte bevat nie (vgl. aanhalings van Meyer de Villiers hieronder). Die hoofsin dien tot versterking van die nadruk op die belangrikste deel van die sin en die waarde van die sinsverband is gelyk aan die nadruklik gesproke enkelvoudige sin: „Uit vréés was ze dus zoo te werk gegaan.” Hy vervolg dan: „Deze analytische, zeer emphatische zinsvormen zijn frequent in de Gentsche volkstaal: Van wie es 't da ge spreek? Es 't hier da Pier de Vodde weunt?” Hy beskou dit as n voorbeeld van die oorgang van die substantiewiese funksie van die woord wat as voltooiing van die koppelww. dien, na die nadruklike (a.w., bl. 626).

Vgl. ook WNT onder het (bl. 683, kol 1,(7)): „De omschrijvende constructie heeft soms, kennelijk ten doel den nadruk op het bijwoord of de bijwoordelijke bepaling te kunnen doen vallen”.

Ook in Engels is hierdie tipe konstruksie baie gebruiklik - vgl. Curme: a.w., bl. 189.

Meyer de Villiers (Woordsoorte, bl. 70) noem die voorbeelde: „Dit is toe dat J. vorentoe getree het”, en: „Dit is jy wat begin het”, en vervolg dan: „Ek glo dat dié tipe sin dien om n sinsdeel psigologiese gesegde te maak wat nie grammatiese^{gesegde} is nie.” Die onderstreepte toe en jy is die sielkundige gesegde en deur hierdie konstruksie word hulle ook die grammatiese gesegde. In Werkwoordsvorme in Afrikaans in die Verlede Tyd (bl.38) bespreek hy ook hierdie tipe sin, en wys daarop dat die dat-sin nie n normale bysin is nie. Hy verklaar: „Die omgekeerde (van hoofsinne-na-die-vorm) kom ook voor, nl. n bysin-na-die-vorm na Dit was... wat die funksie of waarde van n hoofsin het. Vgl. Dit was sekere sewe seuns van Skeva wat dit gedoen het = Sekere sewe seuns van S. het dit gedoen. Dit was in die tyd toe ek met hom kennis gemaak het = In die tyd het ek met hom kennis gemaak. Dit was slegs tydens die sittings dat Godsdiensoefeninge kon gehou word = Slegs tydens die sittings kon Godsdiensoefeninge gehou word. ---- Hier is die sogenaamde hoofsin met sy onbepaalde dit niks anders nie as n soort aanloop wat dien om die klem te laat val op die sinsdeel wat anders die onderwerp (voorwerp of ander sinsdeel - deur myself aangevul) sou gewees het. Hierdie deel wat eintlik psigologiese of logiese gesegde is, word nou deur die aanloop ook grammatiese gesegde. In die spreektaal bereik ons hierdie verskuiwing in verhoudings deur middel van spesiale klem op die onderwerp. Aangesien die bysinne na dit was eintlik verkapte hoofsinne is, kan ons verwag dat die samegestelde vorm (i.p.v. die stamvorm) hier sal voorkom, en inderdaad word die stamvorm slegs sporadies gebruik deur sommige skrywers, onder meer deur Sangiro wat juis n opvallende voorkeur vir die stamvorm het. Vgl. Dit was toe dat oom Abel uitroep. - Dit was twee dae later dat die kaffer kom vertel...” Die werkwoordsvorm verskil dus gewoonlik van dié van n voorwerpsin; vgl. bv. Ek het gesien dat hy val; Dit was toe dat hy

geval het.

I.v.m. psigologiese en grammatiese gesegde, vgl. ook Overdiep: S.G., bl. 142, Le Roux: Oor die Afrikaanse Sintaksis, bl. 203, 223 en Curme: a.w., bl. 187-189.

Uit die voorafgaande blyk dit dat verskillende sinsdele van n enkelvoudige sin saam met dit is(was) geïsoleer kan word om n formele hoofsin te vorm, sodat die geheel n samegestelde sin is, met in sommige gevalle onderskeidende verbindingswoorde.

As die onderwerp of voorwerp (sonder die voors. vir) van die sin voor geplaas word, is die verbindingswoord slegs wat, bv. Jan het my broertjie geslaan - Dit is Jan wat my broertjie geslaan het; Dit is my broertjie wat Jan geslaan het. As die voors. vir bykom om dubbelsinnigheid by die laaste geval te vermy, is die volgende moontlik: Dit is vir my broertjie wat/dat Jan geslaan het (met wat moontlik meer gebruiklik); of: Dit is my broertjie vir wie Jan geslaan het. By voorplasing van die indirekte voorwerp word vir gewoonlik bygevoeg, bv. Ek het hom die boek gegee - Dit is vir hom wat/dat ek die boek gegee het (met wat moontlik meer gebruiklik).

By voorplasing van n voors.+voorw.-groep wat nie juis as bywoordelik beskou kan word nie, is dat en wat moontlik, weer met wat miskien meer gebruiklik, bv. Ek praat van hom - Dit is van hom wat/dat ek praat.

By voorplasing van bywoordelike sinsdele wissel dat met wat en soms ook met ander verbindingswoorde, bv. waar die bywoordelike sinsdeel tyd of plek aandui. Volgens Van der Merwe, Kempen en Van der Merwe (a.w., bl.133) is by wisseling van dat met wat, dat die korrekte vorm in formele, offisiële taal, terwyl wat in die omgangstaal oorheers.

Daar moet ook op gewys word dat waar n woordgroep bestaande uit voors.+ substantief voorgeplaas word met dit is, dit ook moontlik is om die voors. nie na die formele hoofsin oor te bring nie, maar slegs die substantief, en die voors. by die bysin te hou, in welke geval die verbinding deur die groep voors. + formele betreklike vnw. teweeggebring word, bv. Ek praat van my broer - Dit is van my broer dat/wat ek praat; Dit is my broer van wie ek praat (wat ek van praat); ook: Hy het op hierdie plek gesneuwel - Dit is op hierdie plek dat/wat hy gesneuwel het; Dit is hierdie plek waarop hy gesneuwel het.

Die vraag is of die wat wat hier met dat wissel n betreklike vnw. is, en dus of die bysin as n byvoeglike bysin beskou kan word. Vgl. Bouman en Pienaar: a.w., 3e druk, bl. 71, waar verklaar word dat die betreklike vnw. betrekking het op n reeds genoemde s.nw. en dat dit alleen selfstandig gebruik word. Om die verskil tussen hierdie tipe sin met wat en die gewone byvoeglike bysin met n ongetwyfeld betreklike vnw. aan te toon, vgl. die volgende: Slegs mense wat ryk is kan dit bekostig - Dit is slegs mense wat ryk is (byv. bysin met betr. vnw.) wat dit kan bekostig. Vgl.

ook sinne met n onbeklemtoonde en beklemtoonde dit:

Dit is my oom (nie my tante, broer, vader, ens. nie) wat my gehelp het;
 Dit is my oom (van die mense teenwoordig of van al my ooms) wat my gehelp het. Vgl. ook Jespersen: M.E.G.III, bl. 91. Overdiep (S.G., par. 381) meld, onder die hoof van attributiewe sinne, dat n subjek of objek wat sterk nadruk dra, van die gesegde geskei kan word in n omskrywende sin met het is. Dit word dan antesedent by n relatiewe sin wat die gesegde bevat, bv. „t was haar vader, die er huiskamer van had gemaakt", en die twee sinne is dan gelyk aan die enkelvoudige sin: „Haar vader had er huiskamer van gemaakt". Die relatiewe konstruksie is analities en hy vergelyk dit met die dat-sin in „Het was dus uit vrees dat...", wat hierbo reeds genoem en bespreek is (bl. 61). Hy noem hierdie sinstipe n analitiese sinstipe met prolepsis van die subjek vanweë die nadruk.

P.C. Paardekoper (Beknopt ABN-syntaxis, bl. 167) bespreek die voorbeeld: „Het is je vriendje die het gestolen heeft". Hy beskou dit as n Gallisisme, maar wys ook daarop dat daar twee interpretasies kan wees. In die eerste geval beskou hy die laaste deel van die sin as n „uitloop-onderwerp", „het" as die gewone onderwerp, en „die" = hy die, dus as n betr. vnw. sonder antesedent. In die tweede geval beskou hy die laaste gedeelte as bepalend „vriendje", bv. van meer as een „vriendje" word die een „die het gestolen heeft" bedoel - dan is die bysin byvoeglik.

In Engels is die posisie interessant, aangesien die voegw. that en die betr. vnw. that eenders van vorm is - dus die Afr. dat en wat. Soos voorheen gemeld, benoem Curme (a.w., bl. 187-189) hierdie tipe as onderwerpsinne, maar hy voeg by dat hulle die vorm van n attributiewe, byvoeglike bysin het. I.v.m. die onderwerp wat voorgeplaas word, verklaar hy: "The emphatic subject of the principal proposition here becomes formally an emphatic predicate and the subordinate clause which is really a subject clause, is construed as an attributive relative clause, so that only such relative pronouns can be used here as are used in attributive relative clauses" (bl.188). In Engels is ook, anders as in Afrikaans, hierdie that in sommige gevalle, net soos die gewone betr. vnw., fakultatief, bv. „It was to you I gave it" (bl.189). Jespersen (M.E.G.III, bl.165) gee die voorbeelde: „It was here he led his simple homely life; It was to Tyler we owed the Fitton theory". Jespersen (E.E.G., bl.358 en M.E.G.III, bl.88-90) bespreek hierdie tipe sinne onder die „restrictive" groep van „Relative clauses". Hy sê dat hulle interessant is uit n logiese standpunt, want in n sin soos „It is the wife that decides" is dit nie eintlik die antesedent of wat soos die antesedentlik, nl. „the wife" wat deur die relatiewe sin beperk word nie. Die bysin hoort dus eerder by „it" as by die predikatiewe sinsdeel wat op „it is" volg. Dit verklaar waarom dit moontlik is om in sulke sinne n sin met „that" of ook wat hy noem n „contact-clause" (d.w.s. n sin sonder verbindingswoord, soos „it is champagne I like best") te kry na n woord wat op sigself reeds so

bepaald is dat dit nie verder beperk kan word nie. Hy verklaar (M.E.G.III, bl.90) verder: „The absolutely restrictive character of the clauses after it is explains the natural preference for that or contact-clause; still who and which are very frequent, eg. It was John who settled the matter.”

Jespersen bespreek in E.E.G., bl. 361-364, en in M.E.G.III, bl. 162-166, hierdie that wat n „relative clause” inlei, en wys daarop dat hierdie that gebruik kan word in konstruksies waar die gewone „wh-pronouns” (soos who, which) nie sonder n voorsetsel gebruik kan word nie, bv. „This is the time that (in which) the unjust man doth thrive” – in hierdie geval na n tydaanduidende woord (vgl. die volgende hoofstuk, veral bl.85). Hy ver- volg dan: „The phenomenon just considered cannot be separated from the use of that in cases like: It was there (in Italy, in my early youth, then, in this way) that I first made his acquaintance; It is because he is so cruel to animals that I dislike him.” (E.E.G., bl. 364). Hy kom dan tot die gevolgtrekking dat dit verkeerd is om die betreklike that n betreklike voornaamwoord te noem en dat dit eerder n „relative conjunction or particle” genoem moet word. „This shows that we are right in calling the relative that a conjunction rather than a pronoun, and in ranging it with the that of Chs. 23 (primaries) and 25 (tertiaries)” (E.E.G., bl.364)- m.a.w., by die that wat onderwerp- en voorwerpsinne inlei. Myns insiens, moes Jespersen egter n onderskeid gemaak het tussen die relatiewe that wat n onderwerps- of voorwerpsfunksie in die bysin het, bv. „The house that Jack built...” en dié that wat n bywoordelike funksie het, bv. „The day that I came there....” In Afrikaans is eersgenoemde net wat en laasgenoemde dat of wat (Vgl. bl. 85 hieronder).

Dit skyn asof hier in Afrikaans indringing van wat op die terrein van dat was en dat dit nog aan die gang is. In Ndl. vind ons net dat in gevalle waar dat wissel met wat in Afrikaans^{of} waar net wat gebruik word. Vgl. WNT onder het, bl. 683, kol. 1,(7), waarvan die voorbeelde hierbo (bl.59) aangehaal word; en ook Van Helten (a.w., par.218), wat die Mnl. sin: „Hets u vrient dat ghi hier siet” aanhaal. By voorplasing van substantiviese elemente met dit is is die proses in Afrikaans voltooi en is die verbindingswoord slegs wat. In die geval van bywoordelike elemente wissel dat met wat, met wat waarskynlik oorheersend in die omgangstaal. Wat die verdringing van dat deur wat in die laasgenoemde geval waarskynlik aanhelp, is die feit dat baie bywoordelike bepalinge uit voors.+ s.nw. bestaan en dan volg wat maklik op die s.nw. soos in talle gevalle by n byvoeglike bysin of waar die voorsetsel in die bysin bly – vgl. bv.: Dit is met hierdie mes dat/wat hy die skaap geslag het; Dit is hierdie mes wat hy opgetel het; Dit is hierdie mes wat hy die skaap mee geslag het.

Dit sou interessant wees om na te gaan watter sinselemente almal so voorgeplaas kan word. By my indeling bepaal ek my slegs tot gevalle waar dat gebruik kan word. Curme (a.w., bl. 12) wys daarop dat hierdie tipe sinsbou veral baie voorkom in die omgangstaal van Engelssprekende Iere, en

dat byna enige element voorgeplaas kan word, bv. „It is yourself I am come here to meet with; Is it to shoot me you are going?; It is proud she must be."

In Afrikaans kan baie bwe. as b.nwe. gebruik word, veral predikatief na is, bv. Die deur klap toe - Die deur is toe; en in hierdie spesifieke geval is die attributiewe gebruik ook moontlik, nl. Dit is n toe deur. Nou vind ons dat so n bw. wat ook attributief as b.nw. gebruik kan word, nie met dit is voor geplaas kan word, altans nie met dieselfde betekenis nie, bv. Dit is toe dat die deur klap; dit is hard dat ek hom geklap het; - dit is mooi dat sy sing, is nie moontlik nie net soos dit ook skyn asof n b.nw. normaalweg nie voor geplaas kan word nie, bv. Sy is mooi; sodat Dit is mooi dat sy is, nie moontlik is nie. Daar is egter n paar gevalle waar n bw./attr. b.nw. wel voor geplaas kan word (vgl. bw. van modaliteit, hieronder bl. 69), maar in daardie gevalle is slegs dat moontlik, wissel dit nie met wat nie, en is ook omkering moontlik.

n Probleem hier is of n koppelww. wat deur n suiwer bw. element aangevul word, nog as koppelww. beskou kan word, soos bv. in Die boek is hier. Vgl. ook: Dit is selde dat hy hier kom; Dit gebeur selde dat hy hier kom. Vgl. Bouman en Pienaar: a.w., 3e druk, par. 97 waar dit gestel word onder (d) dat „Bywoorde (met die betekenis van b.nw.): Die deur is toe" ook deur n koppelww. aan die onderwerp verbind word. Maar wat nou van bwe. wat nie ook as attr. b.nwe. gebruik kan word nie? Vgl. nou dieselfde skrywers in die a.w., 2e druk, par. 198, onder bw. bepaling, waar die volgende, wat nie in die 3e druk opgeneem is nie, voorkom: „Met die ww. wees kan voorkom: die man is groot en: die man is in die huis; in die eerste geval is groot n b.nw. en is n koppelww., in die tweede egter is in die huis n byw. bepaling, en is (bevind hom) n selfst. ww. Maar dit is te begryp dat uit dergelike sinne soos: die man is in die huis....n nuwe konstruksie kon ontstaan, nl. die man in die huis, waarin in die huis n byvoeglike bepaling is. Dit kon gebeur omdat is gewoonlik net as n koppelwerkwoord diens doen, en in die huis sodoende op één lyn gestel word met n b.nw. Hieruit blyk dat veral by die ww. wees, wat soms as koppelww., soms as selfst. ww. diens doen, die byw. bep. baie nou verwant is aan die byw. bepaling. Die enigste onderskeid van n b.nw. is dat sulke bepalinge nie vóór die snw. gebruik kan word nie; n wending soos die in die huis kinders is onmoontlik."

Net soos die bywoordelike element op verskillende plekke in n enkelvoudige sin kan staan (bv. Dit het op hierdie plek gebeur; Op hierdie plek het dit gebeur) so kan in byna al die formele hoofsinne die bywoordelike element wanneer dit voorgeplaas word, voor of na dit is staan, bv. Dit is op hierdie plek dat...; Op hierdie plek is dit dat.... In die geval van n vraag kry ons omgekeerde woordorde: Is dit op hierdie plek dat....?

My indeling van dat-sinne van hierdie tipe berus eerstens daarop of

die sinsdeel wat die dat-sin voorafgaan n woord, woordgroep of bysin is, en dan op die semantiese waarde daarvan. Verder gaan ek ook na watter ander verbindingswoorde met dat kan wissel, dui ek aan waar omkering, soos by n gewone onderwerpsin met dit is, moontlik is, en in watter gevalle dit is fakultatief is. As toets vir die tipe beskou ek die moontlikheid van omskrywing in n enkelvoudige sin met dieselfde betekenis en sonder enige ander veranderinge behalwe die weglating van dit is (was) en dat en die verandering in die woordorde van bysins- na hoofsinwoordorde, bv. (Dit is) hier (dat) dit gebeur het - Hier het dit gebeur; of Dit het hier gebeur.

Daar moet net ook op gewys word dat by die bepaling van die vorm van n bw. sinsdeel, bwe. van graad en modaliteit soos net, omtrent, amper, byna, veral, miskien, eers, nagenoeg, glo, seker, nie, sommer, e.d. buite rekening gelaat is as hulle n ander bw. bepaal, bv. in die gevalle: Dit is net, glo, seker hier/op hierdie plek/waar daardie groot boom staan, dat hy doodgeskiet is, bepaal slegs hier, op hierdie plek, waar daardie groot boom staan die vorm van die voorgeplaaste bw. sinsdeel, nl. of dit n enkel bw., n bywoordgroep of n bw. bysin is.

Van die gevalle wat ek teengekom het, kan die volgende indeling gemaak word:-

A. Die dat-sin word voorafgegaan deur n enkel woord:-

1. n Bywoord van plek:

Dit is hier/daar dat my vader gesneuwel het;

Dit was net daar dat die ongeluk plaasgevind het.

Vraend: Waar is dit dat jy hom gesien het?

Dat wissel met wat en waar, maar in die sinne met die vraende waar is waar as verbindingswoord minder gebruiklik.

2. n Bywoord van tyd, of n temporale substantief as bw. gebruik in die ooreenstemmende enkelvoudige sin:

Dit is selde dat hy vir ons kom kuier;

Dit was toe dat die diefstal ontdek is;

Dit is nou dat die polisie moet toeslaan;

Dis net partykeer/soms dat hy dit regkry;

Dit is snags/bedags/smôrens/saans dat hy die meeste pyn het;

Dit was gister/eergister/vanoggend/gisteraand/Saterdag dat hy hier opgedaag het;

Dis min dat n man so na my hart oor vroumense skryf soos Ibsen (D.B., 14/3/64);

Dis nie aldag dat jy n mens soos n dooie bees sien neerslaan nie (Huisg., 5/7/63);

Dis dan dat die lener homself voor jou sal kom verootmoedig
(D.B., 17/10/63).

Vraend: Wanneer is dit dat hy weer kom?

(a) Dat wissel met wat vir alle tydsforme en hulle is dus tydlose verbindingswoorde, terwyl die gebruik van die ander alternatiewe as, wanneer en toe deur die tydsvorm bepaal word.

(b) Vgl. die sin met selde hierbo, met: Dit gebeur selde dat hy vir ons kom kuier. In lg. sin is die dat-sin ontwyfelbaar onderwerpsin, ^{is} dit omstelbaar (Dat hy vir ons kom kuier, gebeur selde) en slegs dat is moontlik.

(c) By: Dit is selde dat...., is dit is fakultatief, en die hoofsin kan tot enkele bw. gereduseer word, bv. Selde dat n mens die voorreg het om met iemand te verkeer wat só kennelik geniet (D.B., 21/7/66) (vgl. op bl.10 hierbo, die geval: Jammer dat...., ens.). By sommige ander gevalle is dit ook moontlik mits die omstandighede in die vorige sin genoem word, bv. Die Boere is daardie nag deur die Engelse verras; toe dat hulle so moes jaag om weg te kom.

3. n Bywoord van oorsaak of rede:

Dit is daarom/dié dat ek vroeër gekom het;

Dis dié dat hul eienaar....nie omgee om maar self op die agtergrond te bly nie (D.B., 22/10/63);

Ons is net baie besig en dis die dat ek nog nie die draai hier kon kom maak nie (Huisg., 31/1/64);

Dis dié dat ek nie uit Engeland geskryf het nie (id., 20/12/63).

Vraend: Waarom/hoekom/hoe/wat is dit dat jy so sleg lyk?;

Waarom is dit dat jy hierdie saak in jou hart voorgeneem het?

(Hand. 5 : 4);

Hoe is dit dat julle hierdie tyd nie kan beoordeel nie? (Luk.12 : 56);

Wat is dit dat Hy saam met die tollenaars eet en drink? (Mark.2 : 16).

(a) Daarom en dié is albei bwe. wat terugwys op die inhoud van die vorige sin. Dit is gewaagd om dié as bw. te benoem, maar wat funksie en betekenis betref, en in sekere opsigte ook struktureel, is dit gelyk aan daarom. Bouman en Pienaar (a.w., 2e druk, par.86) behandel dié onder aanwysende vnw. en verklaar: „Afrikaans ken die merkwaardige gebruik dat dié terugverwys na n hele sin; bv. dit het baie gereent, dis dié wat ek nie kon kom nie. Die betekenis van dis dié wat is daarom. Net so in: Waar woon A? Dié weet ek nou nie." Al wat egter in hierdie twee voorbeelde ooreenstem is die terugverwys van die dié, maar tog nie die betekenis daarom nie. In die 3e druk van hulle werk, par. 81, verskyn slegs die volgende, ook onder aanwysende vnw.: „die word net in die volgende geval selfstandig gebruik: Hy was siek, dis dié wat hy nie gekom het nie." Myns insiens is hierdie dié wat dieselfde waarde en funksie as daarom het, heeltemal verskillend van die byvoeglike dié in: Dis dié man wat dit gedoen het, en die substan-

tiwiese dié in: Dié kan ek nie vir jou sê nie.

(b) Struktureel is daar verskille maar ook ooreenkoms tussen daarom en dié. Die sin met daarom kan omskryf word in 'n enkelvoudige sin, bv. Daarom het ek vroeër gekom; maar nie die sin met dié nie. Albei kom voor sonder dit is, bv.

Hy is siek. Daarom dat hy nie kom werk het nie;

Die meisie op die foto besef dit seker. Die dat sy so ingedagte haar tone in die sand staan en woel (D.B., 1/6/63);

Dié dat Ma nie meer wil trou nie;

Hier word baie gesmokkel, dié dat hulle so streng is (Huisg., 31/3/61).

Daarom alleen tree op as verbindingswoord (Ek was siek; daarom het ek nie gaan werk nie) en word gewoonlik benoem as 'n voegwoordelike bw. wat 'n neweskikkende hoofsin inlei, maar dié tree nie alleen so op nie. Daarom dat en dié dat kan as verbindingsgroepe beskou word.

(c) Daarom en waarom kan ook, wat die vorm betref, as voornaamwoordelike bwe. benoem word, aangesien hulle beskou kan word as gelyk aan om + dit en om + wat? - vgl. 6 hieronder, waar die ander voornaamwoordelike bwe. behandel word, en bl. 49.

(d) Vgl. die gevalle met die vraende bwe., met die dat-sin as bw. bysin van rede, op bl. 141, en veral opm.(iii) daar.

(e) Dat wissel met wat in die geval van daarom en dié, maar nie by die vraende bwe. nie, waar slegs dat gebruik word, behalwe miskien met waarom waar wat miskien mag voorkom in die omgangstaal. Na wat is die gebruik van dat en wat onderskeidend, want as wat as verbindingswoord gebruik word, oorheers die substantiwiese betekenis van die vraende vnw., bv. Wat (bv. watter soort kos) is dit wat Hy saam met die tollenaars eet en drink?; en dieselfde geld ook vir wat in die enkelvoudige sin: Wat eet en drink Hy saam met die tollenaars?

Bouman en Pienaar in die aangehaalde stuk hierbo gebruik wat na dié, en moontlik oorheers wat na dié, veral in die omgangstaal. Verdere voorbeelde van die gebruik van wat is: Maar ek kan ni op kommando gaan ni, dokter; daarom, wat ek 'n sertifikaat wil hê (D.P. du Toit, 1893, Di Bedriegers); Dis dié wat die Landstem hierdie week tussen-in gekom het (Landst., 4/5/63).

Om die willekeurige gebruik van dat en wat te illustreer, kan die volgende voorbeelde aangehaal word: dieselfde skryfster in een verhaal in Die Huisgenoot van 24/8/62: Dit is daarom dat ek oorsee gegaan het - Miskien is dit daarom wat ek my vraag vra; dieselfde skryfster in twee afleverings van 'n vervolggerhaal in Die Huisgenoot: Dis dié wat ek hom vandag na oom Walter se kantoor geneem het (18/10/63) - Dis dié dat hy nie vir hulle geskryf het van sy troue met Janet nie (1/11/63); Jan Schutte binne 14 reëls: Dis dié dat ek nie voor Anna-Martha daarvan wou praat nie - Dis dié wat ek gedink het dis beter om maar doodstil te bly.

4. n Bywoord van hoedanigheid:

Só is dit/dit is só dat hy my geklap het;

So was dit dat vrome besluite geneem is (D.B.,30/1/65).

Vraend: Hoe is dit dat hy die lang pad afgelê het, te voet?

(a) Vgl. hiermee so(b.nw.) = waar (bl.6), opm.(vi) op bl. 8 en 2 op bl.8 ; vgl. ook die aanwysende so waarby n bw. bysin aansluit, op bl. 117 e.v.

(b) Hier wissel dat met wat.

(c) In sommige gevalle is hoe = hoekom en dan hoort die geval onder 3 (rede) hierbo, bv. Hoe is dit dat jy nou eers hier aankom? Daar is ook gevalle waar albei elemente, hoedanigheid en rede, teenwoordig is, bv. Tante wonder seker al hoe dit dan is dat daar nie vanmôre tee kom nie (Jan Schutte).

(d) Die gewone bwe. van hoedanigheid, bv. hard, mooi, kan nie vooropgestel word nie.

5. n Bywoord van modaliteit:

Hier kan twee groepe onderskei word:-

(a) Die bw. kan net so wel as b.nw. beskou word, bv. Dit was gelukkig dat hy betyds gekom het om haar te red; Dit is seker/(on)waarskynlik/(on)moontlik/gewis dat hy sal kom.

(i) Hier is die sin omkeerbaar soos n gewone onderwerpsin (Dat hy sal kom, is seker/waarskynlik, ens.), maar ook omskryfbaar as n enkelvoudige sin (Gelukkig het hy/hy het gelukkig betyds gekom; Hy sal seker/waarskynlik, ens., kom). Daarby is slegs dat moontlik, en die dat-sin kan dus as gewone onderwerpsin beskou word - vgl. (b)(i) op bl. 5.

(ii) Sommige gevalle kom ook voor sonder dit is, bv. Gelukkig dat hy gekom het; Onmoontlik dat dit kon gebeur het, maar dan is die geheel n uitroep.

(iii) Interessant is dit dat seker in die enkelvoudige sin dubbelsinnig kan wees as beklemtoning nie aangedui word nie, bv. Hy sal seker (gewis, of waarskynlik) kom; maar by omstelling met dit is nie: Dit is seker (gewis) dat hy sal kom.

(b) Gevalle soos:

Dit is miskien dat hulle dit so bedoel het (S.M.,10/4/63);

Dit is dalk/altemit dat hy nie geweet het nie;

Dis nie dat ek jou afstootlik vind nie, Kobus, maar daar is niks wat my so irriteer soos n ligsinnige vryery nie (Huisg.,11/11/60);

Ek haat hom nie - dis net dat my eertydse liefde vir hom uitgeblus is (Landst., 13/4/63);

Dis net dat daar by geen sport soveel (toeskouers) issoos daar in die winter by rugby is nie (D.B.,7/10/60);

Dit is bloot/slegs/eenvoudig dat hy te onnosel is om die werk te doen; Hy is nie te lui daarvoor nie. Dit is eerder dat hy nie tyd het om dit te doen nie;

As dit net nie was dat ek die toespraak moes hou nie (Huisg., 6/9/63).

- (i) Hierdie sinne is nie omkeerbaar soos n gewone onderwerpsin nie, maar nogtans is slegs dat moontlik, miskien omdat hierdie modale bwe. baie dikwels saam met n byvoeglike of substantiewiese aanvulling van die koppelwerkwoord gebruik word, bv. Dit is miskien/dalk/nie (waar/so/die geval) dat hy te lui is. Daarby kom ook dat die dit nie die gewone, onpersoonlike dit is wat gewoonlik as voorlopige onderwerp optree nie, maar n dit wat met n voorafgaande omstandigheid verband het en omskryf kan word met bv. die geval of die rede. Vgl. Curme (a.w., bl. 7) wat dit noem „situation it“, en vgl. 7 hieronder.
- (ii) Die sinne is egter omskryfbaar in n enkelvoudige sin, bv. Miskien/dalk het hulle dit so bedoel; Hulle het dit miskien/dalk so bedoel; Ek vind jou nie afstootlik nie, maar.... Uitsonderings is egter die geval met altemit as dit idiomaties met nie gebruik word (Dis nie altemit dat hy jou voor stok sal kry nie - in hierdie geval is die sin ook omkeerbaar: Dat hy jou voor stok sal kry, is nie altemit nie) en met nie as daar ook in die dat-sin n ontkenning is, bv. Dis nie dat die skeidsregters nie raaksien wat hy doen nie (D.B., 12/8/60); Dis nie dat daar op n Saterdagmiddag in die somer nie baie toeskouers by al die sportvelde in die W.P. is nie (id., 7/10/60). Dit dui moontlik daarop hoe geyk hierdie analitiese uitdrukkingswyse al geword het en dat op hierdie manier iets uitgedruk kan word wat nie in die enkelvoudige sin moontlik is nie; bv. Die skeidsregters sien nie nie raak wat hy doen nie, is nie moontlik nie.
- (iii) As dit verwys na die rede (veral met nie, eerder, net - sien hierbo (i)) is dat vervangbaar ^{deur} met omdat en kan die dat-sin as bywoordelike bysin van rede beskou word (vgl. onder E1(b) op bl. 139).
- (iv) In die geval van nie en moontlik ook sommige van die ander, is dit is fakultatief, bv.

Die V.V.O. het eintlik drie amptelike tale.... Nie dat n vreemdeling met hierdie tale hoef te sukkel nie, want....(D.B., 11/8/60); Sodoende het hy hoof van die saak geword, nie dat hy ooit met n ondergeskikte posisie genoeë sou geneem het nie (Byv.D.B., 8/10/60); Nie dat hy n akteur is wie se roem deur die eeue sal weerklink nie, bloot dat hy daardie iets het wat vroue....in n beswyming bring (Huisg., 31/5/63).

6. n Voornaamwoordelike bywoord, ook dié wat vraend kan optree - vgl. bl. 49.

Hierdie groep plaas ek nie semanties bymekaar nie maar struktureel, aangesien elkeen teruggelei kan word na voors.(bw.) + vnw. wat dan as vnw. (soms met verandering van vorm) + voors.(bw.) as bw. kan optree. Daarom en waarom is reeds onder bw. van rede genoem (3 hierbo). Verdere gevalle is:

Dit is daaronder/hieronder dat jy hierdie verskynsel moet indeel;

Waaronder is dit dat hierdie verskynsel ingedeel moet word?;

Dit is daarop dat hy hom geroep het; so ook hierop en waarop?;

Dit is hiermee dat hy die blik oopgemaak het; so ook daarmee en waarmee?;

Dit is daardeur dat hy gedruip het; so ook hierdeur en waardeur?;

Dit is daarvoor/daaroor dat ons hom dankbaar moet wees; so ook hiervoor, hieroor, waarvoor?, waaroor?;

Dit is daarvan dat ek siek geword het; so ook hiervan en waarvan?;

Dit is daaraan dat hy oorlede is; so ook hiervan en waarvan?.

(a) Baie van hierdie woorde kan semanties onder meer as een soort bw. ingedeel word, afhangende van die ww. wat saam met die voors. gaan, bv. Dit is daaroor dat hy gedruip het/dat hy gespring het.

(b) Hierdie gevalle sluit aan by die voors. + substantief - groep wat volg (B hieronder), bv. Ek praat van die boek - Dit is van die boek dat ek praat - Dit is daarvan dat ek praat.

(c) In alle gevalle wissel dat met wat.

(d) Sonder dit is kan die meeste van hierdie voornaamwoordelike bwe. saam met dat as verbindingsgroep optree, bv. Hy het nie hard gewerk nie, daardeur dat hy gedruip het, en sonder dat as voegwoordelike bw., bv. Hy het nie hard gewerk nie; daardeur het hy gedruip.

(e) Hierdie sinne is nie omkeerbaar nie, maar almal wel omskryfbaar in n enkelvoudige sin.

7. n Voegwoord:

Ons vind soms dat n sekere voegw. van sy bysin geskei kan word deur dit met dit is te verbind en dan n dat te gebruik om met die onderwerp en gesegde van die bysin, n nuwe bysin te vorm, bv. Al is ons swak, sal ons nie toegee nie - Al is dit dat ons swak is.... Verdere gevalle is:

Ofskoon, (al)hoewel dit was dat hy nie kon kom nie, kon hy darem tog n boodskap gestuur het;

Omdat dit is dat hy dit nie wil doen nie, sal ons nou maar iemand anders moet vra;

As dit is dat hy nie kan kom nie, sal ons maar n ander spreker moet kry; n Gewone arend....sou die jagter doodgemaak het as dit nie was dat n ander man kom help het nie (D.B.,19/2/65);

Of is dit dat Brittanje verstaan, maar nie meer omgee nie? (Huisg., 7/6/63).

Hier kry ons slegs dat, moontlik om dieselfde redes as by 5(b) hierbo (bl.70) genoem, nl. omdat dit dikwels terugverwys na bv. die rede, die geval, en omdat daar dikwels n aanvulling van is, bv. so, waar, die geval in so n sin voorkom, bv. Al is dit (so, waar, die geval) dat ons swak is...

In al die gevalle is die sin nie omkeerbaar nie, maar wel omskryfbaar in n enkelvoudige sin.

B. die dat-sin word voorafgegaan deur n woordgroep bestaande meestal uit voorsetsel + s.nw. of vnw., en soms uit n infinitief-konstruksie:-

1. n Bepaling van plek:

Dit was op hierdie plek dat ek die spook gesien het;

Dit is om die arm/op die kop/om die lyf dat hulle die versiersels dra;

Dit was in n hotel in Windhoek dat hy Laura en haar ouers die eerste keer gesien het (Huisg., 15/11/63).

(a) Dat slaan nie bv. in die eerste sin, op die s.nw. plek nie, maar op die hele groep op hierdie plek. Plek tree wel substantiwies op in die groep, nl. na die voors. op, maar die groep as geheel tree op as bw. bep. in die enkelvoudige sin: Ek het die spook op hierdie plek gesien.

(b) Dat wissel met wat en waar, bv. Dit is nie net in ons land wat mense onrustig voel oor die toekoms van Europa nie (D.B., 26/9/60); Dit was slegs in die lynstane, waar Jaap en Jan du T. pragtig gespring het, waar Ceres besit van die bal gekry het (Beeld, 15/5/66); Dit was by die polisie se kampioenskapsbyeenkoms sewe jaar gelede waar Potgieter vir die eerste keer hier naam gemaak het (D.B., 30/3/62).

Dat en wat is semanties onbepaald en word ook na ander bw. bepalinge gebruik, terwyl waar spesifiek vir plek gebruik word. Vgl.: Dit was by die polisie se kampioenskapsbyeenkoms (plek) sewe jaar gelede (tyd) dat/wat (slaan op die bep. van plek of tyd of albei)/waar (slaan slegs op die bep. van plek)/toe (slaan slegs op die bep. van tyd).

(c) Die enkelvoudige sin: Ek het die spook op hierdie plek gesien, kan met dit is omskryf word ook deur net hierdie plek voor te plaas en dan word wat + op waarop: Dit is hierdie plek waarop ek die spook gesien het; of, sonder voors.: Dit is hierdie plek waar ek die spook gesien het. Vgl. ook: Dit is op n veldstoeltjie dat/wat hy sit; Dit is n veldstoeltjie waarop hy sit, waar/wat hy op sit.

2. n Bepaling van tyd:

Dit was op hierdie tydstip dat hy my om hulp genader het;

Dit was in daardie tyd/in dié tyd/na die oorlog/voor die tyd/in daardie jaar dat dit gebeur het;

Dit was in dié jare dat hy die gewoonte aangeleer het;

Dit is in die dag/in die nag/in die oggend/in die namiddag dat hy die lekkerste werk;

Dit is al van gister af dat ek so n hoofpyn het;

Dit was in die vroeë ure van Maandagoggend hierdie week dat die polisie haar in kennis gestel het (Landst., 6/8/60);

Dit was in hierdie stadium dat tant S. se linkervuis so rakelings by mnr. T. se linkeroor verby is (D.B., 3/3/64).

(a) Dat wissel met wat, bv.

Dit was in dié tyd wat Paul aan my begin aandag gee het (Huisg., 24/8/62);

Dit was in haar eerste jaar wat Gys twee maal begin kyk het na die ontluikende meisiekind (id.,23/8/63);

Dit was eers teen die einde van die wedstryd wat die Maties die bal begin rondgooi het (Eikestadnuus, 1/5/64).

Ook toe en wanneer kan gebruik word, maar terwyl dat en wat vir alle tydsvorme geskik is, kan toe net in die verlede en wanneer net in die teenwoordige tyd of vir herhaalde handeling in die verlede gebruik word, bv. Dit was in daardie jaar dat/wat/toe hy so hard moes werk; Dit is gewoonlik in die namiddag dat/wat/wanneer hy vir my kom kuier; Dit was gewoonlik in die namiddag dat/wat/wanneer hy vir my kom kuier het.

(b) In sekere gevalle is dit moontlik om, net soos by 1 hierbo, die voors. by die bysin te hou, en dan is die verbindingswoord waar + voors., bv. Dit was hierdie tydstip waarop hy my om hulp genader het. By gevalle soos na die oorlog, in die dag, ens., is dit egter nie moontlik nie.

(c) As die voors. weggelaat word, wat in Afrikaans baie maklik in bepalinge van tyd gebeur, word dat nog gebruik, bv. Dit was daardie tyd dat/wat/toe my vader al sy geld verloor het; Dit was daardie jaar dat my skape so gevrek het. Maar dit vind ons ook in die enkelvoudige sin met n bepaling van tyd, bv. Ek het (in) die eerste jaar niks gewen nie. Vgl. bw. bep. sonder voors., onder D op bl.77, en in die volgende hoofstuk, onder 2, bl. 86 waar dat op n temporale substantief in n bw. bep. sonder voors. volg.

(d) Die wisseling van verbindingswoorde wat by 1 en 2 (vgl. 1 b op bl.72 en 2 b hierbo) moontlik is, kan soos volg saamgevat word: waar slaan op plek, toe/wanneer op tyd, maar dat en wat is neutraal. Vgl. Dit was in Johannesburg (plek) in 1917 (tyd) waar (plek)/toe (tyd)/ dat of wat (of plek, of tyd, of albei) dit plaasgevind het.

3. Bepaling van oorsaak of rede:

Dit is van bangheid/uit vrees dat hy so bewe;

Dit was op godsdienstige gronde dat die koloniste hulle verset het;

Dit is om hierdie/daardie/die rede dat hy nie wil praat nie;

Dis deur sy agtelosigheid dat hy gedruip het;

Dis sommer van aansit dat hy so stap;

Dit is omrede van/weens siekte dat hy nie kon kom nie;

Dit is dan ook na aanleiding daarvan dat ek besluit het.....

(Huisg.,25/1/63);

Dis van blydschap dat ek huil (Byv.D.B.,29/6/63).

(a) Dat wissel met wat in alle gevalle.

(b) Sommige van hierdie sinne kan omgekeer word soos n gewone onderwerp-sin, bv. Dat die koloniste hulle verset het, was op godsdienstige gronde. Dit vind ons ook waar die dat-sin deur n bywoordelike bysin van rede voorafgegaan word; vgl. (c) op bl. 77.

(c) Sommige sinne kan net soos in die vorige gevalle omskryf word met

die voors. by die verbindingswoord, bv. Dit was godsdienstige gronde waarop die koloniste hulle verset het; of met wat: Dit was godsdienstige gronde wat die koloniste hulle op verset het.

(d) Moontlik het om dié rede aanleiding gegee tot die gebruik van dié net soos daarom, miskien as gevolg van ellipsis, bv. Dit (om) dié (rede) dat hy dit gedoen het - vgl. hierbo 3 a en b op bl. 67 e.v.

4. Bepaling van hoedanigheid, middel, omstandigheid, modaliteit:

Dis met hierdie metode dat hy baie mense gekul het;
Dit is glo met die broodmes dat hy haar doodgesteek het;
Dit is tot my spyt dat ek nou moet gaan;
Dit was met die hoof se verlof dat hy dit gedoen het;
Dit is as Klaas Dikbek dat hy hier bekend is;
Dit was as veldwerker dat hy eintlik naam gemaak het;
Dit was as fotograaf by Die Burger dat hy sy loopbaan begin het
(D.B.,29/5/63);
Dis op hierdie aanklag dat ons hom aanhou (Huisg.,5/7/63);
Dit was op hierdie voorwaarde dat ek by die maatskappy aangesluit het.

(a) Dat wissel met wat, bv.

Dit is teen hierdie internasionale agtergrond wat die probleem waarvoor S.A. staan, gesien moet word (D.B.,20/1/62);
Dis nie soseer teen Smuts wat S.A. se teruggekeerde soldate gestem het nie (id.,25/9/61);
Dit was uit daardie gesprek wat Rudolph geleer het dat geduld die enigste uitweg was (Huisg.,27/4/62);
Dis in sulke gevalle wat n beskutting uitstekend te pas kom (Byv.D.B., 4/3/61).

(b) Soos in die vorige gevalle, kan die voors. saam met die verbindingswoord gaan, bv. Dit is die broodmes waarmee hy haar doodgesteek het/waar (wat) hy haar mee doodgesteek het; Dit was nie soseer Smuts teen wie die teruggekeerde soldate gestem het nie.

5. Bepaling van doel, gevolg, toegewing:

Dit is met die oog op verdere studie/met die doel om verder te studeer dat hy die pos op Stellenbosch aanvaar het;
Dit is om die vliegtuig te sien dat almal opkyk;
Dit is eintlik as gevolg/ten gevolge van ontsettende ontnugtering.... dat ek vandag die pen opneem;
Dit is ten spyte van/nieteenstaande/in weerwil van/ondanks sy vader se vermanings dat hy dit tog gedoen het.

Dat wissel slegs met wat, bv.

...dat dit eintlik ter wille van die Statebond is wat hy aansluiting soek (D.B.,;5/9/63);

Dis juis om Suzette se ontwil wat ek nie wou noem wat ons ander drie weet nie (Huisg., 6/7/62).

6. n Indirekte voorwerp wat bestaan uit vir(soms aan) + s.nw. of vnw.:

Ons vind dat in n enkelvoudige sin die direkte of die indirekte voorw. onder sekere omstandighede met of sonder vir kan voorkom. Kortweg gestel: in die geval van die direkte voorw. is vir by eiename gebruiklik (Ek sien vir Jan), by vnwe. kom albei vorme voor (Ek sien hom - Ek sien vir hom) en by soortname die vorm sonder vir (Ek sien die man). By die indirekte voorw. is die vernaamste faktor sy posisie in die sin. Ons vind nl.: as die indir. voorw. na die dir. voorw. staan, is vir gebruiklik (Ek gee die boek vir Jan/hom/die seun); as dit voor die dir. voorw. staan, is albei vorme gebruiklik, met moontlik die vorm met vir meer gebruiklik (Ek gee vir Jan/hom/die seun die boek - Ek gee Jan/hom/die seun die boek).

Word hierdie voorwerpe nou in n samegestelde sin met dit is voorgeplaas, dan vind ons die volgende: by die dir. voorw. sonder vir is die verbindingswoord slegs wat (Dit is die man wat ek sien); by die dir. voorw. met vir is dat miskien moontlik, maar nie gebruiklik nie en kom slegs wat voor (Dit is vir Jan/vir hom wat ek sien); by die indir. voorw., wat slegs met vir voor geplaas kan word, is dat wel nog gebruiklik, maar, soos dit my voorkom, baie minder as wat (Dit is vir Jan/hom/die seun dat/wat hy die boek gegee het).

Ek het die volgende gevalle teengekom:

Dit was vir haar dat hy die mooiste voëleiers gebring het, en vir haar wat hy met eindelose geduld leer rekker skiet het (Huisg., 10/3/61); Dit is vir hierdie prent wat die Huisgenoot n rolprentnoot gaan soek (D.B., 5/1/63); ...het hy telkens gewonder of dit vir hóm is wat Maryn nodig het (Huisg., 28/2/64).

Die indir. voorw. kan ook in vraende vorm voor geplaas word: Vir wie is dit dat/wat jy die boek gegee het?

Ook die indir. voorw. met aan i.p.v. vir kan voor geplaas word: Dit is aan Jan/hom/die seun dat/wat ek die boek gegee het.

Hier is dit in sommige gevalle ook moontlik om die voors. by die bysin te hou en dan kom dat glad nie voor nie, bv. Dit is hy vir wie ek gesien het; Dit is Jan aan/vir wie ek die boek gegee het.

7. n Groep bestaande uit voors. + vnw. of s.nw. wat meer of minder bywoordelik optree in n enkelvoudige sin, maar ook as voors. + voorw. (vgl. voorsetselvoorwerp op bl. 49) beskou kan word omdat die voors. by die ww. aansluit en meestal daarmee saam n vaste verbinding vorm:

Enkelv. sin : Ek praat van hom.

Voor geplaas : Dit is van hom dat ek praat.

Vaste verbinding : praat van.

Vgl. hiermee 6 hierbo op bl.70 , en bl.49 waar die voors.(bw.) saam met daar n voornaamwoordelike bywoord vorm.

Verdere voorbeelde: Dit is van dié boek dat ek jou vertel het;
Dit is aan my vriend dat ek skryf;
Is dit miskien oor die osse dat God hom bekommer?
(1 Kor. 9:9);
Dis oor homself dat hy bekommerd is (Huisg.,5/7/63);
Dis na Wennie dat hy kyk (id.,12/7/63);
Dis na háár dat ek moet omsien (id.,21/6/63);
Dis aan Ewie...dat ek vanaand dink (Byv.D.B.,1/6/63).

(a) Hier ook wissel dat met wat met laasgenoemde meer gebruiklik in die omgangstaal en moontlik ook in die skryftaal:-

Dis aan jou wat ek dink (Huisg.,7/6/63);
Is dit net vir my wat die nooiëntjie haar mooiste rok aangetrek het?
(id.,17/8/62);
Dis hoofsaaklik aan hierdie unies wat die bestuur van die Raad dink
(D.B.,19/9/62);
Dis na hom wat genl. Maritz in die brief... verwys (id.,14/5/63);
Dis van 1925 wat ek nou praat (Byv.D.B.,27/1/62);
Dis juis oor hierdie wedstryd wat ek graag wil skryf (id.,26/8/61);
Dis oor iets anders wat ek jou wou kom spreek het (id.,1/6/63);
Dis net met daardie persoon wat jy n geselligheid wil bywoon (id.,
1/6/63);
Dis oor die toekoms wat ek met jou n woordjie wil wissel (id.,15/6/63);
Dis van die kind wat ek droom (id.,29/6/63);
Dis van die kind onder jou dak wat ek praat (id.,17/8/63).

(b) Ook die vraende vorm kom voor, bv.

Van/oor/met wie is dit dat jy praat?;
Aan wie is dit dat jy dink?

(c) Hier is dit ook moontlik om die voors. by die bysin te hou, maar dan nie met dat nie, bv.

Dit is die kind van wie ek/wat ek van praat;
Dit is die boek waarvan ek/wat ek van praat.

C. Die dat-sin word voorafgegaan deur n bywoordelike bysin:-

1. n Bysin van plek:

Dit is waar die kraal was dat die gras nou so welig groei;
Dis waar die voetpaadjie was dat die donga gespoel het.

2. n Bysin van tyd:

Dis toe ek daar was dat hy van my geld wou leen;
Dis net wanneer hy gedrink is dat hy sy vrou so slaan;

Dit was toe ek die bok sien, dat ek die skoot aftrek;
 Dis net as hy alleen is dat hy so senuweeagtig is;
 Dit was nadat sy n miskraam gehad het dat haar man haar gevra het
 om die brief te onderteken (Oosterlig).

3. n Bysin van rede of oorsaak:

Dis oor ek met hom geraas het dat hy so nors is;
 Dis omdat jy ongesonde kos eet dat jy so sieklik is;
 Dis net omdat ek hom betig het dat hy kwaad is.

Opm. (a) Hier het ons n analitiese omskrywing met dit is(was) wat n drieledige samegestelde sin is. Met omskrywing sonder dit is kry ons dan n tweeledige samegestelde sin wat bestaan uit n hoofsin plus n bw. bysin, i.p.v. n enkelvoudige sin soos by A en B, bv. Waar die kraal was, groei die gras nou so welig/Die gras groei nou so welig waar die kraal was. Met dit is kry ons dan n formele hoofsin (Dit is) plus die oorspronklike bw. bysin (wat nou die koppelww. voltooi) plus die dat-sin. Curme (a.w., bl.197) noem so n sin wat met dit is voor geplaas word, n „emphatic predicate clause“, en ontleed die sin: „It was where we now stand that we parted“, soos volg: „It was....Main clause; where we now stand... Emphatic predicate clause; that we parted....Subject clause.“

(b) Hier wissel dat met wat.

(c) Omkering soos by n gewone onderwerpsin is nie moontlik nie, behalwe by die bw. bysin van rede, soos ook by die bywoordgroep van rede (vgl. 3b hierbo op bl.73); bv. Dat jy so sieklik is, is omdat jy ongesonde kos eet.

D. Die dat-sin word voorafgegaan deur n tydaanduidende bywoordgroep wat nie n voors. bevat nie, maar in die meeste gevalle n temporale substantief is wat as bw. gebruik word.

Ons vind die volgende groepe:-

1. n Groep wat, net soos by A, B en C die geval is, omskryfbaar is met die bywoordgroep in n enkelvoudige sin met absoluut dieselfde betekenis, sonder enige verandering, behalwe dat dit is en dat wegval en die woordorde verander:

(a) In die volgende ondergroep wissel dat slegs met wat, met eersgenoemde waarskynlik baie meer gebruiklik, veral in die skryftaal, bv.

Dit is n jaar/maand/week/jare/maande/weke/twee weke/veertien dae/twee dae/sewe jaar gelede (laas) dat ek hom gesien het (omskrywing: Ek het hom n jaar, ens. gelede/laas gesien);

Dit is al jare gelede dat hy die ongeluk gehad het;

Dit is lank gelede dat sy haar man verloor het;

Dit is nou eers dat hy besef wat hy gedoen het;

Dit is nou jare lank dat hy maneuvreer vir posisie (D.B., 23/8/60);

Dit is n hele ruk laas dat sulke tonele in die Raad gesien is (id.,9/5/63).

Voorbeelde met wat: Dis al amper n jaar gelede wat De Beer jou so skandelik behandel het (Huisg.,14/6/63);

Dis mos nou al lankal wat hierdie twee mekaar seek (Mikro).

As die bywoordgroep op n substantief eindig (d.w.s. nie op gelede, laas, lank soos in die meeste gevalle hierbo nie), oorheers dat moontlik nog, veral in die skryftaal, maar is die neiging na wat sterker in die bogenoemde gevalle. Voorbeelde met dat:

Dit is nou al n paar jaar dat my ken so vol puisies is (Byv.D.B.);

Dit is nou al baie jare dat ek die Byvoegsel lees (id.,6/4/63);

Dit is goed veertig minute dat Heuss hul so gevange hou (Landst., 7/7/62);

Dis n lang tyd dat Sir Roy geweier het om te aanvaar dat Brittanje werklik doen wat hy so sigbaar besig was om te doen (Huisg.,16/3/62);

Dit is al meer as elf jaar dat 'jy n moeder vir my kind is (id.5/7/63).

Voorbeeld met wat: Dit is nou twee maande wat ek nie n druppel oor my lippe gehad het nie (Mikro).

(b) In hierdie ondergroep wissel dat met wat en met toe. Toe is gewoonlik moontlik as n tydstip aangedui word en die formele hoofsin dit was is, bv.

Dit was n jaar gelede/laas dat ek hom gesien het;

Dit was jare/lank gelede dat hy die ongeluk gehad het;

Dit was nou die dag dat Brittanje gebibber het;

Dit was daardie jaar dat al my skape gevrek het (Huisg.,5/7/63).

(i) Soms kry ons gelede in die hoofsin en laas in die bysin, bv.

Dit was sewe jaar gelede dat ek hom laas gesien het;

Dis trouens n hele tyd gelede....dat Stellenbosch en Rhodes laas opgetree het (D.B.,22/6/63).

(ii) Toe eers en moontlik ook nou eers kom soms voor sonder dit is(was), bv. Toe eers dat haar mooi besef het sy's n sy (D.B.,27/9/60).

(iii) Toe is hier minder gebruiklik as verbindingswoord, want dit kan nie indruk skep dat die toe-sin ook bywoordelik is en by die bywoordgroep aansluit; vgl. bv.

Dit was nou die dag toe Brittanje so gebibber het - Dit was nou die dag toe Brittanje so gebibber het, dat baie Afrikaners na S.A. verlang het.

(c) In n ondergroep waar daar geen gelede of laas in die hoofsin is nie, maar laas in die bysin, wissel dat met wat en met vandat en sedert, bv.

Dit is n jaar/maand/sewe jaar dat ek hom laas gesien het.

Dis jare/maande/weke dat ek laas van hom gehoor het.

Vgl. hierdie groepie met 3 op bl.80 en met die opm. oor vandat en sedert op dieselfde bladsy.

2. n Groep waar die sin omskryfbaar is in n enkelvoudige sin, maar slegs met die byvoeging van die voors. vir dieselfde betekenis behou. Die bywoordgroep bevat n temporale substantief:-

Dit is die eerste keer dat ek n olifant sien (omskryf: Ek sien n olifant vir die eerste keer - Vir die eerste keer sien ek n olifant. Sonder vir, bv. Ek sien die eerste keer n olifant/Ek sien n olifant die eerste keer, is die sin dubbelsinnig, en kan dit ook beteken: die eerste keer dat ek kyk. Heeltemal duidelik sonder vir sou wees: Dit is die eerste keer in my lewe dat ek n olifant sien/Ek sien die eerste keer in my lewe n olifant. Aangesien hierdie gebruik van vir saam met tydsbepalings, bv. vir die eerste jaar, vir die tweede maal, deur baie as anglisisties beskou word, is hierdie konstruksie met dit is baie gebruiklik in Afrikaans);

Dit is die eerste jaar dat ons geen moeilikheid het nie (D.B.,12/7/62);

Dit is die sesde dag dat daar geen ongeluk gebeur nie.

(vgl. Daar gebeur die sesde dag geen ongeluk nie);

Dis nie die eerste keer in ons geskiedenis dat ons voortbestaan bedreig word nie;

Dit is die eerste jaar/keer dat hy slaag

(vgl. Dit is die eerste jaar wat hy slaag - wat dubbelsinnig is, terwyl met dat daar geen dubbelsinnigheid is nie; vgl. ook: Hy slaag die eerste jaar - Hy slaag vir die eerste jaar);

Dit was die eerste keer dat hy dit reggekry het (hierdie sin is ook dubbelsinnig, en kan omskryf word met of sonder vir, bv. Hy het dit (vir) die eerste keer reggekry; vgl. ook: Dit was sommer die eerste keer al dat hy dit reggekry het);

Dit was die eerste keer dat die pypleiding gebruik is;

Dit sal die eerste keer wees dat die skool n saal het (D.B.,20/4/63);

Dit is ook die eerste keer dat Witwatersrand bo-aan die puntelys van Afdeling A geëindig het (id.,10/7/62);

Dit was een van die weinige kere dat Villagers se agterlyn gevaarlik was (id.,9/7/62);

Mnr. S. het gesê dit is die eerste keer in die 22 jaar wat hy skeidsregter is dat hy in so n voorval betrokke is (id.,24/9/60);

Dit was waarskynlik die laaste keer dat hy Natal op die krieketveld verteenwoordig het (id.,25/2/64);

Dit is die tweede agtereenvolgende seisoen dat S. hierdie prestasie.... behaal (id.,25/2/64);

Dit is die eerste maal dat sy praat;

Dit is die eerste slag dat ek hom soiets hoor sê.

(a) Hier wissel dat met wat, hoewel daar sommige gevalle is waar die gebruik van wat dubbelsinnigheid veroorsaak, bv. Dit is die tweede jaar wat hy slaag. Waar die substantief jaar is, is waarin ook in sommige gevalle moontlik, bv. Dit is die eerste jaar waarin ons geen moeilikheid het nie.

Voorbeelde met wat: Dit was die tiende jaar wat sulke klasse gegee is (Eikestadnuus, 22/3/63);

Dit is die vyfde agtereenvolgende jaar wat sy vir die O.P. speel (Oosterlig, 22/5/63);

Dis die eerste keer wat sy aan die gesprek deelneem (Huisg., 2/2/62);

Dit is die eerste maal wat sy praat (id., 31/5/63).

(b) Hier is omkering soos by n gewone onderwerpsin onmoontlik, bv. Dat ek n olifant sien is die eerste keer. Omskrywing met n enkelvoudige^{sin} met die voltooiing van dit is/was as bw. bep. en met vir is in baie gevalle gedwonge en onafrikaans, bv. Vir die eerste jaar het ons geen moeilikheid nie; wat daarop dui dat hierdie gevalle moontlik analogies is met dié in die vorige afdelings genoem of met gevalle waar temporale substantiewe soos keer, jaar, ens., sonder dit is/was gebruik word, bv. Die eerste keer dat jy dit doen, gee ek jou slae. - vgl. hfst. VII wat volg.

3. n Groep wat omskryfbaar is in n enkelvoudige sin maar met gelede bygevoeg om dieselfde betekenis te behou:-

Dit is nou al byna n jaar dat ek ook aan oom geskryf het (Byv.D.B., 25/5/63)

(omskryf: Ek het nou al byna n jaar gelede ook aan oom geskryf);

Dit is net mooi drie jaar dat Suid-Afrika hom in Londen aan die Britse Statebond onttrek het (id., 15/3/64);

Môre is dit twee jaar dat Katanga van die Kongo afgeskei het (D.B., 10/7/62);

Op 31 Oktober vanjaar is dit net mooi honderd jaar dat die huidige kerkgebou feestelik ingewy....is (Eikestadnuus, 25/10/63);

Môre is dit n maand/jaar/week dat hy hier was;

Gister was dit n jaar dat hy oorlede is.

Dit is natuurlik ook moontlik om in hierdie gevalle gelede in die sin met dit is in te voeg: Dit is nou al n jaar gelede dat ek aan oom geskryf het - wat aansluit by D, la, hierbo op bl. 77.

Dat wissel met wat en ook met vandat en sedert.

Opm.: Hier moet gewys word op die verband tussen dat en vandat of sedert. Onder (c) op bl. 78, en hier, het ons gevalle waar dat met hierdie verbindingswoorde wissel. Die gewone onderskeiding tussen dat en vandat(sedert) is dat indien die temporale substantief deur dat gevolg word, dit die tydsduur van n toestand wat in die dat-sin genoem word, aandui, bv. Dit is al n jaar dat ons hier woon; terwyl die temp. subst., indien dit deur vandat(sedert) gevolg word, die tydsduur sedert n gebeurtenis wat in die bysin genoem word, aandui, bv. Dit is al n jaar vandat (sedert) ons hier kom woon het. n Dat-sin kan wel ook n gebeurtenis aandui, maar dan kom die temp. subst. in die hoofsin saam met gelede of laas voor, en dan kom vandat(sedert) nie voor nie, bv. Dit is (was) n jaar gelede dat ons hier kom

woon het; Dit is (was) n jaar laas dat ek hom gesien het.

Die gevalle waar vandat (sedert) met dat wissel, dui op n moontlike indringing van dat op die gebied van vandat (sedert), want ons vind nou gevalle waar die dat-sin n gebeurtenis aandui sonder gelede of laas in die hoofsin. In die gevalle onder (c) op bl.78, is daar n laas in die bysin, en moontlik het dit as tussenstadium gedien vir gevalle wat hier onder 3 genoem word, alhoewel die invoeging van laas in die bysinne hier nie moontlik is nie. Vir die gewone taalgebruik^{-er} is daar nie eintlik verskil tussen: Dis n jaar laas dat ek hom gesien het, en: Dis n jaar dat ek hom laas gesien het, nie, maar tog kom vandat (sedert) nie in die e.g. geval voor nie.

Nou vind ons, egter, hier onder 3 dat daar geen gelede of laas is nie, en tog dui die dat-sin n gebeurtenis aan. Ander moontlike faktore wat hiertoe kon gelei het, behalwe die invloed van gevalle met laas in die bysin, is ellips van gelede (in al die gevalle onder 3 is dit moontlik om gelede in te voeg), en ook die feit dat die gebeurtenis dikwels ten nouste met die gevolglike toestand saamhang; vgl. bv. Dit is net mooi drie jaar dat Suid-Afrika hom in Londen aan die Britse Statebond onttrek het, met: Dit is nou net mooi drie jaar dat Suid-Afrika nie meer lid van die Britse Statebond is nie.

4. n Groep bestaande uit n paar gevalle, almal met soos en die ww. is/was of die onvoltooide ww. voel plus n temporale substantief:- Hierdie gevalle is nie omskryfbaar in n enkelvoudige sin nie, terwyl omkering soos by n gewone onderwerpsin nouliks moontlik is, en dat wissel met wat soos in die vorige gevalle:

Dit is/voel vir my soos gister/n jaar/n maand/n ewigheid dat hy hier weg is;

Dis soos gister dat ek van haar afskeid geneem het (S.M.,4/12/63).

Voorbeelde met wat: Dit voel vir Janet soos n ewigheid wat sy en Bert woordeloos na mekaar kyk (Huisg.,8/11/63);

En soms, soos nou, voel dit vir haar soos verlede week of gisteraand wat iemand anders presies daardie selfde woorde...gesê het (id.,31/12/65).

HOOFSTUK VIII"DAT"-SINNE NA 'N TEMPORALE SUBSTANTIEF

Die dat-sin sluit aan by n temporale substantief.

- A. Die temp. subst. is tyd, en die moontlikheid is daar om daarvoor in te voeg, dus sluit hierdie gevalle aan by VI B op bl.52. In al die gevalle tree tyd substantiwies op in die hoofsin. Die dat-sin antwoord op die vraag: Die tyd waarvoor? bv. in: Dit is tyd (daarvoor) dat die bome bot. Die dat-sin is ook omskryfbaar met vir + verbale subst., bv. Dit is tyd dat ons moet werk - Dit is tyd vir werk; of (vir +) n infinitief-konstruksie, bv. Dit is tyd om te werk; Dit is tyd vir die bome om te bot. Vgl. C; 2 a wat volg op bl.90, waar tyd en tye ook as temp. subst. optree maar waar daar nie die moontlikheid is om daarvoor in te voeg nie.

Die volgende indeling kan gemaak word:

1. Tyd word sonder lidwoord gebruik, bv.

Dit is tyd dat die bome begin bot;

Dit is tyd dat kinders in die bed moet wees;

Dit word tyd dat jy begin werk;

Dit is hoog tyd dat jy met jou werk begin;

Dit is nou tyd/Nou is dit tyd dat die bome begin bot;

Dis tyd dat jy n vaste nooi kry met die oog op n huwelik (Huisg., 5/7/63);

Dis tyd dat Engelssprekendes ook in die regering moet wees (Landst., 6/8/60);

Daar is nog tyd dat jy dit gou by die huis kan gaan haal.

Dat is nie fakultatief nie en dit skyn asof dat normaalweg nie met wat wissel nie. Wat benoeming betref, kan hier gemeld word dat Overdiep (17e eeu I, par. 44, bl.50) die volgende voorbeelde gee onder subjeksin by n sin met die subjek het ('t):

„'t Is tydt da wij die bot-muylen wat fatsoeneeren;

't is tyt dat Lucifer nu dincke; 't Is tydt eens dat de neve gae."

2. Tyd word met die bepaalde lidwoord gebruik, bv.

Dit is die tyd dat die bome begin bot;

Dit is nou die tyd dat jy moet begin met hersiening;

Nou is dit die tyd dat jy kan begin snoei;

Dit word nou die tyd dat n mens moet begin snoei;

Nou is die tyd dat die bome begin bot;

Die tyd dat jy moet begin snoei, kom nou;

... dat die tyd gekom het dat Afrikaner en Engelsman rug aan rug moet staan (Landst., 6/8/60);

Die tyd dat hy moet vertrek, het aangebreek;

Die tyd het aangebreek dat hy moet vertrek;

Die tyd het aangebreek dat J. verhef moet word tot die geleedere van die wêreld se bestendigste naellopers (Byv.D.B.,14/12/63).

Dat is nie fakultatief nie; dit wissel met wat, veral in die omgangstaal, en met wanneer in sekere gevalle, bv. Nou is die tyd wanneer die bome bot. Hierdie laaste sin met wanneer word deur D.J. Potgieter (Nuwe Afrikaanse Grammatika vir Middelbare Skole, 6e uitgawe, bl.105) aangehaal en hy benoem die bysin as byvoeglik.

3. Tyd word met die onbep. lidwoord gebruik, bv.

Daar is n tyd dat n mens moet werk en n tyd dat n mens moet rus.

Dat is nie fakultatief nie en wissel met wat en wanneer.

B. Die dat-sin sluit aan by n temporale substantief wat in n bywoordelike groep voorkom. Die groep tree bywoordelik op wat die hoofsin en die bysin betref:-

1. Die temp. subst. kom voor in n bywoordelike voorsetselgroep:

Hy het tot bekering gekom in die tyd dat hy by die predikant geloseer het;

Sedert die dag dat sy moeder oorlede is, het hy nog nie weer sy vader besoek nie;

Teen die tyd dat jy daar kom, sal die werk al klaar wees;

Op die dag dat sy moeder oorlede is, het hy bitterlik gehuil;

Op die oomblik dat die leeu storm, skiet hy;

In die dae dat hy die Here gesoek het, was hy voorspoedig;

Gedurende die tyd dat sy hier was, het sy geen steek werk verrig nie (ook: voor, na, tot die tyd dat...);

Dan sal die heer van die slaaf kom op n dag dat hy dit nie verwag nie en op n uur dat hy dit nie weet nie (Matt. 24:50);

Die Seun van die Mens kom in n uur dat julle dit nie verwag nie (Matt. 24:44);

In die 33 jaar dat ek as leraar en biskop in Suid-Afrika gewerk het... (D.B.,8/3/61);

Ek dink ek het jou liefgehad van die eerste oomblik af dat ek jou gesien het (S.M.,24/4/63);

By elke geleentheid dat een van dié twee lande se afgevaardigdes gepraat het, het die.... manne alles in hulle vermoë gedoen om hulle dood te skreeu (D.B.,12/9/63).

(a) Hier wissel dat met wat, bv.

Die meters word gelees op die dae wat die rekenings sluit (D.B.,22/9/62);

In die tydjie wat sy daar gelê het, het al die susters en verpleegsters baie lief vir haar geword (id.,10/9/61);

... in die kort tyd wat hy bestaan het (id.,4/7/62);

Dit is die eerste keer in die 22 jaar wat hy rugbyskeidsregter is, dat hy in so n voorval betrokke is (id.,24/9/60);

Hy het elkeen van daardie lopies verdien in die 2 uur wat hy gister en eergister tesame gekolf het (id.,24/7/65);

Hulle was redelik bestendig in die ruk wat hulle die boulwerk ontvang het (id.,24/7/65);

In die lang tyd wat ek in die Volksraad gewerk het... (Byv.D.B.,22/6/63);
... van daardie dag af wat ek gedink het dat jy n joernalis is (Huisg.,5/4/63);

Die klein Cortina het binne die paar maande wat hy in Suid-Afrika beskikbaar is, vir homself n baie goeie naam gemaak (Oosterlig,18/6/63);
Van die dag wat sy haar oë oopgemaak het (id.,7/6/63).

Daar heers onsekerheid oor die gebruik van dat en wat sodat ons by dieselfde skrywer en in dieselfde bron wisseling aantref, soos uit die volgende voorbeelde blyk:

In die elf jaar wat hy by hulle gewoon...het, het hy soos n broer geword; Daar het baie gebeur in die kort tyd dat ek weg was (Wim Hartman in een verhaal in Huisg.,28/6/63).

In die vier dae wat die Alibama in Tafelbaai voor anker gelê het;
En in die vier dae dat die Alibama in Tafelbaai voor anker was (dieselfde skrywer in Huisg.,12/7/63).

(b) Dat wissel ook met toe of met wanneer/as, maar die gebruik van toe of wanneer hang af van die tydsaspek terwyl dat en wat tydloos is, bv. Op die dag verlede jaar dat/wat/toe....; op die oomblik dat/wat/wanneer/as hy roep, moet jy kom. Vgl. ook die volgende uit Luk. 17: tot op die dag dat Noag in die ark ingegaan het (vers 27); maar op die dag toe Lot van Sodom uitgaan (vers 29); in die dag wanneer die Seun van die Mens geopenbaar word (vers 30).

(c) In baie gevalle is die hele bywoordelike uitdrukking + dat vervangbaar deur n enkele voegwoord, bv. in die tyd dat = toe, sedert die dag dat = sedert, op die oomblik dat = wanneer. Hierdie konstruksie hang ook saam met voors. + dat wat n voegw. vorm, bv. voor die tyd dat = voordat, en ook nadat en totdat (vgl. hfst. IX, A, bl.100) en met die gebruik van voorsetsels as voegwe., bv. voor, na, tot en selfs teen (vgl. opm. a op bl.100 en d op bl.101).

(d) Om hierdie konstruksie te vergelyk met die dat-sin wat volg op n bywoordelike bepaling wat saam met dit is voorgeplaas word, soos in hfst. VII, B, 2 (bl. 72) en C, 2 (bl. 76), vergelyk die sin: Dit was in die tyd dat hy by die predikant geloseer het dat hy tot bekering gekom het, met: Hy het tot bekering gekom in die tyd dat hy by die predikant geloseer het.

(e) Wat die ontleding en benoeming van hierdie tipe sin betref, is daar^{die}

moontlikheid om die bywoordelike groep + dat as n samegestelde voegwoord te beskou en die sin soos volg te verdeel: Hy het tot bekering gekom - hoofsin; in die tyd dat hy by die predikant geloseer het - bw. bysin van tyd; (vgl. met 2(a) op bl.104). Curme (a.w., par. 27) gee by the time that as voegw. van tyd en wys daarop dat die that in Engels fakultatief is. Jespersen (M.E.G.III, bl. 149) bespreek hierdie tipe „contact clauses" (d.w.s. sonder verbindingswoord) onder „Relative clauses as adjuncts" en verklaar: „Next we come to those cases in which the relative pronoun, if it had been expressed, would have been a subjunct (very often a preposition would have been required). This often serves to indicate a time-relation". Hy gee as voorbeelde o.a.: „The moment he entered the room, I felt myself incurably prejudiced against him", en „By the time I had told mother of my purpose they were all in the saddle"; en vervolg dan: „Here the moment, etc., may be said to fulfil the same function as a conjunction". As voorbeeld van n voegw. wat so ontstaan het, gee hy while he.... < the while he... Vgl. ook Jespersen se beswaar (hierbo op bl.64 genoem) daarteen om hierdie that wat na n tydaanduidende woord gebruik kan word, en wat hy ook op een lyn stel met die that na n sinsdeel wat met it is voorgeplaas word, n betr. vnw. te noem. Vgl. ook (f) wat hieronder volg oor dat/wat as betr. vnw. Overdiep (17e eeu I, par. 58) meen dat n voorsetselbepaling gevolg deur n attributiewe sin met dat, afgeskei van die voorafgaande sin, met dat kan verbind en n voegwoordelike uitdrukking vorm. Hy gee as voorbeelde uit die sewentiende-eeuse Ndl.: „van den dach af, dat wy uytgeloopen zijn", en: „totter tijdt dat haar dochte dat sy Volks genoeg hadden". Vgl. ook (d) op bl.46, en die Mnl. Wdb. onder dat III, 3 d.

n Ander moontlikheid is om die dat-sin te benoem as bystelling by n s.nw. wat die voorw. van n voors. is - vgl. hfst. V. Vgl. ook WAT onder dat I, a ii c.

Die derde moontlikheid is om, uitgaande van die semantiese, die sin as byvoeglik te benoem. Vgl. bv.: In die jare dat/wat/toe/waar in die oorlog gewoed het - in die jare van die oorlog - in die oorlogsjare. Vgl., egter, die strukturele besware hierteen, in (f) wat volg, aangedui, en ook die verdere bespreking hiervan op bl. 94 e.v.

(f) Die voorsetselgroep waarin die substantief voorkom, funksioneer as bywoordgroep, hoewel die substantief in die groep self substantiwies optree, nl. na n voorsetsel. Die voorbepaling + temporale substantief tree, egter, wat die bysin betref, bywoordelik op, net soos die groep in die hoofsin bywoordelik optree, bv. In die tyd dat/wat hy hier gekuier het, het hy lekker vet geword - In die tyd het hy lekker vet geword; hy het die tyd hier gekuier. Tree die substantief, egter, wat die bysin betref, substantiwies op, d.w.s. as onderwerp of voorwerp, dan is die verbindingswoord slegs wat, bv. In die tyd wat hy hier deurgebring het, het hy lekker vet geword - In die tyd het hy lekker vet geword; hy het die tyd (voorw.)

hier deurgebring. In hierdie geval is wat ontwyfelbaar n betreklike voornaamwoord, en is die bysin byvoeglik. Vgl. hierbo, bl.62, die verklaring van Bouman en Pienaar dat die betreklike voornaamwoord slegs selfstandig (naamwoordelik, substantiwies) gebruik kan word. Jespersen meen dat hierdie that nie n betreklike voornaamwoord is nie, maar n betreklike voegwoord of partikel - vgl. bl. 64 hierbo. Struktureel is daar n verskil tussen die funksie van dat/wat in: In die tyd dat/wat hy hier was/gekuier het, en die funksie van wat in: In die tyd wat hy hier deurgebring het, maar semanties is daar nie verskil nie, aangesien die bysin in albei gevalle beskou word as bepalend die tyd.

2. Die temporale substantief kom voor in n bywoordgroep waarin dit voorafgegaan word deur n bepaalde lidw., n aanwysende of onbepaalde vnw. of n b.nw.: Sommige sulke bywoordgroepe kan ook met n voors. voorkom, veral op, in en gedurende. In Afrikaans is dit n algemene verskynsel dat die voors. by sommige bepalinge van tyd kan wegval. n Interessante voorbeeld is die volgende: Die gebruiklike skouspel Paasnaweke in Brittanje van langhare wat myle marsjeer ... sal vanjaar tekortskiet (D.B.,27/3/64).

Voorbeelde:

Die oomblik dat die leeu storm, skiet hy;
 Dieselfde dag dat my suster gekom het, het my broer vertrek;
 Die (dié) dag dat dit gebeur, is ons volk verlore;
 Die oggend dat sy uit die hospitaal is, was sy heeltemal gesond;
 Die (dié) dag dat ek met jou afreken, sal jy bars;
 Die hele tyd dat sy getuienis gelewer het, het sy gehuil;
 Dieselfde nag dat hy vermoor is, het hulle...(D.B.,6/8/60);
 Dit het ongeveer dieselfde tyd verdwyn dat die egpaar aangerand is (id.,26/10/61);
 Daar word gemeen dat die lyke begrawe is omstreeks dieselfde tyd dat mej. E. se vliegtuig in 1937 verdwyn het (id., 25/11/61);
 Die Sondag dat E. kom eet ... nooi ons ook vir L. (Byv.D.B.,21/9/62);
 Soos N. verwag het, moet sy die oggend dat Willie aankom, saam gaan (id.,14/12/63);
 Die hele ruk dat sy vir hom staan en wag, klop haar hart so vinnig... (Huisg.,13/1/60);
 Vandag sal sy Jan bykom die oomblik dat hy met sy voet by die voordeur intrap (id.,13/1/60);
 Elke keer/slag/maal/skoot dat jy jou humeur verloor, voel ek ongemaklik;
 Baie keer/kere/maal dat....;
 Die kere/male/slae dat....;
 Elke keer dat u n letter verander, trap u n trappie af (Byv.D.B.);
 Die kere dat hulle weggekom het, was die W.P. se dekverdediging te goed (D.B.,6/9/60).

(a) Hier wissel dat ook met wat, bv.

O. het die enkele kere wat hy die bal in sy hande gehad het, gewys dat hy vol planne is (D.B., 17/9/62);

Die twee keer wat dr. B. verkiesingsuitslae voorspel het, het hy verbasende resultate behaal (id., 19/9/61);

Elke keer wat hy n probleem nie kon oplos nie, moes hy êrens n af-spraak nakom (Huisg., 6/7/62);

Die elf jaar wat sy met Hermanus getroud is, het die lewe mooi geword (id., 28/12/62);

Die volgende voorbeelde illustreer die onvastheid:-

Die aand wat Dirk die kantige brugparty gereël het, was dit sy eerlike bedoeling.... — Die Vrydagmôre vóór die aand dat hulle by L. tafeltennis sou gaan speel, het daar vir A. n dik brief gekom (dieselfde skrywer, M. Strydom, in Huisg., 22/3/63);

Die getal kere wat die bal die vleuels bereik het.... — Die getal kere dat n lynstaan na n vlak ingooi buite die veld geëindig het... (dieselfde artikel in D.B.).

(b) Dat wissel ook met as/wanneer (Elke keer as/wanneer u n letter verander...), met toe (Dieselfde nag toe hy vermoor is....), met terwyl (Die hele tyd terwyl sy getuienis afgelê het...), en ook met waar + voors. (op of in) in dié gevalle waar die bywoordgroep ook met n voors. kan voorkom (Die dag waarop sy moeder oorlede is...).

(c) Soos by l is die bywoordgroep + dat in baie gevalle vervangbaar deur n enkele voegw., bv. die dag dat = toe, die hele tyd dat = terwyl.

(d) Wat benoeming betref, is hier ook dieselfde moontlikhede as by l, nl. eerstens om die bywoordgroep + dat as n samegestelde voegw. te beskou en bv. Die dag dat sy moeder oorlede is... as bywoordelike bysin van tyd te benoem; vgl. die verwysings na Engelse en Nederlandse bronne hierbo by l e op bl. 85 ; ook Curme in a.w., par. 27, waar the time (that) as verbindingswoord aangegee word by bywoordelike bysinne van tyd, en ook par. 27, 3: „Temporal phrases and adverbs used as conjunctions", waar hy verklaar dat die ou determinatief that n substantief volg en dan aansluit by n daaropvolgende verduidelikende sin, bv. „I bought my coat the year that I was in Europe". Verder noem hy week, day, hour, moment, minute, instant, en meld ook dat i.p.v. die bep. lidw. dikwels next en every gebruik word. In Engels, anders as in Afrikaans, is hierdie that fakultatief en Curme, t.a.p., verklaar: „In all these cases the definite article before the noun has so much determinative power that the that may be omitted: the year I was in Europe" — vgl. op bl. 63 hierbo, waar gemeld word dat die that na it is ... ook in Engels fakultatief is. Vgl. ook Stoett (a.w., par. 198), wat verklaar dat in Mnl. die adverbiale akkusatief gebruik is om n bepaling van maat, tyd of plek aan te dui, bv. met dat in sinne soos: „Drie daghe dat hi en dranc noch at". Overdiep (17e eeu I, par. 47) meld dat die dat-sin attributiewe bepaling by die voorafgaande substantief is terwyl dit tewens deur die attributiewe pronomen „aangekondig" word, soos in die volgende sin uit Bontekoe: „en die

selfde dag dat wy 't schip verlore, hadde ick noch hoogte genomen " - en voeg dan in n voetnoot by dat subst. + dat hier n voegwoordelike uitdrukking word.

In S.G., bl. 660, weer, noem Overdiep die dat-sin in gevalle soos: „Het was veel te lekker buiten, de enkele uren dat in deze tijd de son scheen", en „kon ze dan, zoo 'n laatsten keer dat we zamen zijn, niet kalm blijven?" n hervatting van n substantiwiese antesedent.

Vir die ander moontlikhede, nl. om die dat-sin as bystelling by of byvoeglike bepaling van die temporale substantief te beskou, geld dieselfde wat hierbo op bl.84 onder l e genoem is.

(e) Die groep funksioneer as bywoord wat die hoofsin en die bysin betref, bv. Die dag dat sy moeder oorlede is, het hy baie gehuil - die dag het hy baie gehuil - die dag is sy moeder oorlede. Soos by l (f), hierbo, is die verbindingswoord slegs wat en duidelik n betreklike vnw., en is die bysin adjektiwies, as die temporale substantief substantiwies optree wat die bysin betref, bv. Die dag wat hy hier deurgebring het, het ons lekker gespeel; Die dag wat die toernooi voorafgegaan het, was Retief elke oggend ... op die baan (Byv.D.B., 30/3/63).

(f) Vgl. hiermee die geval van nou dat, waar die dat-sin by n gewone bw. van tyd aansluit en waar ook wisseling met wat voorkom, maar waar nou dat (noudat) as n samegestelde verbindingswoord beskou word, op bl. 106.

C. Die dat-sin sluit aan by n temporale substantief wat nie in n bywoordgroep voorkom nie, maar substantiwies optree in die hoofsin. Die temp. subst. is dus n noodsaaklike deel van die hoofsin en kan nie saam met dat as n samegestelde verbindingswoord en as deel van die bysin, soos in B die geval is, beskou word nie. Gevalle kan soos volg ingedeel word:-

1. n Groep waar die dat-sin beskou kan word as aansluitend òf by die ww., òf by die temp. subst. in die hoofsin:-

In die meeste gevalle is daar die onbep. vnw. daar in die hoofsin; die temp. subst. is onderwerp van die hoofsin en die ww. is voltooid en is meestal gaan verby/gaan om. As die dat-sin beskou word as aansluitend by die ww., kan dit benoem word as bywoordelike bysin van omstandigheid (vgl. D, bl.138). Word dit beskou as aansluitend by die temp. subst., kan dit benoem word as n bystellingsin of moontlik as adjektiwies. Die volgende indeling kan gemaak word:

(a) Albei sinne is negatief, bv.

Daar gaan nie n dag verby dat ek nie aan hulle dink nie;

Daar gaan byna geen nag verby dat hy nie in sy slaap praat nie;

Daar gaan nie een dag verby dat hy sonder pyn is nie.

Hier wissel dat met wat, met sonder dat (dan met uitskakeling van

die eerste nie in die bysin want die sonder tree op as negatief, bv. Daar gaan nie n dag verby sonder dat ek aan hulle dink nie), en met of (met uitskakeling van die negatief in die bysin en met verandering van bysins- in hoofsinwoordorde, bv. Daar gaan nie n dag verby nie of ek dink aan hulle).

(b) Slegs die bysin is negatief, bv.

Daar het n week verbygegaan dat ek niks van haar gehoor het nie;
Sewe jaar is nou verby dat hy nie sy voete by die huis gesit het nie;
Daar gaan n week verby dat hy nie n druppel water oor sy lippe kry nie;

Daar gaan somstyds dae om dat daar naastenby geen werk is nie
(S.M., 22/5/63);

Dae het verbygegaan dat sy niks geëet het nie (Byv.D.B., 29/4/61).

Hier ook wissel dat met wat, bv. Later het daar skaars n dag verbygegaan wat hulle mekaar nie gesien het nie (Huisg., 16/3/62); Daar het nooit n week verbygegaan wat ek nie van hom hoor nie (id., 3/12/65); en met sonder dat (met uitskakeling van die negatief in die bysin), bv. Daar het n week verbygegaan sonder dat ek iets van haar gehoor het; maar nie met of nie.

(c) Geen negatief in hoofsin of bysin, bv.

Daar gaan n week verby dat hy net van sprinkane leef;
Dae gaan verby dat sy net met die bediendes praat (Byv.D.B., 5/10/63);
Daar gaan weke verby dat hy feitlik elke aand êrens as spreker optree (Huisg.).

Hier wissel dat met wat, maar nie met sonder dat en of nie.

Opmerkings by die hele groep 1:

(i) In al die bogenoemde gevalle wissel dat ook met waarin, bv. Daar gaan nie n dag verby waarin ek nie aan hulle dink nie; Daar het n week verbygegaan waarin ek niks van haar gehoor het nie; Daar gaan n week verby waarin hy net van sprinkane leef. As waarin gebruik word, word die verband tussen die temp. subst. en die bysin gelê en kan die bysin as byvoeglik beskou word, sodat hier n sterk saak uit te maak is vir die beskouing van die dat-sin as byvoeglik. As sonder dat en of (soos in a) of sonder dat (soos in b) gebruik word, word die verband tussen ww. en bysin gelê, en is die bysin bywoordelik. Dat en wat is neutraal of dubbelsinnig en albei vertolkings, aansluiting by die temp. subst. of by die ww., is dan moontlik.

(ii) In al hierdie gevalle tree die temp. subst. as substantief op in die hoofsin, in die meeste gevalle as onderwerp. Ons kry egter ook gevalle waar die temp. subst. bywoordelik gebruik word of in n bywoorde-like groep is, en dan word die aansluiting van die bysin by die ww. van die hoofsin sterker gevoel as aansluiting by die temp. subst., bv.

Hy was sewe jaar weg dat ons niks van hom gehoor het nie;

n Hele paar keer het hy al hier aangekom dat hy dood van die honger

was;

Ek was al n paar keer/paar maal/baie kere/baie keer/baie maal/
baie male hier dat julle uit was;

Male het hy in die hof gestaan dat n klagte teen hom uitgelees
is (Landst., 14/7/62).

(iii) Verder kan nog i.p.v. n bywoordgroep bevattende n temp. subst.
n gewone tyd aanduidende bywoord gebruik word, maar dan kan die bysin
slegs as bywoordelike bysin van omstandigheid beskou word, en dan is
wat ook minder gebruiklik, bv.

Ek het dikwels (selde) daar gekom dat hy uit (tuis) was;

Ek was al dikwels hier dat julle uit was;

Hy was nog nooit hier dat hy nie vriendelik ontvang is nie;

Ek was dikwels saam met hom dat ons langer weggebly het as wat
gemeen is (D.H. Craven: Oubaas Mark);

Was julle al ooit hier dat julle nie ingespan is nie? (Huisg.,
30/11/62).

Vgl. bywoordelike bysin van omstandigheid, bl. 138.

2. Die temporale substantief tree op as onderwerp van die hoofsin:-

(a) Met die onbep. vnw. daar + is/was of n ander onvoltooide ww., (veral
kom):- Vergeleke by 1 is daar geen moontlikheid dat die dat-sin by die
ww. van die hoofsin kan aansluit nie, aangesien die ww. n onvoltooide
begrip is, en die bysin sluit dus direk by die temp. subst. aan, bv.

Daar was vandag n oomblik dat ek gedink het dat ons Campbell gaan
verloor (D.B., 17/9/60);

... alhoewel daar oomblikke tussenin was dat hy gewonder het of hy
nie liewer in n ander plek moet gaan woon nie (S.M., 19/6/63);

So was daar n tyd rondom 1920 dat dr. Dirk Coster van alle kante
aangeval is (D.B., 4/6/63);

As daar ooit n tyd was dat ons omstandighede netjies en verstandig
moet hanteer, is dit nou (id., 20/7/60);

Daar was selde n tyd dat die kerke só saam gepraat het as nou
(id., 14/6/63);

Daar was n tyd in ons geskiedenis dat alles wat van oorsee aangewaaï
het, beter was as ons eie (Die Unie, 1/1/62);

Daar was al baiekeer tye dat ek so na aan Jesus was dat ek vas geglo
het dat ek nooit weer van Hom af sal gaan nie (Byv.D.B., 2/5/63);

Daar was al tye dat ek nie die sin van die lewe kon verstaan nie
(id., 8/6/63);

Daar was n ruk dat hy ere-voorsitter ... was (D.B., 2/12/64);

Daar was ook jare dat dit maar dwarsdeur so gegaan het (id., 4/6/63);

Daar is haas geen maand dat dit nie blomme dra nie (D.B., 3/5/63);

Daar was nog nooit n tydperk in ons geskiedenis dat die posisie van
die kleurlinge belangriker was as vandag nie (id. 28/3/63);

Daar is nie n dag dat hy sonder pyn is nie;

Daar kom n tyd/n dag dat jy nie sal kan werk nie;

Dan kom daar weer tye dat my gedagtes so wegdwaal, dat ek glad nie kan bid nie (Byv.D.B.,10/8/63);

Daar kom dae ... dat Ek met die huis van Israel en die huis van Juda n nuwe verbond tot stand sal bring (Hebr. 8:8).

(i) Vgl. die volgende sin met die sinne onder C 1 a hierbo op bl. 88.

By die dodekamp was daar byna geen dag dat mense nie gesterf het of vermoor is nie (D.B.,2/5/61).

Hier is geen moontlikheid dat die bysin as bywoordelike bysin van omstandigheid benoem kan word nie, aangesien die ww. onvoltooid is. Vgl. By die dodekamp het daar byna geen dag verbygegaan dat mense nie gesterf het of vermoor is nie.

(ii) Hier wissel dat met wat, bv. Was daar dan tog oomblikke wat jy my liefgehad het? (Huisg.,24/8/62), toe, bv. Daar was n ruk toe hy erevoorsitter was, wanneer, bv. Daar kom soms oomblikke in n mens se lewe dat jy trane stort van droefheid, maar gelukkig kom daar soms oomblikke wanneer jy so gelukkig voel dat jy ook lus het om te huil (D.B.,15/6/63) en met waarin, bv. Daar was nog nooit n tyd waarin mense so maklik geleef het soos vandag nie.

(iii) Vgl. die sinne met tyd met dié onder A hierbo op bl. 82.

(b) Sonder „daar“ in die hoofsin, bv.

Die dag dat die belastings betaal moet wees/dat ek met jou sal afreken, kom nader;

Die tyd dat ek in die Kaap was, het gou verbygegaan;

Die vyf maande dat ek in die vlugtelingkamp was, het my n wyser man gemaak (D.B.,6/1/64);

Die 21 jaar dat die Hoërskool L. nou bestaan, was die skouspelagtigste in die geskiedenis (id.,22/4/63);

Die dae dat n speler net na sy werkgewer kon stap en verlof vra, is nou vir goed verby (id.,30/6/62);

Hulle vrees dat n dag kan aanbreek dat die Verenigde State nie meer bereid sal wees om atomiese beskerming aan Europa te verleen nie (id.,22/5/63);

As al die tyd dat hy uit die kantoor was, saamgetel word, sal dit nie meer wees as twee weke nie (id.,22/5/63);

Die laaste keer dat haar moeder D. lewend gesien het, was toe sy in Maart met die Windsor Castle vertrek het (id.,9/7/62);

Alles dui daarop dat die dag nie meer ver is nie dat blankes ... hande uit die mou sal moet steek (Byv.D.B.,8/6/63);

Een van die min kere dat daar in die Volksraad gesing is, was na afloop van die Tweede Wêreldoorlog (id.,22/6/63);

Die onvermydelike aand het gekom dat ek Rhoda in my arms geneem het (S.M.,18/3/64);

Die enkele kere/geleenthede dat hy hier was, was vir ons almal baie aangenaam.

(i) Hier wissel dat met wat, bv. Die kere wat dit wel gebeur het, was altyd van so n aard dat daar van n gesprek geen sprake was nie (S.M. 22/5/63); Mnr. S. het gesê die aantal kere wat n boek in die uitgewersband uitgegee kan word, wissel van 5 tot 60 (D.B., 14/5/63); en vgl. die volgende uit een artikel in D.B., 22/3/63: Die getal kere dat n lynstaan na n vlak ingooi buite die veld geëindig het...; Die getal kere wat die bal die vleuels bereik het... Dat wissel ook met toe, bv. Die tyd toe ek in die Kaap was, het gou verbygegaan, met wanneer, bv. Die dag wanneer die belasting betaal moet wees, kom nader, met waarop, bv. Die dag waarop ek met jou sal afreken, kom nader, en soms met waarin, bv. Die vyf maande waarin ek in die vlugtelingkamp was...

(ii) Hier moet gewys word op die gevalle met eerste en laaste, bv.

Die eerste dat hulle op Addo daarvan agtergekom het, ... was toe talle ... (D.B., 8/4/63);

Die eerste dat Howe daarvan te hore gekom het, was toe hy uitgeput ... (id., 27/5/61);

Die laaste dat ek hulle gesien het, was toe hulle langs mekaar op dekstoele gesit het (Byv.D.B., 27/8/60).

Hier is ook wisseling met wat, bv. Die laaste wat die Springbokke met die Hane deurmekaar was, was die woeste wedstryd....(Huisg., 6/4/62) en met toe (meestal met laaste, bv. Die laaste toe ek hom gesien het...).

Waar eerste en laaste bywoordelik optree wat die bysin betref, is dit gelyk aan die eerste/laaste keer, soos in die sinne hierbo.

Hulle kan ook substantiwies optree wat die bysin betref, maar dan is die verbindingswoord slegs wat, bv. Die eerste wat H. daarvan te hore gekom het.... Dan is eerste/laaste gelyk aan die eerste/laaste ding (iets) en dan is die aanvulling van die koppelww. van die hoofsin substantiwies, soos hieronder aangedui sal word.

Dikwels is die vorm van die bysin sodanig dat dit nie uitgemaak kan word of eerste/laaste bywoordelik of substantiwies optree nie, d.w.s. of dit beteken die eerste/laaste keer dan of dit beteken die eerste/laaste iets nie, soos in die genoemde geval: Die eerste dat/wat H. daarvan te hore gekom het.... Wanneer eerste/laaste as bywoordelik bedoel word en wat word i.p.v. dat gebruik, is die sin dubbelsinnig as die verdere voltooiing nie daar is nie, bv.

Die eerste wat (dat) hy daarvan gehoor het....;

Die eerste wat ek van hom gehoor het....

Vgl. ook: Die laaste wat (dat) ek hom gesien het... — Die laaste wat ek van hom gesien het...

Die verdere aanvulling van die hoofsin, d.w.s. die voltooiing van die koppelww. verwyder natuurlik die dubbelsinnigheid.

As eerste/laaste bywoordelik optree wat die bysin betref, is die voltooiing bywoordelik; as hulle substantiwies optree, is die voltooiing substantiwies. Vgl. bv.

Die laaste wat (dat) ek van hom gehoor het, was verlede Vrydag/
toe ek n kort briefie van hom ontvang het - Die laaste wat ek van
hom gehoor het, was slegte nuus/dat hy in die tronk is.

(iii) Net so kry ons ook dat na gouste, kortste en langste, alhoewel
dit skyn asof wat hier vir dat byna verdring het, bv. Die gouste wat hy
hier kan wees, is Maandag; Die kortste wat hy hier was, is twee dae;
Die langste wat hy hier was, is n week. Ek het slegs een geval met
dat teengekom: Die groep sal tien weke in Suid-Afrika vertoef, die
langste dat hy nog in die buiteland was (D.B.,17/11/64). Soms kry ons
dat ook met vinnigste, en ook moontlik met stadigste, wat egter nie
slegs tyd^{te}aanduidend is nie, maar ook hoedanigheid aandui, bv. Dit was
die vinnigste dat ek nog ooit uit die bed opgespring het (D.B.,8/8/60).
Vgl. hiermee ook die gevalle met stadium en punt op bl. 97 e.v.

3. Die temporale substantief tree op as direkte voorwerp van die hoofsin:

Die dag dat sy moeder oorlede is, sal hy nooit vergeet nie;
n Seuntjie wat nou die jare bereik het dat hy Sondagskool toe moet
gaan... (D.B.,7/2/63);
Die blankes vrees die dag dat Jomo Kenyatta losgelaat sal word (id.,
2/5/61);
Ek kan my nie een jaar herinner dat ons nie saam Sondagmiddae gaan
swem het nie (id.,28/10/63);
Ek kan my nie n tyd voorstel dat ek jou nie geken het nie (S.M.,24/4/63);
...wanneer n mens die ouderdom bereik dat jy nie meer aktief aan sport
deelneem nie (Byv.D.B.,28/5/66).

Soos by C 1 en 2 wissel dat met wat in alle gevalle, bv. As mens die
dae en maande bymekaar tel wat hy in hospitale gelê het, is dit ag jaar
(Landst.,13/4/63) en in spesifieke gevalle met toe, wanneer, waarop, waar-
in en as, bv. Die blankes vrees die dag as Jomo Kenyatta losgelaat sal
word.

4. Die temporale substantief tree op as voltooïing van n koppelww., bv.

Dit was n jaar dat n mens die koring kon hoor groei;
Gister was die laaste dag dat vissers langs die Kaapse kus kreef kon
vang (D.B.,1/9/62);
Paasnaweek is by uitstek die naweek dat die hoi-polloi op die laer
hellings van die berg toesak (id.,16/4/63);
Vanaand is die aand dat hy tog na daardie adres in Linden sal gaan
(Huisg.,9/8/63);
Die tydjies wat hy steel om haar te sien is die tye dat Louise hom
nie by haar verwag nie (id.,1/10/63).

Vgl. in hierdie laaste sin die twee bysinne na die twee temporale
substantiewe, nl. wat hy steel om haar te sien, waar wat betreklike vnw.
is, en wat n byvoeglike bysin is en waar tydjies wat die bysin betref,

substantiwies optree, nl. as voorwerp van steel; en: dat L. hom nie by haar verwag nie, waar die tye wat die bysin betref, bywoordelik optree, soos dit blyk as die tye in die bysin geïnkorporeer word, nl. Louise verwag hom die tye nie by haar nie.

In alle gevalle wissel dat met wat, bv. Laasnag was die eerste nag wat ek behoorlik geslaap het (Landst., 14/3/63), en in spesifieke gevalle met toe, as, wanneer, waarop en waarin.

5. Die temporale substantief tree op as voorw. van n voors.:-

In hierdie gevalle gaan die voors. saam met n voorafgaande woord (meestal n ww.) en nie saam met die temp. subst. soos by B 1, hierbo op bl. 83, nie; d.w.s. voors. + temp. subst. vorm nie n bywoordgroep nie, bv.

Hy het aangedring om ook te betaal vir die dae dat hy nie tuis geëet het nie (Huisg., 31/5/63) - betaal vir;

Wilhelmina het vir die dae geleef dat haar pos van oorsee kom (id., 19/4/63) - leef vir;

Ek wil nie eens dink aan n tyd dat ek jou nie meer sal ken nie (S.M., 24/4/63);

Na aanleiding van die jare dat hy in Wes-Afrika gewoon het (D.B., 28/4/64);

Haar ewige gekerm ... oor die enkele aande dat hy graag bioskoop toe wil gaan (Huisg., 6/3/64);

Met n rooi ring vir die nagte dat hy wel die bed natmaak (Byv.D.B., 4/5/63).

Net soos by die vorige groepe wissel dat in alle gevalle met wat, bv. ...gesit en wag vir die dag wat sy uitbreek uit hul vriendekring (Huisg., 5/4/63); Ons weet van byna elke keer wat hy jou kom besoek het (id., 5/7/63); Afgesien van die enkele geleenthede wat hy die grofgeskut op n afstand gehoor het (S.M., 22/5/63), en in spesifieke gevalle met toe, as, wanneer, waarop en waarin.

Opmerking by die hele groep C: In al hierdie gevalle tree die temp. subst. substantiwies op wat die hoofsin betref, is dit dus n noodsaaklike deel van die hoofsin en is daar dus nie die moontlikheid, soos by B, om temp.subst. + dat as n samegestelde verbindingswoord te beskou nie (vgl. hierbo op bl. 85 en 87).

Een moontlikheid is om die dat-sin te beskou as bystelling by die temp. subst., d.w.s. by die onderwerp, voorwerp, predikatiewe sinsdeel of voorsetselvoorwerp, maar dit voer moontlik die idee van bystelling te ver. Vgl. hierbo op bl. 47 e.v. die benoeming van die bystellingsin as byvoeglik.

Gelet op die semantiese waarde van die dat-sin, nl. dat dit die temp. subst. kwalifiseer, kan dit as byvoeglik beskou word (vgl. e en f op bl. 85). Hiervoor pleit ook die wisselvorm wat, wat egter hier van die gewone betreklike vnw. verskil deurdat dit nie substantiwies optree wat die bysin

betref nie - vgl. bv. Die dag wat hy hier deurgebring het - die dag wat/ dat hy hier aangekom het... Vir die gewone taalgebruiker is daar egter nie veel verskil tussen n temporale subst. wanneer dit substantiwies of bywoordelik gebruik word nie; vgl. bv. Hy het die dag/Saterdag hier deurgebring - Hy was die dag/Saterdag hier. Daarby kom dat in baie Afr. grammatikas bysinne ingelei deur toe, as, wanneer, waarop en waarin (wat almal dat in spesifieke gevalle kan vervang)^{en} wat op n temp. subst. volg, as byvoeglike bysinne aangedui word, bv. Die dag toe hy hier aangekom het, was n heuglike dag.

Die verbindingswoorde wat in die gevalle hierbo genoem, gebruik kan word, kan in verskillende tipes verdeel word, nl. dat - voegwoord; toe, as, wanneer - moontlik betreklike bywoorde (in Eng. word "when" en "as" as "relative adverbs" benoem maar ek het die benaming nie in n Afr. grammatika teengekom nie); waarin, waarop, wat - in Afr. grammatikas as betr. vnwe. benoem. Beskou ons nou n betr. vnw., soos Bouman en Pienaar (vgl. hierbo bl.62), as n verbindingswoord wat slegs selfstandig optree, dan is wat wat wissel met dat nie n betr. vnw. nie (vgl. Jespersen hieroor, hierbo bl.64), want dit tree bywoordelik op. Ook waarin en waarop is dan om dieselfde rede nie betr. vnwe. nie (Die jaar waarin hy gesterf het; die dag waarop hy hier aangekom het); wel is wat n betr. vnw. in die volgende konstruksie, wat dikwels in die omgangstaal voorkom, maar nie in versorgde skryftaal nie: Die jaar wat hy in gesterf het..., want dit word substantiwies saam met die voors. gebruik. Sodra die voors. egter met die betr. vnw. saamsmelt (wat + in word waarin), het die woord (waarin) wat dan gevorm word slegs n verbindings- en n bywoordelike funksie maar geen substantiwiese funksie meer nie, selfs ook nie in n geval soos: Die stoel waarop ek sit...; die kamer waarin hy slaap..., nie, alhoewel die antesedent substantiwies optree wat die bysin betref. Aangesien hier in hierdie laaste gevalle geen twyfel oor die benoeming van die bysin as byvoeglik is nie, alhoewel die verbindingswoord nie substantiwies optree en dus nie n betr. vnw. is nie, kan ek nie sien hoedat die bysin in: Die dag toe/waarop/dat/wat hy hier aangekom het, was n heuglike dag, nie ook as byvoeglik beskou kan word nie.

Miskien kan die kwessie van benoeming opgelos word deur nie te let op die funksie van die betreklike verbindingswoord in die bysin nie, maar op die funksie van die antesedent met betrekking tot die bysin. Dan sou wat en alle waar + voors. en voors. + wie as betr. vnwe. benoem kan word, as die antesedent, indien dit in die bysin geplaas sou word, n substantiwiese funksie sou hê, d.w.s. as onderwerp, voorwerp, voltooiing van die gesegde of as voorsetselvoorwerp optree, bv. Die stoel waarop ek sit - Ek sit op die stoel (voorsetselvoorw.). En dan sou dat, wat, toe, wanneer, as as betreklike bywoorde benoem kan word as die temporale woord wat die antesedent is, bywoordelike funksie het as dit in die bysin geplaas sou word soos in die gevalle in hierdie hoofstuk onder B en C genoem, bv. Die dag toe ek geval het - Ek het die dag geval (bw. van tyd). I.v.m.

bv. Die jaar waarin/dat/toe hy gesterf het, vgl. N. van Wijk en W. van Schothorst: a.w., par. 38. Vgl. ook Overdiep: S.G., par. 392-396, i.v.m. wat hy noem „onderschikkende vnw. byw.“, soos bv. waarmee, oor hoe hulle volgens hom van voegwe. verskil, en verder i.v.m. voegwe. soos waar wat n substantiewiese antesedent het, en soos toe en terwyl wat n hervatting is van n byw. bep. van tyd, maar ook by n enkele substantief voorkom. Volgens par. 379 (a.w.) noem hy sinne ingelei deur n betr. vnw. waarvan die antesedent n substantief in die vorige sin is, n eintlike relatiewe of n attributiewe sin, terwyl n relatiewe of betreklike sin n breër begrip is, d.w.s. die antesedent is nie noodwendig substantiewies nie.

Vgl. D.J. Potgieter (a.w., bl. 105): „Verder is daar n hele paar voegwoorde soos waar, wanneer, of, dat, ens., wat gewoonlik byw. bysinne of selfst. bysinne inlei, maar wat in sekere sinne ook byv. bysinne kan inlei.“ Bouman en Pienaar (a.w., 2e druk, par. 284) verklaar soos volg: „En toe naderhand die woordjie dat net n verbinding, n vormwoord, sonder n eie krag geword het, het dit ook nog ander funksies op hom kan neem en dit ook gedoen; bv. Dieselfde dag dat my broer gekom het, het my oom ver-trek.“

Aan die ander kant moet dit gemeld word dat jonger Afr. grammatikas, o.a. Van der Merwe en Kempen: n Afrikaans Handleiding vir St. 7 en 8 (bl.226), Van der Merwe, Kempen en Van der Merwe: a.w.(bl.228) en Rossouw, e.a.: a.w.(bl.160) verklaar dat dat nie n byvoeglike bysin inlei nie.

I.v.m. Nederlands is verder die volgende gevind:-

Die WNT (onder dat) haal Den Hertog aan wat verklaar dat dat gebruik word ter inleiding van n „afhankelike mededeling“ in die funksie van o.a. byvoeglike bepaling. As voorbeeld dat dat n „Bijvoeglyke of Bijwoordelike Bijzin van Tyd“ inlei, word gegee: „Er is een tijd geweest dat gij vindt, dat....“. Van Dale verklaar onder dat as voegw. dat dit ook gebruik word om n afhanklike mededeling met die funksie van n „byv. bep.“ in te lei, en gee as voorbeelde: „de dag, dat (waarop) hy thuis keerde; de tijd, dat (toen, in welke)...“ (vgl. ook bl.48).

Den Hertog in a.w., par. 44, noem onder Tipe (e) die volgende voor-beelde: „Het land waar.... De tijden toen (ook met dat)... Op dagen wanneer (of dat) het wat stil in de winkel was. De stond, dat ons Gods gunst hier bracht....“; en voeg dan by opm. 7 i.v.m. hierdie tipe by dat dit niks anders is nie as bywoordelike bysinne van plek en tyd wat hier die byfunksie van byvoeglike bepaling verrig. Hy vergelyk daarmee die verskynsel dat ook n bywoord van plek of tyd n substantief kan bepaal, bv. in „de jongens buiten“ en „een dag daarna“.

Overdiep in S.G., noem in par. 636 dat dat attributiewe sinne inlei en verwys dan na par. 395. In laasgenoemde par. meld hy dat toen en ter-wyl sinne kan inlei wat n hervatting is van n bw. bep. van tyd en gee as voorbeeld: „Dat is nu al de derde keer, van vannacht half vier af,

toen we uit de soos kwamen". Hy wys ook daarop dat hierdie voegwe. voorkom by n enkele subst.: „Die dag toen we zoo gesellig naar 't strand zijn geweest". Dan vervolg hy: „Van oudsher wordt het voegwoord dat op dezelve wijze als deze voegwoorden gebruikt ter hervatting van een substantivisch antecedent", en hy toon dan aan dat die hervattende funksie van die attributiewe dat nog verder gaan, en noem as voorbeeld: „Men voorziet een zwaren strijd tegen den tijd dat..." In par. 396 gee hy verdere voorbeelde van verbindings van hierdie aard: „Het was veel te lekker buiten, de enkele uren dat in deze tijd de zon scheen" en „kon ze dan, zoo n laatsten keer dat we samen zijn, niet kalm blijven?"

In 17e eeu I, par. 49, onder die opskrif dat die dat-sin attributief by n voorafgaande substantief staan, verklaar Overdiep: „Slechts zelden staat een zin met dat als attribuut by een volkomen uit het voorafgaande praedicaat geïsoleerd substantief. Overgangen naar dit volslagen attributief gebruik zijn er wêl"; maar onder no. 4 verklaar hy dat wanneer die subst. n tyd aandui, die attributiewe funksie nie uitgeslote is nie, en as voorbeelde gee hy uit Bontekoe: „tot alst 't een droge dag was dat het niet en regende"; veral ook in die volgende gevalle waar die substantief die subjek is: „en den tydt sal noch eens commen dat ghijdt sult moeten verantwoorden", en „Den tyt die is verschenen dat ick een herder ben".

De Vries in Dysmelie, verklaar op bl. 158: „Doch elk weet, dat gewone adjunct. bijzinnen zeer vaak met dat beginnen, bv. 'Dat gebeurde in de week dat jij bij ons was'. Het antecedent noemt dan een tyd, en men kan dat vervangen door toen." Op bl. 21 noem hy die dat-sin in „Op zommige tijden dat ik bij hem kwam..." n relatiewe sin, want dat is gelyk aan op welken. Hy sê dat dit veral gevind word na keer, maal en tyd.

I.v.m. Engels, vind ons in Webster³, onder that⁴, 2 a, dat that die betekenis het van „at which, in which, on which, by which, with which, to which", en dan word verklaar: „used not only to serve within its restrictive relative clause as a substitute for the substantive modified by that clause, but also additionally to express a relation of conformity, agreement, or identity esp. in reference to time". As voorbeelde word o.a. gegee: „each year that the lectures were given. I will drink no more of the fruit of the vine, until that day that I drink it new in the kingdom of God (Mk. 14:25)".

Twee opmerkings moet nog i.v.m. hierdie hoofstuk gemaak word. Eerstens is daar die gevalle met stadium en punt wat as 't ware baster-temporale subste. is omdat hulle nie net tydāanduidend nie, maar ook posisie- of omstandigheidāanduidend is en dit maak dat dat ook met waar kan wissel. Vgl. die gevalle met vinnigste en stadigste op bl. 93, wat ook nie suiwer tydāanduidend is nie. Stadium is baie na aan die gevalle in hierdie hoofstuk genoem, bv.

Juis op die stadium dat ek vasbeslote is om die mooie uit die verlede te onthou..., praat hy so (Byv.D.B., 29/6/63);

In die stadium dat sy al begin moedeloos raak het, het Anton in haar lewe verskyn (Huisg., 28/2/64);

Ons het nou in die stadium gekom dat ons n tekort aan botter het (D.B., 26/2/64);

Daar was n stadium dat ek nie geweet het wat om te doen nie;

Daar kom n stadium dat n mens nie weet wat om te doen nie;

Die spel het nou n stadium bereik dat die verdediging beter ontwikkel is as die aanval;

Die blankes in Suid-Afrika het n stadium bereik dat hulle moet saamstaan (D.B., 18/6/60);

Dat wissel met toe, bv. Daar was n stadium in Suid-Afrikaanse rugby toe een van ons rugbybase ons spelers leer duik het deur hulle teen n sand-sak te laat oefen (Huisg., 13/7/62), met wanneer, bv. Daar kom n stadium wanneer n mens nie weet wat om te doen nie, en met wat, bv. Hy het die inisiatief geneem in n stadium wat dit gelyk het asof... (Landst., 15/6/66) (alhoewel sommige gevalle, veral dié wat volg met waar, effens geforseerd klink met wat), net soos die temp. subste., maar dan ook met waar bv. Die spel het in ons skole die stadium bereik waar die meeste van die leerlinge glo dat om n goeie rugbyspeler te wees, van meer belang is as die beoefening van ander sporte (Oosterlig, 10/5/63); Die toestand in Suid-Afrika het n stadium bereik waar daar deur die onderdrukte geveg moet word om vryheid te verkry (id., 17/4/63).

Punt verskil effens meer van die gewone temp. subste. as stadium, bv. Sake het nou reeds tot n punt ontwikkel dat die V.V.O. geld moet leen (D.B., 23/7/62);

Daar was verset tot op die punt toe dat dit byna in die Volksraad in die slag gebly het (Oosterlig, 21/6/63);

Wanneer n punt bereik word dat die voordele ... oortref word deur die nadele van die situasie (D.B., 12/3/64);

Sake het nou n punt bereik dat n drastiese verandering nodig geword het.

Dat wissel met waar en moontlik met wanneer, maar nie met wat nie. Dit skyn asof die dat-sin na punt nader aan n gewone bystellingsin is as dié met stadium en dié met die gewone temp. subste.

Tweedens: in sekere konstruksies onder B, 1 (bl.83), en C 2 (bl. 90), 4 (bl.93) en 5 (bl.94) en ook gevalle met stadium en punt, is dit moontlik om n aanwysende so of sulke voor die s.nw. in te voeg. Sulke gevalle met so word gegee in hfst. X onder β (i) (bl.124) en (iii) (bl.125), en op bl. 134 e.v. word na hierdie gevalle sonder so verwys.

HOOFSTUK IX"DAT" IN SAMEGESTELDE VERBINDINGSWOORDE OF -GROEPE

Ons het reeds gesien dat dit soms beskou kan word dat dat met 'n woord of groep van die voorafgaande sin verbind om 'n samegestelde verbindingswoord of -groep te vorm. Vgl. bv. voors. + s.nw. + dat (bv. op voorwaarde dat) onder (d) op bl. 46 en temporale subst. + dat (bv. die dag dat ...) onder (e) op bl. 85 en (d) op bl. 87.

In die verlede is nuwe verbindingswoorde op hierdie wyse gevorm, en hulle word tans gebruik om bywoordelike bysinne in te lei. In baie gevalle word die voorafgaande woord saam met dat as een woord geskryf. Die nuwe verbindingswoorde of -groepe kan noukeuriger onderskei as die vae dat alleen, en word veral in strenger, noukeuriger styl gebruik.

Overdiep (S.G., par. 388-391) wys daarop dat dat oorspronklik ook in sulke samegestelde voegwoorde 'n vnw. was wat die inhoud van die daaropvolgende sin aangekondig het. As voorbeeld van 'n moontlike ontwikkeling gee hy: „Ik ga niet heen voor dát: hij heeft toegegeven —... voor dat hij heeft toegegeven — voordat hij heeft toegegeven — voordat hij toegegeven heeft.” Die ontwikkeling van samegestelde verbindingswoorde gaan in Ndl. nog steeds voort, soos ook in Afr., want dit is 'n lewende proses.

Vgl. ook Den Hertog (a.w., opm. by par. 49), wat daarop wys dat in Mnl. die voors. gevolg is deur die datiefform van dat, nl. dien wat dan weer deur dat gevolg is, bv. na dien dat, wat dan twee moontlikhede gelaat het, nl. òf dat dien weggeval het, soos in die meeste gevalle, waardeur dan verbindingswoorde soos nadat en totdat ontstaan het; òf dat die dat weggeval het, wat gelei het tot verbindingswoorde soos doordien, naardien en indien. 'n Verdere ontwikkeling was dan dat die dat by die eerste groep wegval en die voors. alleen as verbindingswoord optree, bv. voor, tot, na. Vgl. ook De Vooy (a.w., par. 201), wat meen dat dit nie nodig is om te veronderstel dat daar 'n tweede dat, soos in bv. vore dát, dat was wat weggeval het nie, aangesien die dat-sin 'n substantiewiese karakter het.

'n Mooi voorbeeld in Afr. van verskillende moontlikhede uit 'n konstruksie van voors. + aanvulling + dat-sin is die volgende:

Hy rus om die rede dat hy moeg is;
 Hy rus omrede dat hy moeg is;
 Hy rus omrede hy moeg is (hy is moeg);
 Hy rus omdat hy moeg is;
 Hy rus om hy moeg is.

Dieselfde verskynsels wat in Afr. voorkom, is ook te vind in Mnl. en daarna. Vgl. i.v.m. Mnl., Stoett: a.w., par. 306-317 en 323, die Mnl.Wdb. onder dat, 3 c, Le Roux en Le Roux: a.w., par. 346-348 en 191 en A.C. Bouman: Middel nederlandse Bloemlezing met Grammatika, par. 95; i.v.m. die

sestiende eeu, Ornée: a.w., par. 8-12; i.v.m. die sewentiende eeu, Overdiep: 17e eeu I, par. 58 e.v. en: 17e eeu II, par. 119-133; en i.v.m. moderne Ndl., Overdiep: S.G., par. 388 e.v., Den Hertog: a.w., par. 49 en 52-86, en De Vooys: a.w., par. 201.

Interessant is dit dat Bouman en Pienaar (a.w., 2e druk, par. 292) verklaar: „Verder kom dat dikwels voor in verbinding met voorsetsels. Die bysinne wat daardeur ingelei word, ook substantiefsinne, druk dieselfde uit as die voorsetsel + s.nw. in 'n enkelvoudige sin" - en gee dan voorbeelde met totdat, vandat, voordat (tyd), deurdat (oorsaak), omdat (rede) en opdat (doel); en in par. 296: „Op dieselfde manier as die enkele dat is ook die daarmee samegestelde voegwoorde in die bysin betrek" - en gee as voorbeelde hoedat, sodat, nou dat, eer dat, sedert dat, sinds dat, terwyl dat. In die 3e druk van die a.w., par. 166, word egter al hierdie samegestelde voegwoorde met dat onder bywoordelike bysinne genoem. Dit is weer die teenstelling tussen konstruksie en betekenisverband wat hier tot twee interpretasies aanleiding gee. Vgl. ook De Vries (a.w., bl. 68) se stelling dat byna alle bywoordelike bysinne uitgedruk kan word as bystellingsinne by die subst. wat in die voegw. opgeslote is.

Die gevalle wat ek in Afr. teengekom het, kan soos volg ingedeel word:-

A. Voors. + dat:-

1. Gewoonlik as een woord geskryf:

Die volgende kom voor: nadat, totdat, voordat, vandat, teendat (teen dat), (almal tydaanduidend); omdat, oordat, deurdat (almal dui rede of oorsaak aan, en deurdat ook nog middel of omstandigheid, bv. Hy sal die jaar moet herhaal deurdat hy gedruip het; Hy het die ongeluk veroorsaak deurdat hy die verkeerde handtekens gegee het); opdat (doel).

Opm.: (a) In al hierdie gevalle, behalwe by opdat, is die dat fakultatief en kan die voors. alleen as verbindingswoord optree, bv.

Hy lag al in syn klynpensi om hy Jakhals so lekker op di lyf geloop het (Ons Klyntji);

Deur daar meer geld in omloop is, is die jong mense gouer op hul bene (Landst., 25/11/61);

Dis oor hulle ons en ons werk nie ken nie (Huisg., 26/2/65);

Daar is 'n mate van openbare irritasie oor die besluit so laat bekend gemaak is (D.B., 31/1/64);

Ons maak groot bohaai oor die mense sê ons is oneerlik (Oosterlig, 10/9/63);

Ek het slotte gaan koop - oor my goed nie meer veilig is nie (Jan Schutte).

Die meeste hiervan tree alreeds in Mnl. so op - vgl. bv. Le Roux en Le Roux: a.w., par. 348 („vore si quamen"; „... om hi te campe niet

mach comen") en Stoett: a.w., par. 323; ook in die sewentiende eeu - vgl. Overdiep: 17e eeu II, par. 120-126. Vgl. ook die posisie in Eng. in Curme, a.w., bl. 260, 266.

Bouman en Pienaar (a.w., 2e druk, par. 292), noem sulke voors. wat as voegwe. optree „sinsvoorsetsels" omdat hulle n hele sin regeer. Vgl. ook H.F.A. van der Lubbe (Woordvolgorde in het Nederlands, bl. 243), wat meen dat dit in gevalle soos: „voor de eieren uitkomen", „tot ze zijn terrein hebben verlaten" en „voor de dag om is", verkeerd is om hierdie inleidende partikels voegwe. te noem net omdat hulle aan die begin van die bysin staan. Hy meen dat hulle as „voorzetsels" so 'n verbinding kan versorg, want daar is vir die „taalgevoel" geen verskil tussen die voor in „voor twaalf uur" en „voor de klok twaalf uur sloeg" nie. As bevestiging beskou hy die feit dat dit moontlik is om in die laaste geval dat na voor in te voeg.

(b) Interessant is die geval van opdat wat in Afr. doel aandui, maar voorheen in Ndl. allerhande ander skakerings gehad het. Stoet (a.w.) meen dat in Mnl. die bysin ingelei deur opdat „causaal of hipoteties" (par. 306), „finaal" (par. 307) en „conditioneel" (par. 314) is. Le Roux en Le Roux (a.w., par. 346) verklaar dat opdat gelyk is aan omdat. Bouman (a.w., par. 95) gee die volgende: op dat = mits, bv. „Ende jeghent evel, heet syncopsis, /Op dat ghegheven is /Met rosen watre ende ment so ontfaet"; op dat = indien (mits), bv. „Hi coemt tot hem, op dat hi /Hem ane spreket vriendelike"; updat dat = op die voorwaarde dat, bv. „Here, onthoutene, hets mijn raet, /Updat dat hi wille morgen vroe /Heme maken ter roken toe". I.v.m. die sestiende eeu meld Ornée (a.w., bl. 157) dat opdat deurgaans finaal is. Wat die sewentiende eeu betref, vind ons in Overdiep: 17e eeu I, par. 73, dat opdat finaal is, n wens, bedoeling of veronderstelling van n toekomstige feit in bysinsvorm uitdruk, en beteken: „met die oog daarop dat"; maar Weijnen (a.w., par. 73) verklaar dat opdat gelyk is aan indien of omdat. Volgens Den Hertog (a.w., par. 64) lei opdat in Ndl. n bywoordelike bysin van doel in.

(c) Deur word selde sonder dat gebruik aan die begin van n bysin, maar meer dikwels aan die begin van n infinitief-konstruksie. Vgl. bv. Jy het goed gepresteer deurdat jy eerste gekom het/deur jy eerste gekom het/deur eerste te kom. Moontlik het deurdat ontstaan uit „... daardeur dat jy eerste gekom het", wat dan kon ontwikkel het in „... deurdat jy eerste gekom het", en ook in „... dat jy eerste gekom het"; - vgl. 3 op bl. 55 hierbo.

(d) n Interessante moontlike ontwikkeling vind ons in die geval van teendat (teen dat) wat tyd aandui. Vgl. bv. Teen die tyd dat hy hier kom... —Teendat (teen dat) hy hier kom... —Teen hy hier kom...

Die laaste geval kom meestal in die spreektaal voor, maar wel ook in die skryftaal, veral in n gemoedelike skryftrant, bv.

Teen julle eendag groot is, is daar ook so baie motors en goed wat rook maak... (D.B., 24/2/65);

... teen hy in 1953 oorlede is, het sy mening weliswaar in sekere sin verander (Beeld, 4/9/66);

Teen die tweede koppie half is, sê sy... (Jan Schutte);

... teen die Springbokspan gekies moet word, sal hy reg wees (Landst., 29/7/61).

Vgl. hiermee ook die ontwikkeling van ondanks en vanaf, bv. Ondanks die son lekker geskyn het, was n sterk, koue wind besig... (Landst., 29/7/61); Om na te dink oor wat met haar gebeur het vanaf die leerlingverpleegster haar uit die bed geboender het.

2. Die voors. word gewoonlik los van dat geskryf:

Die volgende kom voor: sonder dat (omstandigheid), met dat (tyd - dit kom ook voor met n aanvulling dié, nl. as met dié dat), buiten dat (beperking), behalwe dat (beperking).

Opm.: (a) Dat is in hierdie gevalle nie fakultatief nie, behalwe in die geval van sonder dat, bv. Hy lag al in syn klynpensi om hy Jakhals so lekker op di lyf geloop het, sonder di ou iits fan hom weet (Ons Klyntji);

Soms koop sulke mense gehoorapparate op advies van handelaars sonder hulle vocraf geneeskundig ondersoek is (D.B., 11/1/65).

I.v.m. sonder dat as wisselvorm vir dat, vgl. C, 1 op bl. 88 en D op bl. 138.

(b) By met (dié) dat wissel dat met wat (vgl. C.P. van der Merwe, a.w., bl. 114: „Met dat (moet wat) hy opklim, breek die stiebeuel (Tyd)”. Met (dié) dat kan ook omstandigheid uitdruk, bv. Met dat ek nou so baie werk het, kan ek nie genoeg aandag aan die kinders gee nie. Vgl. hiermee ook die gebruik van dié saam met n voors. i.p.v. daar, (e) op bl. 47 hierbo, waar dat ook met wat wissel.

Hierdie samegestelde verbindingswoord is al baie oud. Stoett (a.w., par. 308) noem met dat en benoem dit as „Temporaal”, en hy gee ook die vorm mettien dat wat sonder dat voorkom, nl. in par. 323: „Mettien Karle sine bede dede, vielen ter neder alle die mueren”. Uit die sestiende eeu, gee Ornée (a.w., bl. 152) net een voorbeeld, nl. uit die Psalmen Davids: „Met dat mijn wederstrijders fel/Te rugge zijn gekeert heel snel”. Overdiep (17e eeu I, par. 67) gee met (mit) dat en verklaar dat die sin gelyktydigheid omskryf en n momentane aspek uitdruk in n lewendige verhaaltrant veral saam met die historiese teenw. tyd. In 17e eeu II, par. 124 gee hy een voorbeeld wat selde in die sewentiende eeu voorkom, en, sover my bekend, nie in Afr. nie, nl. met sonder dat gebruik, by Huygens: „Met hy uyt sijn kinderjaertjes quam/Schickt ick et dat hy soo den toom wat ruymer nam”. Ander voorbeelde word, egter, in WNT, onder met, 29, kol. 619, gegee, o.a.: „'k Sal ten halven van de pijn zijn/Met ick 't van de Waerheit zy” (Huygens);

„Met de valle sloeg, Soo was dat haer de schrick door al de leden joegh" (Cats).

(c) I.v.m. behalwe en buiten is hier moeilikheid met die indeling, nl. of hulle as voors. of as voegwe. beskou moet word. Behalwe was oorspronklik bi halve, n voorsetselgroep, en volgens Stoett (a.w., par. 127, opm.III) kom behalve(n) in Mnl. as voors. voor. Van Wijk en Van Schothorst (a.w., par. 194) gee n formule aan om te onderskei tussen voors. en voegw., nl. dat na n voors. die vnw. verbuig word, maar na n voegw. nie. Hulle verklaar, egter, dat sommige woorde op die grens lê, bv. behalve (behalve hij of hem) en ook als en dan. In Afr. word die vnw. na behalwe egter nie verbuig nie, bv. Almal was daar behalwe ek. Buiten is ook twyfelagtig: Buiten my is almal gestraf - Almal was daar buiten ek. Vgl. hiermee die vergelykende woorde as, dan, soos (bl.108, veral opm. c, hieronder) wat eintlik ook op die grens tussen voors. en voegw. lê.

B. Voorsetselgroep + dat:

I.p.v. n enkele voors., soos by A, kry ons n voorsetselgroep bestaande uit voors. + s.nw. (+ soms nog n voors.), wat met dat n verbindingsgroep vorm.

Die volgende tipes kan onderskei word:-

1. n Groep voors. + s.nw. + voors. (gew. van) waarby die tweede voors. in n voornaamwoordelike bw. (daarvan) geïnkorporeer word. I/d meeste gevalle is die voornaamwoordelike bw., asook dat, fakultatief. Die volgende gevalle is gevind:

In plaas van, bv. In plaas (daarvan) dat jy my help, hinder jy my (omstandigheid). Dit word, veral in die spreektaal, verder verkort tot: Plaas dat jy my help... en: Plaas (nou voegw.) jy my help..., bv. Nou wat kla hy dan? Plaas hy bly is daaroor (D.B., 25/1/64). Ons kry ook soms: In plaas van dat jy my help...; vgl. bl.65 hierbo. In plek van, bv. In plek daarvan dat hy sy tyd gebruik om te leer... (omstandigheid). Dit word verkort tot: Pleks (daarvan) dat hy..., bv. Die verkeersdepartement ly aan vervolgsug, pleks dat hulle die publiek opvoed (D.B., 21/5/63); en selfs, veral in die spreektaal, tot: Pleks (nou voegw.) hy sy tyd gebruik..., bv. Pleks hulle by n tafeltjie gaan sit en tee bestel... (D.B., 3/8/65). Wat benoeming betref, vgl. Bouman en Pienaar, a.w., 2e druk, par. 289: „n Uitsondering word voorgestel deur: pleks en pleks dat: Pleks dat hy sy mond hou, gaan hy nou nog verder sy saak bederf." In die 3e druk, par. 166 word die sin ingelei deur pleks dat egter benoem as beperking. In stede van, bv. In stede (daarvan) dat hy werk, verspeel hy sy tyd (omstandigheid). Daarvan is fakultatief, maar dat nie, bv. ...en eis die behoud van

die Britse geldstelsel in stede dat Basoetoeland se ekonomiese eiers in die Suid-Afrikaanse politieke mandjie geplaas word (D.B., 15/10/60).

Ten spyte van (Mnl. in despite van - vgl. Stoett, a.w., par. 131), bv. Ten spyte daarvan dat dit gereent het... (toegewing). In die omgangstaal is daarvan moontlik fakultatief, maar dat nie, bv. Ten spyte dat dit gereent het...

Na gelang van (Mnl. na de ghelande van - vgl. Stoett, a.w., par. 131), bv. Na gelang (daarvan) dat die stad uitbrei... (verhouding). Dit word verkort tot: Na gelang (nou voegw.) die stad uitbrei...

In geval van, bv. In geval (daarvan) dat dit reent... (omstandigheid of veronderstelling). Sonder daarvan word in geval vas geskryf, en sonder dat is ingeval n voegw., bv. Ingeval dit reent...

Omrede van, bv. Omrede (daarvan) dat hy siek was...(rede). Dit word verkort tot: Omrede (nou voegw.) hy siek was... Omrede word altyd vas geskryf. Vgl. ook J.A. Verhage in Tydskrif vir Geesteswetenskappe, Sept. 1965, bl. 318, oor om rede(n) dat in ou Kaapse geskrifte.

By hierdie lg. twee sluit ook aan namate dat (verhouding of graad), wat waarskynlik uit na die mate van ontstaan het, maar nie meer met daarvan voorkom nie, wat altyd vas geskryf word, en sonder dat as voegw. optree.

2. n Groep voors. + s.nw.:-

In hierdie gevalle vind ons dat meer as een interpretasie moontlik is.

(a) Gevalle wat genoem is onder (d) op bl.46 hierbo, bv. op voorwaarde dat, met (die) gevolg dat, teen die tyd dat, ens. waar die voorsetsel-groep + dat as n samegestelde verbindingsgroep wat n bywoordelike bysin inlei, beskou kan word, of waardie dat-sin as bystelling by die voorafgaande s.nw. wat op n voors. volg, benoem kan word. Vgl. ook die gevalle van voors. + temporale subst. + dat met B, 1 op bl.83, en veral met opm. (e) op bl. 85.

(b) Gevalle waar die s.nw. voorafgegaan word deur n graadaanduidende of aanwysende woord. Die s.nw. is mate, manier, wyse, en hulle word voorafgegaan deur so n, sodanige, sulke, dié, bv. in dié/so n/sodanige/sulke mate dat...; op dié/so n/sodanige/sulke wyse (manier) dat.... Hierdie gevalle word ook gegee in hfst. VIII onder B (gevolg - graad - hoedanigheid), 1 (b), β (ii)(bl.124), (c)(bl.126), 4 (bl.129) en 6 (bl.129).

Dit is moontlik om die hele groep, bv. in so n mate dat as verbindingsgroep te beskou en die bysin dan as bw. bysin van graad of hoedanigheid te benoem, òf die hoofsin kan loop tot voor dat, en die dat-sin kan dan as graad - gevolg of hoedanigheid - gevolg of as bystellingsin by die s.nw. benoem word. Hierby kan moontlik die groep in soverre dat ook gevoeg word, waarby n ander interpretasie as om die hele groep as verbindingsgroep te beskou, nie moontlik lyk nie. Die groep kom ook sonder dat

voor, bv. ...in soverre die agterstewe van die skip ... nie voor dagbreek omgekantel het... nie (D.B.,14/7/66). Die bysin daardeur ingelei, kan benoem word as bw. bysin van graad of verhouding.

C. Absolute konstruksies + dat:

Die kern van die konstruksie is n woord wat n deelwoord is of was.

Aangesien dat (rede): Aangesien is reeds so n volwaardige voegw. dat dit byna nooit meer met dat gebruik word nie.

Siende dat (rede): Dit word as n Anglisisme beskou, maar kom dikwels in die omgangstaal voor. Dat is gewoonlik aanwesig, behalwe in onversorgde taal, bv. Hendrik het gereken dat siende hy nou nie n voëltjie op die gholfbaan kon behaal nie... (Landst.,15/6/66). Die dat-sin staan in voorwerpsverhouding tot siende.

Nieteenstaande dat (toegewing): Nieteenstaande dat hy siek was, het hy tog gekom. Vgl. hiermee: Nieteenstaande die feit dat... Nieteenstaande is n voors. en word meer dikwels voor n s.nw. gebruik (nieteenstaande sy siekte...), maar in die omgangstaal tree dit ook as voegw. op, d.w.s. sonder dat, met bysinwoordorde, bv. nieteenstaande hy siek was...

Toegegee dat (toegewing): Dit het die waarde van alhoewel; die dat-sin staan in n voorwerpsverhouding tot toegegee, bv. Toegegee dat die saal te klein was, meen ons tog dat die reëlings veel te wense oorgelaat het.

Gestel dat (veronderstelling): Gestel dat ek nie kan kom nie, wat sal dan gebeur? Die dat-sin staan in voorwerpsverhouding tot gestel. Dat is fakultatief, en sonder dat kry ons hoofsinwoordorde, bv. Gestel ek kan nie kom nie... Vgl. hiermee: Veronderstel dat ek nie kan kom nie...—
Veronderstel ek kan nie kom nie...

Aangenome dat (veronderstelling), uitgesonderd dat (beperking), daargelaat (daargelate) dat (omstandigheid): In hierdie gevalle is dat nie fakultatief nie. Die dat-sin staan in voorwerpsverhouding tot die betrokke deelw.

D. Bywoord + dat:

1. Sodat (gevolg, doel). I.v.m. die ontstaan van sodat, vgl. De Vooy's in a.w., par. 201, waar dit genoem word as voorbeeld van n voegw. wat ontstaan het uit dat en n bw. wat oorspronklik in die hoofsin gestaan het, bv. „Het regende zó, dat de weg onbegaanbaar werd". Met verswakking van die klemtoon op zó kry ons dan „Het regende, zodat...". Vgl. ook De Vries in Dysmelie, bl. 143, waar verklaar word dat die vergroeiing van zoo en dat moontlik geword het toe n vinniger tempo van uitspraak die pouse laat wegval het en die aksent daarna van zoo op dat oorgegaan het, moontlik na analogie van omdat.

Noudat (rede, tyd) bv. Noudat die saak uit die wêreld gemaak is, sal ons weer in vrede kan leef. Noudat word ook los geskryf, en dan neig dit

meer na tyd, bv. En nou dat u die agtergrond ken, sal u beter kan verstaan; Nou dat hy weer in hegtenis geneem is, sal ek onmiddellik voortgaan met n geding om egskeiding (Oosterlig, 26/8/63). Dan is dit ook moontlik om die nou by die hoofsin te groepeer en die dat-sin as bepaling by nou te beskou. Vgl. opm. (f) op bl. 88. Soos by die temporale substantief, bywoordelik gebruik, + dat, kry ons hier ook soms wisseling van dat met wat, bv. En nou wat u die agtergrond ken... Dat nou + dat egter as samegestelde verbindingswoord beskou moet word, word bewys deur die feit dat, net soos by totdat, ens. onder A hierbo, nou sonder dat voorkom (wat nie die geval by temp. subst. + dat is nie) en as voegw. optree, bv. Nou Drieka so gesels kom sy liefde vir haar so onstuimig by hom op dat hy haar hand vat en druk (Mikro); Nou hulle so in n hoek gekeer is.. gryp hulle bygelowig na die kans om... die onheil te ontkom (id.); En nou jy die baantjie gekry het, wil jy my hier die les kom leer? (Jochem van Bruggen); Nou jy so praat, reken ek self hy kan al vergeet verby Swart Daail se drif wees (Eitemal).

Eerdad (Tyd): Eer sonder dat is net so gebruiklik as voegw. as eerdad, en word in Afr. as voegw. beskou.

2. Sodanig (so) dat, soseer (so) dat, dermate dat as verbindingsgroepe, lei bywoordelike bysinne van graad - gevolg in. Vgl. 1 (c)(i)(bl.126), (ii)(bl.127) en 3 (bl.129).

3. Bepaling + temporale substantief, bywoordelik gebruik, + dat: Waar n temp. subst. voorafgegaan deur n bep. lidw., aanw. of onbep. v.nw of n b.nw., bywoordelik gebruik word, bv. Die oomblik dat die leeu storm, skiet hy; Elke keer dat...; Dieselfde dag dat..., Baie kere dat..., ens., is dit moontlik om dit saam met dat in n samegestelde verbindingswoord te groepeer en die bysin dan as n bywoordelike bysin van tyd te benoem. Hier wissel dat egter met wat. Vgl. 2 op bl.86, en opm. (d) op bl.87.

E. Saam met sekere bwe., vnwe. en onbep. telwe. (veral vraend) wat in sinne in die indirekte rede substantiewiese bysinne (veral voorwerp- en onderwerpsinne) inlei, tree dat soms op as fakultatiewe tweede lid van n verbindingsgroep.

Volgens WAT (in die artikel oor dat) kry ons soms n dat vir nadruklikheid in voorwerpsinne wat ingelei word deur sekere vraende vnwe., vraende bwe. of n vraende onbep. telwoord, bv.

Wie dat dit gedoen het weet ek nie;

Ek sal jou sê hoe dat/hoedat jy dit moet doen;

Kan jy my sê hoeveel dat ek jou nog verskuldig is?

Verdere voorbeelde is:

Ek kan nie verstaan waarom dat jy hom so sleg behandel het nie;

Ek wonder watter werk dat hy nou doen (watter + s.nw. + dat);

Die polisie kon nie uitvind waar dat hy die geld weggesteek het nie;
 Ou Piet het vertel hoe goed dat hy kan perdry (hoe + b.nw. + dat);
 Hy wou nie sê wanneer dat hy sal terugkom nie.

Vgl. ook in Tydskrif vir Geesteswetenskappe, Sept. 1965, bls. 316-317, waar J.A. Verhage uit ou Kaapse geskifte voorbeelde gee van hoe dat, hoekom dat (hoe kom dat), waar dat, waarom dat, wat dat en wie dat. Overdiep (S.G., par. 391) meld dat in die volkstaal die kombinasies waar dat, hoe dat, wanneer dat, wie dat en wat dat algemeen voorkom, en hy haal as voorbeeld aan: „Geen van beiden weet, wat dat het leven is” (Kloos).

Opmerkings: (i) Sulke sinne kan ook onderwerpsinne wees, bv.

Dit is nie seker hoe dat hy dit reggekry het nie;

Dit is nie bekend wie dat dit gedoen het nie;

Waarom dat hy dit gedoen het, is vir geeneen duidelik nie; en moontlik voorwerpsinne na n voors., bv. Hy het my vertel van hoe dat hy gesukkel het om die masjien weer reg te kry (vgl. hfst. IV).

(ii) Ek kan nie juis die nadruklike effek wat dat volgens WAT hier sou hê, insien nie. Ek meen dat die dat vir die spreker die substantiwiteit van die bysin uitdruk, want ons sal nooit dat saam met enige van die vraende vnw., bw., of onbep. telwoorde kry as dit nie n naamwoordelike bysin inlei nie. Ons kry bv. nie

Waarom dat jy dit gedoen het? of

Hy sal kom wanneer dat hy klaar is, nie.

(iii) Vgl. die volgende:

Stelling, direkte rede: Hy sê: „Ek sal gaan” — indirekte rede: Hy sê dat hy sal gaan.

Vraag, direkte rede: „Waarom/hoe/wanneer doen jy dit?” — indirekte rede: Hy vra waarom/hoe/wanneer ek dit doen.

In die indirekte rede tree die vraende woord nou op as verbindingswoord; moontlik dit is ^{moontlik} dat nie as sterk genoeg gevoel nie, en daarom is dat bygevoeg. Namate die vnw. of bw. alleen as sterk genoeg gevoel is, het die dat verdwyn en het nuwe verbindingswoorde ontstaan. Vgl. hiermee WNT (by dat) waar gemeld word dat n bw. of bw. bep. gevolg deur dat die krag van n voegwd. kry en dat in Suid-Ndl. n dat gebruik word na feitlik elke voegwoordelike bw. Vgl. ook die geval van voors. + dat wat as voegw. optree en waar die voors. dan alleen die verbinding versorg, opm. (a) op bl.100; en ook F 1 wat volg waar dat saam met hoe in vergelykingsinne optree.

F. Voegwoord + dat:

1. In enkele gevalle kom n oortollige dat voor na n voegw., bv. mits dat en tensy dat (voorwaarde), hoewel dat en ofskoon dat (toegewing), hoe ... dat (vergelyking of verhouding - vgl. Curme, a.w., par. 29,

wat dit benoem as „Proportionate Agreement“, bv. „The more money that he makes, the more he wants“; in Afrikaans, bv. Hoe gouer dat jy kom, hoe gouer sal jy kan teruggaan; vgl. ook hiermee hoedat onder E hierbo) en aangesien dat (rede - reeds genoem onder C hierbo).

In die Tydskrif vir Geesteswetenskappe, Sept. 1965, bl. 315,316 noem J.A. Verhage hoewel dat en terwyl dat uit ou Afrikaanse geskifte en gee voorbeelde van laasgenoemde.

Van der Veen (a.w., par. 210) gee die volgende voorbeelde uit Bredero van die gebruik van n oortollige dat: hoe wel dat, dewijl dat, nadien dat, terwyl dat, in dien dat, aangesien oock dat en vermits dat.

2. Die vergelykende voegwe. as, soos, dan + dat, bv.

Dat n mens misluk, is nie so sleg as/soos dat jy glad nie eers probeer nie;

Dit is beter dat n mens probeer en misluk as/dan dat jy glad nie eers probeer nie;

Niks is sekerder nie as dat ... die swart man by ons soos in die res van Afrika sy vryheid sal kry (D.B.,1/4/63);

Waarvan ons nie veel meer weet as dat dit bestaan nie (id.,17/2/65).

Opm. (a) Die funksie van die dat-sin is substantiwies. Vgl. bv. Voor-koming is beter as genesing, met Dat n mens n siekte voorkom, is beter as dat jy dit wil genees.

Die dat-sin is van dieselfde soort (bv. onderwerpsin in hierdie laaste voorbeeldsin) as die sin of woord waarmee dit vergelyk word.

Die konstruksie met die infinitief is waarskynlik meer gebruiklik as met dat, bv. Om n siekte te voorkom, is beter as om dit te wil genees.

(b) In sekere gevalle wissel dat met wat na as, bv. in die eerste twee voorbeeldsinne hierbo, moontlik onder invloed van bv. Voorkoming is beter as wat genesing (goed) is; Piet is net so lank as wat Jan is.

(c) Die versweë aanvulling wat as rede gegee word waarom as, soos en dan as voegwe. beskou word (bv. Jan is langer as Piet lank is) is so ongebruiklik dat hierdie woorde eintlik eerder as voorsetsels benoem kan word. Dit skyn my ook twyfelagtig of as, soos, dan + dat as same-gestelde voegwe. beskou kan word en of die bysin deur so n samegestelde voegw. ingelei as bw. bysin van vergelyking benoem kan word.

(d) Nog n probleem is dat as en soos nie altyd vergelykend gebruik word nie, bv. Daar is geen ander moontlikheid nie, as dat die blankes en die Kleurlinge hul maatskaplike, ekonomiese en politieke toekoms saam in een gebied moet vind (D.B.,12/3/65); Hulle het verskeie alternatiewe aan die hand gedoen soos dat die Wes-Berlyners oor die pos om permitte aansoek moet doen (id.,3/3/64); Die Franssprekendes het begin hamer op verskynsels soos dat nie een van die hooggeplaaste amptenare in Kanada se staatspoorweë Franssprekend is nie (id.,13/2/65). Ook kry

ons n aanwysende dié na die soos, bv. Daar is ook uitlatinge soos dié dat daar met ander maatreëls teen Suid-Afrika opgetree moet word (D.B. 23/4/63).

In hierdie gevalle is daar n s.nw. in die hoofsin waarby die dat-sin aansluit, en eintlik is daar n versweë herhaling van die s.nw., bv. Daar is geen ander moontlikheid nie, as (die moontlikheid) dat... en dan sou die dat-sin bystelling by die s.nw. wees. Hierby sluit ook aan die laaste twee voorbeelde van die vier hierbo op bl.108 genoem, bv. Niks is sekerder nie as (die feit) dat.... Ooreenkoms word ook bewys daardeur dat hier, soos ook by die gevalle met sekerder en veel meer, dat nie met wat wissel soos by die eerste twee voorbeelde op bl. 108 nie.

(e) In ander bronne het ek die volgende gevind:-

Overdiep in 17e eeu I, par. 77, noem as voorbeelde van dat in „comparatieve verband”: „dat deselve van geen ander verstant soudén wesen dan dat...; daar en is geen dingen soo goet als dat...”. Ornée in a.w., par. 16, meld dat dan dat komparatief gebruik word in die konstruksie anders + dan + dat-sin. Die dat-sin is meestal subj. of obj. en word deur middel van dan vergelykend - teenstellend gekoördineer met n ander dat-sin. Curme in a.w., par. 29, gee onder „Degree: I Comparison, A. Positive: Trying hard and failing is not so bad as (is) that one should not try at all”; as die verbindingswoord gee hy as that aan. „B. Comparative: It is better that ten criminals should escape than that one innocent man should be hanged”.

3. n Neweskikkende verbindingswoord (voegw. of voegwoordelike bw.) + dat: Sommige neweskikkende verbindingswoorde, bv. en, maar, dog, of, ook vorm saam met dat n samegestelde verbindingswoord wat n bysin inlei wat neweskikkend verbind is met, en dieselfde funksie het as n ander dat-sin, of n woordgroep (veral n infinitief-groep).

Meestal kom dit voor by voorwerpsinne, bv.

Hy het gesê dat hy sou kom en dat hy my sou help;

Hy het my gevra om hom te help en dat ek tog nie sy ouers van die ongeluk moet vertel nie;

Hy het nie gesê dat hy die boek self sou bring nie, maar/dog dat hy dit sou stuur;

Hy het gesê dat ek die verlore boek moet vervang of dat ek daarvoor moet betaal;

Hy het gesê dat hy daar was; ook dat hy gehoor het wat die beskuldigde aan die klaer sê.

Dit kom ook voor met n onderwerps- of n voorsetselverhouding, bv.

Dat hy dom is en dat hy ook nie hard werk nie, het veroorsaak dat hy gedruip het;

Hy was bly dat ek gekom het en dat ek die geld gebring het;

Hy sal moet sorg vir goeie betrekkinge tussen die partye, die pers en die publiek en ook dat die party se beleidsrigtinge doeltreffend gepropageer word (D.B., 23/8/62);

... vrygespreek op aanklag van strafbare manslag en dat hy n motor nalatig bestuur het (id., 31/1/63).

Ook vind ons dit by sommige bywoordelike verhoudings, bv.

Hy werk hard dat hy kan slaag en dat hy sy ouers kan tevrede stel (doel);

Ek het julle aangestel om vrug te gaan dra en dat julle vrug kan bly (doel);

Hy het die seun so geslaan dat hy behandel moes word en dat hy drie dae in die bed moes bly (graad-gevolg).

Waar die neweskikkende verbindingswoord + dat aan n dat-sin (en nie aan n groep of sinsnede nie) verbind is, is dat en die onderwerp van die tweede sin (mits dit dieselfde is as die onderwerp van die eerste sin) albei fakultatief en kom die tweede sin gewoonlik daarsonder voor, bv. Hy het gesê dat hy sou kom en my sou help.

Overdiep (17e eeu I, par. 57) noem gevalle van koördinasie met n ander dat-sin, en ook met n sinsdeel, maar in die lg. geval is daar meestal n objeksverhouding, bv. „Hy sprak van mijn kourage en dat hy wel hadde hooren zeggen, dat ick...“; „...badt hem om genade en dat hy my verstant wilde geven“.

Ek het een geval gekry waar maar dat aansluit by n sin met sodat. Dit is egter nie vreemd nie, want die bysin druk doel uit en tans in Afr. kan sodat en dat albei doel uitdruk: Maar God het die liggaam saamgestel en aan die misdeelde lid oorfloediger eer gegee, sodat daar geen verdeeldheid in die liggaam mag wees nie, maar dat die lede gelyke sorg vir mekaar mag dra (1 Kor. 12:24-25).

Aansluitend hierby is n geval waar n doelsin met sodat gevolg word deur n doel-sin met dat, met weer een met sodat daarna. Hier is, weliswaar, nie n neweskikkende verbindingswoord teenwoordig nie, maar die verband is neweskikkend. Dit dui egter daarop dat dat n ander voegwoord (in hierdie geval sodat) kan vervang, mits albei kan gebruik word om die bepaalde sinsverband aan te dui: Maar ek het die broeders gestuur, sodat ons roem oor julle in hierdie geval nie verydel mag word nie, dat, soos ek gesê het, julle gereed kan wees, sodat nie miskien ... ons ... beskaam word in hierdie vertroue van ons roem nie (II Kor. 9:3-4).

Hierby aansluitend, moet daar gewys word op n verskynsel wat reeds in Mnl. en tans nog in Ndl. en ook in ouer Eng. voorkom, nl. dat na so n neweskikkende verbindingswoord dat gebruik word om die herhaling van die verbindingswoord wat die vorige sin inlei, te voorkom. In baie gevalle dui die verbindingswoord wat deur dat vervang word, n sinsverband aan wat nie normaalweg deur dat aangedui word nie. Stoett (a.w., par.319)

gee as voorbeeld: „doen hi sprac ende dat hi begheerde ontbonden te sine van den lichame". Verder kry ons as voorbeelde uit die 16e eeu by Ornée in a.w., bl. 147: „Indien het ymmers also wesen moet, ende dat ghy anders geene gelegenheyt en kundt becomen..."; uit die 17e eeu, by A. Weijnen in a.w., par. 108: „Wanneer de schaduw valt, en dat het sterflijck Dal/Snachts vleughelen bespreeet..."; by Van der Veen in a.w., par. 208: „Als wy met vrye wil haar gheven in ons sinnen, en dat ghy sonder leydt my eerlijck wouwt beminnen"; by Overdiep in 17e eeu I, par. 57: „Dewijl de boot harder seylde als de schuyt en datter niemandt in de schuyt was...". I.v.m. moderne Ndl., meld De Vries in Dysmelie, bl. 155: „Dat kan ook gebruikt worden om de herhaling eener andere conjunctie te vermijden, indien deze zou volgen op en, maar, of". I.v.m. Eng. meld Curme in a.w., par. 27: „In older English, that, like French que, was used as a substitute instead of a preceding when, since, because, if, etc.: When one of the parties to a treaty entrenches himself in ceremonies and that all the concessions are on one side....(Burke)".

HOOFSTUK XBYWOORDELIKE BYSINNE

Die dat-sin staan in die een of ander logiese verhouding tot, en bepaal n ww., n bw. of n b.nw. in die hoofsin. Die benoeming as bw. bysin berus op konstruksie, maar die indeling in soorte bw. bysinne berus grootliks op semantiese gronde, d.w.s. wat lg. betref word daar van die betekenis uitgegaan en die bw. bysin word benoem volgens wat dit meedeel van die woord wat daardeur bepaal word.

Die bw. bysin met dat is eintlik n ontwikkeling van n bystellingsin by n s.nw., en byna alle bw. bysinne met dat kan omskryf word in die vorm van n bystellingsin deur n s.nw. wat met die betekenis verband hou, in te voeg, bv. Hy werk hard dat hy kan slaag - Hy werk hard met die doel dat hy kan slaag. Vgl. in verband hiermee De Vries in Dysmelie, bl. 68.

Benoeming is dikwels moeilik omdat meer as een interpretasie moontlik is, wat aangedui kan word deur woordgroepe met verskillende s.nwe. in te voeg bv.

Hy werk so baie dat sy gesondheid verwaarloos word;

Hy werk so baie (met die gevolg) dat... (gevolg);

Hy werk baie (in) so (n mate) dat... (graad).

Daar kom dus gevalle voor waar meer as een verband aangedui word, bv. graad-gevolg, hoedanigheid-gevolg en selfs graad-hoedanigheid-gevolg.

Om die moeilikheid met die juiste benoeming van bw. bysinne aan te dui, kan dit gemeld word dat Curme (a.w., bl. 286 e.v.), praat van bv. „Manner Clause of Modal Result“, „Manner Clause of Pure Result“, „Degree Clause of Modal Result“ en „Clause of Pure Manner.“

Tans word dat in baie gevalle vervang deur n meer spesifieke voegw., veral n verbinding met dat as tweede lid, wat die verband noukeuriger aandui, bv. sodat. In Mnl., egter, het dat baie verskillende verhoudings aangedui, en word dit vertaal, volgens Stoett (a.w., par. 327) o.a. met indien, gesteld dat, omdat, sodat, opdat, totdat, toe. In die 16e eeu kon dat, volgens Ornée (a.w., par. 7 B) dieselfde verhoudings aandui as zoodat en opdat, en in enkele gevalle omdat, totdat en indien. Van der Veen (a.w., par. 207) noem n geval uit die 17e eeu waar dat n bw. bysin van voorwaarde inlei, nl. „Hy is overdadich vet, ja dat ick 't niet wel en wist, ick seyde...“ Vgl. ook De Vooys in a.w., par. 201.

A. Gevolg:-

Dit skyn asof daar nie in Afr. suiwer gevolgsinne met dat is nie, maar slegs met die meer spesifieke sodat. In Ndl. is sulke gevalle ook skaars. WNT onder dat meld dat n dat selde gevind word as inleiding

tot n gewone gevolg-sin. De Vries (a.w., bl. 136) verklaar dat in n suiwer gevolg-sin zoodat gebruik word, maar dat in die noorde van Ndl. ook dat vir hierdie zoodat voorkom. Op bl. 143 verklaar hy: „Men weet dat dat vanouds zeer verschillende zinnen inleidt, ook consec., en zulk een dat consecutivum staat, ook herhaaldelijk na so, doch er van gescheiden' (aanhaling uit die Mnl. Wdb.) In het Groningsch is een verenigd zoodat noch steeds onbekend." Op bl. 144 dui hy die verskil tussen zoodat en zoo...dat met die volgende voorbeelde aan: „De kamer is heet, zoodat wij er van zweeten (waarin opgesloten ligt: In eene heete kamer zweeten wij)" - dit is dan suiwer gevolg. „De kamer is zoo heet dat wij er van zweeten (waarin ligt opgesloten: In een matig heete kamer zweeten wij niet)" - dit is graad of graad-gevolg of graad¹aanduidende gevolg. n Bepaling van graad of hoedanigheid staan in n nouer verband tot die hoofsin as n suiwer gevolg-sin. Daar is ook n verskil in die pouse na die hoofsin. Suiwer gevolg-sinne sluit nie aan by n zoo in die hoofsin nie. Hy vind dit onmoontlik om die drie soorte gevolg-sinne, nl. die suiwer gevolg-sin, die gevolg-sin as kwaliteitsbepaling en die gevolg-sin as graadbepaling, noukeurig uitmekaar te hou. In talle gevalle is daar prakties nie te onderskei nie, aangesien verwante uitdrukkings invloed opmekaar uitoefen.

Vgl. ook Overdiep (17e eeu I, bl. 91) wat i.v.m. 17e-eeuse Ndl. verklaar dat die „consecutieve" nie skerp te onderskei is van graad of hoedanigheid nie, en hy gee as voorbeelde uit Bontekoe: „die worden al te samen aen hutspot geslagen dat men niet en wist waer een stuk bleef"; „en songh dat het door de boomen en Bosschaede klonk". Dat kan weergegee word met zoodat, zôô dat en zôô zeer dat.

I.v.m. Engels meld Curme in a.w., bl. 289: „On account of its lack of distinctive form simple that, one of the oldest conjunctions used in clauses of pure result, has become rather rare and choice".

Vergelyk ons die twee Afr. sinne: Hy het so hard gewerk²) sodat hy geslaag het; en: Hy het so hard gewerk dat hy geslaag het, dan kom dit voor asof in die eerste geval die hoofsin n volledige begrip is met n pouse daarna, en n dalende intonasie is moontlik. In die tweede geval vorm hoofsin en bysin n hechter eenheid, die pouse is korter, en n sterkdalende intonasie is nie moontlik nie. Ook dui die bysin nie slegs aan dat hy geslaag het omdat hy so hard gewerk het nie, maar ook die graad van „hard". Albei elemente, gevolg en graad, is in die tweede geval teenwoordig.

Verdere gegewens i.v.m. hierdie tipe sinne in Ndl. is die volgende:

WNT verklaar onder dat dat wanneer die dat-sin op n voorafgaande zoo, zulke, desgelyk slaan, die dat verpligtend is en dat die bysin n graad¹aanduidende bysin van gevolg is. Dat is ook verpligtend waar die zoo, zulke weggelaat is, wat veral voorkom wanneer die bysin nie meer as

gevolg nie, maar slegs as graad¹aanduidend gevoel word, bv. „Hij perste den eersten honigh uit de raten, dat het schuimde; ...het gras groeit dat het piept; ...gaf haar een zoen dat het klapte."

Vgl. wat die fakultatiwiteit van dat betref, De Vries (a.w., bl.145) se voorbeelde: „...wij 't huis zoo gehuurd (dat) wij kunnen er elk jaar weer af", en: „Dat ding is zoo zwaar (dat) 't voelt wel lood" —wat daarop dui dat dat wel fakultatief is. In Ndl. word, egter, na dat dikwels die hoofsinwoordorde gevind. Vgl. bv. Van Wijk en Van Schothorst (a.w., par. 96) wat twee verskynsels i.v.m. dat noem, nl. dat na dat dikwels die hoofsinwoordorde voorkom, bv. „Dat portret is zoo leelijk, dat ik kan er niet naar kijken", en dat dat ook kan wegval, bv. „...ik kan er niet naar kijken". In die laaste geval beskou hulle albei sinne as hoofsinne. I.v.m. die posisie in Mnl. verklaar Stoett in a.w., par.301, II: „Een consecutieve of een finale zin kan zonder conjunctie met den hoofdzin worden verbonden; by de consecutieve zinnen vooral na so of sulc in den hoofdzin: Hi was so blide hine wiste wat doen van vrouden. Ic weet noch selc poisoen, het sal u genesen doen. Die coninc ende sijn here daden hem soo swaren pant, si en consten niet behouden tlant." Curme (a.w., bl.307) meld dat hierdie that in Eng. ook fakultatief is, veral in die omgangstaal.

Den Hertog in a.w., par. 80, gee n tipe bw. bysin aan as bw. bysin van graadaanwysende gevolg en vergelyk dit met par. 63 waar gevolg-sinne met zoodat behandel word, wat daarvan verskil deurdat hier gevolg alleen vermeld word om n graad- of intensiteitsverskil uit te druk. Daar is meestal n aanduidende graadbepaling in die hoofsin, nl. zoo, zoodanig, zoozeer, zulk, genoeg, te, bv. „Hij is oud en wijs genoeg, dat hij dit zelf wel kan beslissen." Soms bly elke graad¹aanduiding in die hoofsin weg: „Het regent, dat het giet."

Overdiep in S.G., bl. 634, verklaar dat die sin met dat n bw. bysin van gevolg of graad kan wees „met emphase gesproken", bv. „En zich inspannend, dat de aders plotseling blauw opliepen op z'n slapen." Op bl. 635 word gemeld dat sinne soos „Het regent dat het giet" omskrywinge van die sterkste graad is, en tot verkortinge soos „Het giet" lei. Sulke sinne kom ook voor met zoo. Op bl. 655 maak hy n onderskeiding en verklaar dat as daar n swaar aksent op die zoo is, bv. in „Ze begon zóo te beven, dat hy het zag", die bw. zoo dan nog graad aandui, maar die bysin dui gevolg aan. Gevalle kom ook voor waar die bw. n ondergeskikte bepaling by n b.nw. is, bv. „Ada was zoo rood geworden, dat de tranen haar in de oogen sprongen". Soms is zoo gekoppel met veel, bv. „We hebben zooveel schik door je beleefd, dat je mee moogt delen". As zoo direk gevolg word deur dat, maar daarvan geskei is deur n pouse, dan dui zoo eerder kwaliteit aan as graad, bv. „...zoo, dat ieder het zien kon".

Van Wijk en Van Schothorst (a.w., par. 35) benoem die bysin in

„Hij maakte het zoo bont, dat ze hem moesten wegsturen" aan as gevolg.

Die meeste Eng. grammatikas, asook die Concise Oxford Dictionary (onder that²), maak nie n onderskeiding tussen so...that en (so) that nie, en benoem alle sinne daarmee ingelei as „Result", bv. in die bogenoemde werk „... am so sleepy that I cannot keep my eyes open", „His language was such that we declined further dealings with him". Wat hulle as „Degree" aangee, is ongeveer dié wat in Afr. gewoonlik as bw. bysin van vergelyking benoem word. Curme, egter (a.w., bl. 286 e.v.), maak wel n onderskeiding tussen „pure result", „degree clause of modal result" en „manner clause of modal result".

Wat onder E, 2 op bl. 140 hieronder as bw. bysin van rede of oorsaak ingedeel word, word deur sommige Eng. bronne as gevolg aangegee.

Wat Afr. bronne betref, is die volgende gevind:
Scholtz, e.a.: Ons eie Taal - Standerds Nege en Tien, bl. 273 gee die dat-sin in „Hy werk so baie dat sy gesondheid verwaarloos word" aan as gevolg en in „Die vrugte val af dat die grond besaai lê" as graad. WAT onder dat gee die volgende voorbeelde aan as graad of gevolg: „Hy is so dom dat hy totaal...; Hy loop dat dit bars." So...dat lei volgens Bouman en Pienaar (a.w., 3e druk), D.J. Potgieter (a.w.), C.P. van der Merwe (a.w.) en Van der Merwe en Kempen (a.w.), n bw. bysin van graad in.

n Paar gevalle is gevind wat egter wel as gewone gevolg-sinne beskou kan word, en waar dat deur sodat vervang kan word sonder dat n verskil in betekenis merkbaar is:

(a) Dié genoem onder 10 (a) op bl. 134 hieronder, waar die dat-sin aansluit by n s.nw. in die hoofsin, bv.

Daar (dit) was n lawaai dat ek nie kon slaap nie;
veral as daar nie n sterk beklemtoning op die s.nw. is nie en die dat-sin slegs gevoel word as aanduidende „dat ek nie kon slaap nie omdat daar n lawaai was".

(b) Gevalle waar n waarskuwing of bevel, veral in die negatief, in die hoofsin uitgedruk word en die dat-sin dan aandui wat die gevolg sal wees as daar nie ag op die waarskuwing of bevel geslaan word nie, bv.

Moet nou nie weer wegloop dat ek jou moet kom soek as ons wil eet nie;
Jy gaan nou nie weer straat toe dat ons jou moet kom soek nie;
Moenie te lank wegbly dat jy slae kry as jy te laat hier aankom nie;
Moet nou nie vir my soek dat jy netnou n klap kry nie.

n Tipe wat moeilik ingedeel word, maar wat moontlik hierby aansluit omdat die hoofsin ook in die negatief gestel word soos hier, word deur die volgende gevalle verteenwoordig:

Ek is nie meer siek dat jy my (so) hoef op te piep nie;

Frankryk is nie meer n minderwaardige rugbyland dat dit n skande is om teen hulle te verloor nie.

Die verband kan moontlik gestel word dat die dat-sin aandui wat die gevolg, die posisie sou gewees het as die eerste stelling nie negatief was nie.

Vgl. hierdie gevalle met die gevalle onder E 2 op bl.140 genoem, waar die dat-sin op n vraag volg en die rede aangee waarom die vraag gestel word, en wat deur sommige Eng. bronne ook as „result” aangegee word.

(c) Die volgende geval lyk myns insiens baie duidelik na suiwer gevolg: Hulle (die perde) bly rondruk dat mnr. W. kort-kort moet opstaan en met hulle praat (D.B.,19/3/64).

(d) Vgl. ook die gevalle onder C 3, bl.138, waar moontlike vermenging van doel en suiwer gevolg bespreek word.

B. Gevolg-Graad, Gevolg-Hoedanigheid, of Gevolg-Graad-Hoedanigheid:-

Aangesien dit so moeilik is om in baie gevalle te bepaal wat die juiste waarde van die bysin is en dit in baie gevalle, soos reeds aangetoon, n kwessie van interpretasie is, word dat-sinne wat as enigeen van hierdie soorte bw. bysinne benoem kan word, in een afdeling behandel onder n indeling wat berus op die woord of groep in die hoofsin of voorafgaande sin waarby die dat-sin aansluit.

I.v.m. gevolg-grad kan die volgende as n soort breë aanduiding gegee word: Die dat-sin dui aan wat die gevolg is van die handeling of toestand wat in die hoofsin of voorafgaande bysin uitgedruk of beskryf word, maar die gevolg dui ook aan die graad van die handeling of toestand. Die idee van gevolg en van graad is teenwoordig in die sinsverband. Die sin „Hy is so dwars dat niemand van hom hou nie” kan geïnterpreteer word as: Hy is so dwars met die gevolg dat niemand van hom hou nie; maar ook, en tegelykertyd, as: Hy is in so n mate dwars dat niemand van hom hou nie. Die idee van graad sluit, behalwe mate, ook in hoeveelheid, intensiteit en frekwensie. Curme (a.w.,bl. 305) benoem sulke sinne as „Degree Clause of Modal Result”, en sê in verband daarmee: „This clause never indicates pure result ..., but always in association with the modal idea of degree.” Vgl. i.v.m. die benaming „Graad-aanduidende (-aanwysende) Gevolg”, WNT en Den Hertog, hierbo op bl.113 en 114 genoem. So n bysin sluit gewoonlik aan by n graad-aanduidende bw., veral so, in die hoofsin.

Wat gevolg-hoedanigheid betref, kan die volgende gemeld word: Die dat-sin dui aan wat die gevolg is van die handeling wat in die hoofsin of voorafgaande bysin uitgedruk word, maar die gevolg toon ook aan op watter wyse of manier die handeling plaasvind, m.a.w. dit toon aan wat die gevolg is van die manier waarop die handeling plaasvind. Die sin: Hy het gewerk dat die sweet van hom afgetap het, kan geïnterpreteer word as: Hy het gewerk met die gevolg dat die sweet van hom afgetap het; maar ook, en tegelykertyd, as: Hy het gewerk op so n wyse dat die sweet van hom afgetap het. Die idee van hoedanigheid sluit ook in manier, wyse, kwaliteit. Curme (a.w., bl.286) benoem hierdie tipe bysin as „Manner Clause of Modal Result” en verklaar: „The subordinate clause is represented as something which has resulted from the manner of the activity expressed in the

principal proposition". So n bysin sluit gewoonlik direk aan by n ww. in die hoofsin, maar ook soms by n aanwysende b.nw. of bw. wat dan eerder hoedanigheid as graad aandui.

As voorbeeld van n dat-sin waarin al drie elemente, gevolg, graad en hoedanigheid teenwoordig kan wees, kan die volgende genoem word: „Dit het so gereent dat die riviere hulle walle oorstroom het". Die gevolg-element is in elk geval teenwoordig en die graad- of hoedanigheid-element hang af van hoe so geïnterpreteer word, nl. as bv. so baie of so hard, m.a.w. of die bysin antwoord op die vraag: in hoe n mate, hoeveel, hoe baie? of: op hoe n wyse, hoe, hoe hard?

1. Die dat-sin sluit aan by n so in die hoofsin.

So het alreeds ter sprake gekom as b.nw. met die betekenis „waar" (vgl. b,iv op bl. 6 en opm. vi op bl.8) en as bw. van hoedanigheid wat met dit is voorop geplaas word (vgl. 4 op bl.69). Nou kom so ter sprake as aanwysende bw. wat graad of hoedanigheid aandui of as aanwysende b.nw.

I.v.m. so in Ndl. in die 16e eeu, vgl. Ornée in a.w., bl. 140 e.v. Wat die 17e eeu betref, vgl. Overdiep in 17e eeu I, bl. 85 e.v. Op bl. 85 waar so as adv. bepaling by n ww. behandel word, verklaar lg.: „Soo is nog dikwijls een bep. van hoedanigheid; deze functie gaat echter over in die van een bep. van graad", en dan gee hy as voorbeelde uit Bontekoe: „... liep de zee soo aen 't Land, dat wij niet landen dorsten"; „...want ick ben soo geslagen dat ick niet swemmen kan"; en uit Bredero: „Mijn bienen die ryen mijn só, dat ick mijn niet ophouwen en kan".

Vgl. ook Curme (a.w., bl. 290) wat verklaar: „The determinative so in the principal clause has not a clearly defined meaning, denoting often manner or degree".

Volgens sy funksie en die verhouding van so tot ander sinsdele, kan die volgende onderverdeling gemaak word:

(a) So is n bywoord:

(i) So bepaal n predikatiewe of attributiewe b.nw., n pred. byvoeglike woordgroep of n onbep. telw. wat attr. of pred. byvoeglik optree, is dus n bw. van graad, en die dat-sin dui dus graad-gevolg aan, bv.

Hy is so sterk dat hy die geveg maklik sal wen;

Hy word so kwaad dat dit lyk of hy kan slange vang;

Hy skyn so neerslagtig te wees dat n mens hom jammer kry;

Ek lyk ook so vervalte dat sy my skaars sal herken;

Ek voel so moedeloos dat ek die wêreld in kan hol;

Die plaas is so ver dat n mens nie daarheen kan loop nie;

Die wond is so seer dat ek nie daaraan kan raak nie.

Hy is so n sterk man dat hy die klip maklik sal optel;

Sy ly aan so n verskriklike siekte dat almal haar jammer kry.

Die boeke is so in n warboel dat dit dae sal neem om die werklike posisie van die maatskappy agter te kom;

Ek is so op my senuwees dat my hande eintlik bewe.
 Daar was so baie mense dat hulle mekaar vertrap het;
 Ek het so min geld dat ek nie n nuwe pak kan bekostig nie.
 Sy skuld is so baie dat hy sal moet boedel oorgee;
 Sy geld is so min dat hy net genoeg vir kos het.

Dat is meestal fakultatief, veral in die omgangstaal, bv. Hy is so siek, hy kan enige oomblik sterf; Dit is so swaar, n mens kan dit nie optel nie; Ek voel so moedeloos, ek kan die wêreld in hol - maar ook soms in die skryftaal, bv. So geweldig was sy kraginspanning, die twee steier vinnig vorentoe (Uys Krige). Sonder dat is daar gewoonlik n pouse tussen die twee sinne. Waar dat, egter, betreklik ver van die so staan, en veral as die ww. van die hoofsin in die verl. tyd is, of waar die styl nie dié van gewone omgangstaal is nie, word dat gewoonlik gebruik, bv. Die man het so dreigend geword dat my vriend aan die terugtog begin dink het; Die resultate was so skouspelagtig dat die tegniek groot belofte vir die toekoms inhou. Vgl. hiermee: Ek is so naer ek kan sterf. Vgl. ook die fakultatiwiteit in Ndl. en Eng., hierbo op bl.114 behandel.

By sommige gevalle van so + attr. b.nw. + s.nw. kry ons ook die so + b.nw. na die s.nw., bv. Sy ly aan n siekte so verskriklik, dat....; Hy het n verlies gely so groot, dat hy moes boedel oorgee.

In die omgangstaal kry ons soms n omsetting van die twee sinne, en dan wel sonder dat, bv. Ek kan sterf, so naer is ek; Hy kon nie op sy voete staan nie, so dronk was hy.

(ii) So bepaal n ander bw. of bywoordgroep wat wyse, afstand, frekwensie aandui, tree as bw. van graad op, en die dat-sin dui dus graad-gevolg aan, bv.

Hy het so hard geval dat sy been gebreek het;
 Hy het so vinnig gehardloop dat hy die rekord geslaan het;
 Hy sê dit so kortaf dat sy nie verder durf praat nie;
 Hy gedra hom so sleg dat niemand meer respek vir hom het nie;
 Ek sien hom so baie (dikwels) dat ek al moeg word vir sy gesig;
 Hy kom so min (selde) hier dat hy byna n vreemdeling geword het;
 Hy het my so seer geslaan dat ek getjank het.
 Hy het die werk so in n warboel agtergelaat dat sy opvolger nagte moes werk om dit in orde te kry.

Hier geld dieselfde opmerkings as by (i) hierbo. Voorbeelde is: Hy het so sleg geslaap, hy moes gedurig pille neem; Die man is beseer, so erg, dat daar min hoop vir hom is; Niemand het meer respek vir hom nie, so sleg gedra hy hom.

(iii) So bepaal n ww.

Die bysin kan in sommige gevalle geïnterpreteer word as òf gevolggraad òf gevolg-hoedanigheid, afhangende daarvan of dit beskou word as antwoord op die vraag: in hoe n mate? of: op hoe n wyse? Byvoorbeeld

in die sin: „Sy hoes só, dat n mens haar jammer kry" is dit nie duidelik of die spreker of skrywer bedoel: in so n mate, so baie (d.w.s. of dit frekwensie, hoeveelheid aandui), of: op so n manier, so naar, so verskriklik, nie. Die tipe toon ooreenkoms met (ii) hierbo, maar nou is die bw. afwesig. By (ii) het ons gesien dat die bw. waarvan so en die dat-sin die graad aandui, ook n bw. van wyse (hoedanigheid) kan wees, bv. Hy het so hard geval dat sy been gebreek het. Waar die bw. nou afwesig is, is dit asof die so die hoedanigheid uitdruk en as 't ware n aanwysende bw. van hoedanigheid is, en die dat-sin sluit dan by die so aan en dui ook aan hoe die handeling plaasgevind het en tegelykertyd ook wat die gevolg daarvan was. Soms dui die dat-sin se inhoud self aan of dit graad-gevolg of hoedanigheid-gevolg is. Vgl. bv. Dit het so gereent dat al die vleie vol water was (d.w.s. so baie), met: Dit het so gereent dat die veërs nie die water van die ruite kon wegvee nie (d.w.s. so hard).

As die hoofsin in die teenw. tyd sonder n hulpww. is, vind ons so en dat langs mekaar, bv. Hy slaan die kind só dat ek die arme bloedjie jammer kry. Dan is so sterk beklemtoon (dikwels met n aksentstreep geskryf) en is daar n duidelike pouse tussen so en dat. Dit verskil baie duidelik van die gewone suiwer gevolg-sin met sodat, bv. Hy slaan die kind sodat ek die arme bloedjie jammer kry, waar die pouse voor sodat is; en ook van die doel-sin met sodat of dat, bv. Hy slaan die kind (so) dat hy vir hom gehoorsaam kan wees. Vgl. hiermee ook die tipe waar ook die so afwesig is, bv. Hy slaan die kind dat die hale oor sy bene lê, wat onder 9 op bl.132 bespreek word.

Onder die verdere voorbeelde wat nou volg, is daar sommige dat-sinne waarby albei interpretasies, nl. graad-gevolg en hoedanigheid-gevolg moontlik is, terwyl ander weer meer neig na die een of die ander:

Dit het so gereent dat al die riviere hulle walle oorstroom het;

Ek het my so vererg dat ek sommer my hand intrek;

Die man is so geslaan dat hy hospitaal toe moes gaan;

Hy het so gehardloop dat hy uitgeput neergeslaan het;

Hy skryf só dat geen mens kan uitmaak wat hy geskryf het nie;

Jy moet só werk dat jy sal slaag;

Hulle jaag só dat die kinders en die honde so spat;

Daarna versleg die pad só dat min dit sal waag om verder te gaan

(D.B.,20/7/60);

Doen die werk só dat jy dit nie hoef oor te doen nie;

Hulle het so gerumoer/gelawaai/gestamp/geraas dat ons nie kon slaap nie;

Die rivier het so geruis/gedruis dat n mens dit myle ver kon hoor;

Hulle het so gemors dat dit ons n volle dag geneem het om op te ruim;

Die vuilishoop stink só dat niemand dit daar naby kan uithou nie.

Wanneer die hulpww. kan in die dat-sin voorkom as deel van die gesegde, is daar n element eerder van doel as van gevolg by òf graad òf hoedanigheid, bv. Sy draai sy gesig só (d.w.s. in so n mate, so ver, of: op so n manier) (met die doel) dat sy hom n piksoentjie kan gee; Ons het die huis

só gehuur dat ons met n maand kennisgewing kan vertrek.

Vergelyk die volgende gevalle:

Doen jou werk só dat jou werkgewers tevrede gestel word (gevolg - hoedanigheid); ...dat jou werkgewers tevrede kan wees (doel-hoedanigheid);
Doen jou werk, sodat jou werkgewers tevrede gestel word (slegs gevolg);
Doen jou werk, sodat jou werkgewers tevrede kan wees (slegs doel).

Dat is fakultatief as albei sinne in die verlede tyd is, bv. Dit het so gereent al die vleie was vol water; maar gewoonlik nie as so en dat langs mekaar is nie, bv. nie: Hulle jaag so die kinders en die honde spat so, nie; ook gewoonlik nie as die hoofsin in die verlede en die bysin in die teenw. tydsvorm is nie, bv. nie: Ek het my so vererg ek trek sommer my hand in, nie, want dit is die voegw. dat wat die gebruik van die teenw. tydsvorm (om gelyktydigheid met n handeling in die verlede uit te druk) moontlik maak.

In baie gevalle is so fakultatief, bv. Die mense het gelawaai dat ek nie kon slaap nie - vgl. met 9 op bl. 132.

(b) Die so tree byvoeglik op:-

Hierdie gevalle sou by (a)(i) op bl. 117 hierbo aansluit indien n b.nw. voor die s.nw. wat deur so bepaal word, ingevoeg word. Ons kry hier twee tipes, afhangende van die aard van die s.nw. wat deur so bepaal word of van die soort b.nw. wat ingevoeg kan word.

Vireers is daar die tipe met n s.nw. wat beskrywend of kwalifiserend van aard is, bv. Hy is so n skurk dat niemand meer met hom wil omgaan nie. Die s.nw. skurk, wat die koppelww. voltooi, is beskrywend van aard, verrig dieselfde funksie as n b.nw. wat n koppelww. voltooi, en daar is ook n ooreenstemmende b.nw., nl. skurkagtig, sodat n skurk hier gelyk is aan skurkagtig. Die aard van die s.nw. word deur homself bepaal en dit is nie nodig om na die dat-sin te kyk om te weet wat deur die spreker of skrywer met die s.nw. bedoel word nie. Die aard of kenmerk is reeds duidelik en die dat-sin dui slegs die graad daarvan aan. Indien n b.nw. voor die s.nw. ingevoeg word, sou dit n graadaanduidende b.nw. wees, soos bv. groot. Die so dui graad-gevolg aan (Hy is n skurk in so n mate, so groot, dat...) en die dat-sin ook. Hierdie tipe kom gewoonlik nie voor sonder so nie.

Die ander tipe is waar die so n s.nw. met n neutrale betekenis bepaal, bv. Hy is nou in so n posisie dat hy moet boedel oorgee/dat hy hom nie meer oor geld hoef te bekommer nie. Die s.nw. posisie is neutraal van betekenis en die aard van die posisie word vir die leser of hoorder eers duidelik gemaak deur die dat-sin. So dui nie graad aan nie, maar is slegs aanwysend, en indien n b.nw. ingevoeg word sou dit beskrywend wees, en, wat betekenis betref, in ooreenstemming met die dat-sin, bv. slegte, goeie. Nou is die vraag of by hierdie tipe die dat-sin n bw. bysin van graad-gevolg of graad-hoedanigheid kan wees. Wel sou n mens dit kan interpreteer as: Hy is nou in so n posisie — hoe(danig) is die

posisie? — dat hy moet boedel oorgee; dus dui dit hoedanigheid aan. Maar dan stuit n mens teen die strukturele beswaar, nl. dat n bysin wat aandui hoe(danig) n s.nw. (posisie) is, nie n bw. bysin kan wees nie, net so min soos n woord wat aandui hoe(danig) n s.nw. is (bv. Die vleis is gaar — hoe(danig) is die vleis? — gaar) n bw. kan wees. Dit skyn eerder asof die dat-sin n bystelling by of n hervatting of nadere verklaring van die so of van die s.nw. kan wees en nie soseer n bepaling van so nie. Dit kan geïnterpreteer word dat die dat-sin die s.nw., wat self nie kwalifiserend is nie, kwalifiseer, nadat die so reeds daarna verwys het. Dikwels kom hierdie gevalle voor sonder so — vgl. met 10 op bl. 133. Hierdie feit is ook moontlik n bewys dat so, wat die s.nw. betref, nie n belangrike rol speel nie, en dat die dat-sin die aard van die s.nw. aandui — dus byvoeglik is. Tot hierdie gevolgtrekking sou n mens ook kom as jy redeneer dat in die gevalle onder (a) hierbo (bl. 117 e.v.) genoem die dat-sin bywoordelik is omdat dit aansluit by n so wat as bw. fungeer (deur nl. n b.nw., bw. of ww. te bepaal), terwyl hier, en veral by die tipe β (hieronder), die dat-sin byvoeglik is omdat dit aansluit by n so wat as aanwysende b.nw. fungeer. Vgl. bl. 94 e.v., waar die moontlikheid van benoeming van dat-sinne na n temp. subst., as byvoeglike bysinne behandel word. Daarteen kan egter aangevoer word dat in die meeste gevalle, by albei tipes, dat fakultatief is, soos in die gevalle waar die dat-sin by n bywoordelike so aansluit; en ook dat dat nie wissel met wat soos in ander gevalle waar daar n moontlikheid van benoeming as byvoeglike bysin is nie.

Moontlik sou n mens ook die idee van bystelling kan uitbrei en aanvoer dat net soos n naamwoordelike bysin bystelling by n s.nw. kan wees, n byvoeglike bysin bystelling by n byvoeglike so kan wees deur die kenmerk van die s.nw. waarna so net verwys, uit te druk.

Dieselfde twee tipes vind ons ook by s.nwe. wat ooreenstem met wwe. wat onder (a)(iii) hierbo op bl. 118–120 genoem is. Daar het ons gesien dat twee interpretasies moontlik is, nl. graad-gevolg en hoedanigheid-gevolg. Waar n sin met so + ww. waarby die dat-sin graad-gevolg aandui — bv. Hulle het so gelawaai (in so n mate) dat ons nie kon slaap nie — nou met die ooreenstemmende s.nw. omskryf word — nl. Daar was so n lawaai dat ons nie kon slaap nie — dan lyk dit asof die dat-sin hier ook graad-gevolg kan wees, nl. Daar was n lawaai (in so n mate, met die gevolg) dat ons nie kon slaap nie. Indien daar n b.nw. ingevoeg word, sou dit n graad-aanduidende b.nw. wees, bv. groot. Hierdie gevalle kom dikwels sonder so voor — vgl. 10 op bl. 133. Neem ons, egter, nou die geval van n ww. met n neutrale betekenis, bv. Hy werk so dat hy sal slaag, of: Hy skryf so dat niemand kan uitmaak wat hy skryf nie, dan is die dat-sin hoedanigheid-gevolg, nl. Hy werk so (op so n manier) dat hy sal slaag. Die aard van die handeling werk is eers duidelik wanneer die dat-sin bykom, en die so is slegs aanwysend. Word hierdie soort sin nou met die ooreenstemmende s.nw. omskryf, dan kry ons: Sy werk is so dat hy sal

slaag. Net soos by die ww., word die aard van hierdie neutrale s.nw., (die werk) eers duidelik nadat die dat-sin bygevoeg is. Indien n b.nw. ingevoeg word, sou dit n hoedanigheid-aanduidende b.nw. wees, bv. sleg, en dit sou in ooreenstemming met die dat-sin moet wees. Dieselfde benoeminge teen die benoeming van die dat-sin in hierdie tweede tipe as n bw. bysin hetsy van graad-gevolg of van hoedanigheid-gevolg, wat in die vorige paragraaf genoem is, geld ook hier.

By n nadere beskouing van die gevalle kan die volgende indeling gemaak word:

α. Gevalle met n beskrywende s.nw. kan soos volg ingedeel word:

(i) Die werk is in so n (groot) warboel/gemors dat ek nie weet hoe ek dit sal regmaak nie;

Hy is in so n moeilikheid/penarie dat hy homself nie kan help nie;

Hy het in so n gemors beland dat...;

Hy het die werk in so n warboel agtergelaat dat...

So word attr. gebruik en is deel van n predikatiewe of bw. voorsetselgroep. Omsetting is moontlik deur die so voor die voors. te plaas, en dan kom hierdie gevalle ooreen met dié onder (a)(i) en (ii) hierbo op bl. 117 en 118 waar so as bw. n pred. byvoeglike of n bw. woordgroep bepaal, bv. Die werk is so in n warboel dat..., en: Hy het die werk so in n warboel agtergelaat dat... Die dat-sin dui die graad van bv. die „warboel“ aan. Dat is fakultatief, bv. Hy is in so n moeilikheid hy kan homself nie help nie. Gewoonlik is so nie fakultatief nie.

(ii) Hy is so n (groot) vark dat niemand meer met hom wil omgaan nie;

Hy is so n skurk/skelm dat almal hom wantrou.

So word attr. gebruik en bepaal n s.nw. wat n koppelww. voltooi. Soos reeds aangetoon, is hierdie s.nw. beskrywend, verrig dit dieselfde funksie as n b.nw. wat n koppelww. voltooi, en is daar n ooreenstemmende b.nw., nl. in hierdie gevalle varkerig, skurkagtig, skelm. Die dat-sin kan as graad-gevolg benoem word (Hy is n vark in so n mate, met die gevolg dat...). Dat is fakultatief, maar so nie.

(iii) Jy het so n (groot) gemors aangevang dat ek nie weet hoe jy die saak gaan regmaak nie;

Daar was so n deurmekaarspul dat niemand geweet het wat aangaan nie;

Die werk is so n gemors dat...;

Hy is so n vuilgoed dat...

So word attr. gebruik met n s.nw. wat as voorw., onderw. of voltooiing van n koppelww. optree, maar in hierdie gevalle is daar nie n ooreenstemmende b.nw. soos by (ii) nie. Origens geld dieselfde as by (ii).

(iv) Daar/dit was so n (groot) lawaai/rumoer/geraas dat ek nie kon slaap nie;

Daar was so n gestamp dat ek gevoel het ek word gek;

Daar was so n gedruis van stemme/gegiggel dat...;

So n lawaai het van die boonste verdieping gekom dat...;

By die vuilishoop was (dit/daar) so n stank dat niemand daar naby kon kom nie;

Hulle het so n lawaai gemaak dat...;

Die bome het so n geruis veroorsaak dat...;

Die wind het met so n geruis gekom dat die diere almal geskrik het;

Die vuilishoop veroorsaak so n stank dat...

So word attr. gebruik en bepaal n s.nw. wat as onderw. (veral met die onpers. dit of daar), as voorw., of na n voors. optree. Die dat-sin dui die graad van die handeling waarvan die aard reeds deur die beskrywende s.nw. aangedui word, aan, en is dus graad-gevolg (Daar was n lawaai in so n mate, met die gevolg dat ek nie kon slaap nie). In hierdie gevalle is daar n ooreenstemmende ww., nl. lawaaai, stamp, druis, ens. - vgl. die gevalle met die wwe. onder (a)(iii) hierbo op bl.119. Dat en so is fakultatief soos by die gevalle met die werkwoord, bv. Daar was so n lawaai ek kon nie slaap nie; Daar was n lawaai dat ek nie kon slaap nie - vgl. 10 (a) op bl.134 hieronder.

(v) Die warboel/deurmekaarspul is so (groot) dat niemand weet wat aan-gaan nie;

Die lawaai is so dat ek nie kan slaap nie;

Die stank is so dat ek dit nie kan uithou nie;

Die hitte was egter so dat geeneen van ons dit naby die wrak kon waat nie (D.B.,3/8/65).

So word predikatief gebruik. Onder die gevalle is bv. dié met lawaaai en stank wat ooreenstemmende wwe. het. Hier, alhoewel die s.nw. beskrywend is, skyn dit asof die dat-sin nie soos by die ander hierbo graad-gevolg is nie. Dit gaan nie op om bv. die eerste sin soos volg te stel nie: Die warboel is in so n mate dat... Dit lyk eerder asof die dat-sin wat sy verhouding tot die so en die s.nw. betref, aansluit by dié waar die s.nw. n neutrale betekenis het (vgl. β (iv) op bl.126 hieronder). Aan die ander kant, egter, is die moontlike b.nw. wat na so ingevoeg kan word, wel graad-aanduidend, bv. erg, groot. Dat is fakultatief, maar so nie.

(vi) Hy drink so baie dat sy hele motorhuis vol leë bottels is;

Hy het so baie geëet dat hy ongemaklik gevoel het;

Daar is so baie dat almal genoeg sal kry;

Daar is so min dat ons sal moet rantsoeneer.

So bepaal hier n onbep. telw. wat substantiwies gebruik word en wat in sigself beskrywend is. Die gevalle sluit aan by dié onder (a)(i) hierbo genoem van so + onbep. telw. wat attr. byvoeglik optree, bv. Daar was so baie mense dat..., met die invoeging van n s.nw. Hier verskil hierdie tipe van die vorige tipes onder α genoem deurdat daar n b.nw. ingevoeg kan word, en hier n s.nw. Die dat-sin is graad-gevolg (Daar is baie in so n mate, met die gevolg dat almal genoeg sal kry) en dat is fakultatief,

maar hierdie tipe kom nie sonder so voor nie.

β. Gevalle met n s.nw. met n neutrale betekenis, waar dit te betwyfel is of die dat-sin n bw. bysin van graad-gevolg of graad-hoedanigheid is:

- (i) Hy ly aan so n (dodelike) siekte dat daar geen hoop vir hom is nie;
 Hy is in so n tronk dat hy nie sal kan ontsnap nie;
 Sy werk is op so n peil dat hy nie sal kan slaag nie;
 Hy het sy werk op so n peil gebring dat daar nou hoop is dat hy sal slaag;
 Sy gesondheid is in so n (slegte) toestand dat hy nie meer kan werk nie;
 Hy is/verkeer in so n posisie dat hy nie herwaarts of derwaarts weet nie;
 Hy het in so n posisie beland dat hy hulp moes kry;
 Haar werk is nou op so n peil/van so n standaard dat sy maklik met onderskeiding sal slaag;
 Die sprekende feite is van so n aard dat niemand die stelsel behoort te verdedig nie;
 Sake het nou reeds tot so n punt ontwikkel dat die V.V.O. geld moet leen;
 Die werk is nou in so n stadium dat die einde in sig is;
 Kinders kom soms in so n stadium dat hulle ouers niks met hulle kan uitvoer nie;
 Ons leef nou in so n tyd dat n mens nie aldag seker van jou lewe is nie.

Hierdie gevalle het dieselfde konstruksie as die onder α (i) maar toon tog verskille. Terwyl daar by α (i) omsetting moontlik is met die so voor die voors., is dit hier nie moontlik nie („so n warboel”, maar nie: „so in n posisie” nie), behalwe miskien in die geval van „in so n toestand” waarby „so in n toestand” moontlik is, waarskynlik omdat toestand al in n mate sy neutraliteit verloor het. „Hy is in n toestand” dui gewoonlik op n slegte toestand. Dat is fakultatief, bv. Hy verkeer in so n posisie hy weet nie wat om te doen nie. Wat die fakultatiwiteit van so betref, verteenwoordig die eerste twee voorbeelde n betreklike oop groep waar so nie fakultatief is nie, terwyl die verdere voorbeelde n groep wat later weer ter sprake sal kom (vgl. 10(b) op bl. 134 hieronder) vorm waar so fakultatief is, behalwe miskien by die geval met peil.

- (ii) Hy het in so n (groot) mate herstel dat hy die hospitaal kan verlaat;
 Jy moet jou werk op so n (goeie) wyse/manier doen dat niemand daarmee kan fout vind nie.

Ons kry ook n ander woordvolgorde:

Hy gaan nou agteruit in so n mate dat...;
 Hy het gewerk op so n wyse dat...

Hierdie konstruksie is net soos dié onder (i), maar die voorsetselgroep waarvan so deel is (bv. in so n mate) is n vaste, geykte groep met die waarde van die enkele so en kan ook daardeur vervang word. Die dat-sin sluit aan by so en by mate (of wyse, manier), en kan moontlik as n bystellingsin beskou word, maar gewoonlik word die hele groep + dat as n samegestelde verbindingsgroep beskou. Die bysin „in so n mate dat hy die hospitaal kan verlaat" sou dan as bw. bysin van graad, en die bysin „op so n manier/wyse dat niemand daarmee kan fout vind nie" as bw. bysin van hoedanigheid benoem kan word. Vgl. met (d) op bl.46 en 2(b) op bl. 104 hierbo, en met dié i.p.v. so n onder 4 op bl. 129 hieronder.

Hier is natuurlik n probleem met in so n mate. Die b.nw. wat na so ingevoeg kan word, is n graad^aaanduidende b.nw., bv. groot, geringe, terwyl dit in die geval van wyse/manier hoedanigheid^aaanduidend is, bv. goeie, maar dit is so as gevolg van die aard van mate wat niks anders as graad of hoeveelheid k^an aandui nie. Dan ook is dat na mate fakultatief (Hy het in so n mate herstel hy kan die hospitaal verlaat), maar slegs by die eerste woordskikking waar in so n mate voor die ww. staan, terwyl dat nie na wyse/manier fakultatief is nie. Aan die ander kant weer, is so nie in die geval van mate fakultatief nie, maar wel in die geval van wyse/manier (vgl. bl.136). Moontlik is die verklaring vir hierdie afwyking dat, omdat die enkele so so dikwels graad aandui, dit so volkome met die voorsetselgroep in so n mate geïdentifiseer word, dat die groep struktureel net soos die enkele so optree.

- (iii) Hy is so n (goeie) mens dat almal van hom hou;
 Hy het so n geaardheid dat niemand van hom hou nie;
 Hy openbaar so n houding dat almal hom verag;
 Dit is so n woord dat ek dit nie kan herhaal nie;
 Hy het my so n woord toegevoeg dat ek hom n klap gegee het.
 So n (gevaarlike) tyd het nou vir ons land aangebreek dat ons
 ons kragte moet saamsnoer;
 Dit was so n jaar dat n mens die koring kon hoor groei;
 Dit was so n dag dat n mens skaars kon asemhaal van die bedompig-
 heid;
 So n stadium is nou bereik dat die einde in sig is;
 So n posisie het nou ontstaan dat die boere gehelp moet word;
 Daar het nou so n posisie ontstaan dat...;
 Die werk het nou so n stadium bereik dat die einde in sig is;
 Die droogte het so n toestand veroorsaak dat...;
 Hulle pligsversuim het so n posisie laat ontstaan dat...;
 Sy werk het so n peil bereik dat...;
 Hy het so n standaard gestel dat die ander kandidate swak vertoon
 het by vergelyking.

Hierdie gevalle kom struktureel ooreen met (ii) en (iii) onder α hierbo, en die s.nw. wat deur so bepaal word, tree op as onderw., as voorw. of as voltooiing van n koppelw. Dit skyn asof hier twee groepe

is. Die eerste vyf gevalle vorm n betreklike oop groep wat nie sonder so kan voorkom nie, terwyl die res van die gevalle weer die groep is wat sonder so voorkom (alhoewel die gevalle met peil en standaard twyfelagtig is). In die meeste gevalle is dat fakultatief. Waar die s.nw. wat deur so bepaal word, egter, as onderw. sonder n dit of daar optree, bv. So n stadium is nou bereik...., is die sin sonder dat baie geforseerd.

(iv) Sy werk is nou so (swak) dat hy nie sal kan slaag nie;

Die reent was so dat die grond net bo-op nat was;

Die kranksinnige word somtyds so dat hy moet vasgebind word;

Die man lyk so dat n mens sou dink hy kom van die galg af;

Die tye waarin ons leef is so dat n mens nie sommer enigiemand kan vertrou nie;

Die feite is so dat n mens tot die slotsom moet kom dat hy skuldig is;

Ek lyk ook so dat sy my skaars sal herken;

My vrou is al jare lank so dat sy met n rystoel vervoer moet word (D.B., 11/8/65);

Die peil van sy werk is so dat hy nie sal kan slaag nie;

Die standaard/Die aard van die eksamen is so dat slegs die heel intelligentstes sal kan slaag;

Die toestand van die vee is nou so dat hulle van die geringste siektetjie sal vrek;

Die posisie is nou so dat hulp dadelik gegee sal moet word.

Hier word so predikatief gebruik saam met n koppelw. So word sterk beklemtoon en die intonasie styg. Hier is ook n groepie wat ooreenstemmende wwe. het, bv. werk, reent, en dus vergelyk kan word met (a)(iii) op bl. 118 hierbo. Ook is hier n paar van die groepie s.nwe. wat ons onder (i) en (iii) gevind het, nl. o.a. peil, standaard, aard, toestand, posisie, maar waar onder (i) en (iii) so in so-te-sê al hierdie gevalle fakultatief is, ^{is} dit hier slegs in die geval van posisie fakultatief, bv. Die posisie is nou dat hulp dadelik gegee sal moet word - waar die dat-sin dan onderwerp- of gesegdesin (vgl. bl. 39 hierbo) sal wees. In al die gevalle is dat fakultatief.

(c) So is deel van n groep wat gewoonlik as een woord geskryf word:

Die groep bestaan uit so + bw./b.nw./onbep. telw. as b.nw. gebruik, wat so dikwels saam gebruik word (is), dat hulle saam n enkele graad- of hoe-danigheidsaanduidende bw. of n aanwysende b.nw. vorm. Die dat-sin sluit soms by die hele groep aan en soms by so.

(i) Sodanig.

Aansluitende by die indeling van die gevalle met so, vind ons sodanig gewoonlik nie as bepalende n b.nw., n telw. of n bw. nie, dus nie soos so onder (a)(i) en (ii) hierbo nie; dus nie bv. Hy is sodanig sterk..., sodanig n sterk man..., Daar was sodanig baie mense..., Hy het sodanig hard geval... nie; dus nie by gevalle waar die dat-sin

duidelik graad-gevolg is nie. Sodanig neig eerder in die rigting van hoedanigheid-gevolg. Sodanig kom wel voor saam met n predikatiewe groep, soos so in (a)(i), bv. Die boeke is sodanig in n warboel dat..., en met n bw. groep, soos so in (a)(ii), bv. Hy het die werk sodanig in n warboel agtergelaat dat...

Sodanig kom egter voor in bykans alle gevalle waar so n ww. bepaal, soos in (a)(iii) hierbo, bv. Dit het sodanig gereent dat die veërs nie die water van die ruite kon wegvee nie;
Dit het sodanig gereent dat al die vleie vol water was;
Daarna versleg die pad sodanig dat min dit sal waag om verder te gaan.
Albei interpretasies, graad-gevolg en hoedanigheid-gevolg is moontlik, alhoewel sodanig meer dui op hoedanigheid

As b.nw. (met n beskrywende of n neutrale s.nw.) kom sodanig veral predikatief voor, en kan dit in bykans alle gevalle onder (b) α (v) en β (iv) soos so gebruik word, en die opmerkings i.v.m. die dat-sin en die fakultatiwiteit van dat en so wat daar gemaak word, geld ook vir sodanig.

As attr. b.nw. kom sodanig minder voor. Daar is twee moontlikhede, nl. met sodanig verboë of onverboë, bv. Die werk is in sodanige warboel dat..., of: Die werk is in sodanig n warboel dat... In die spreektaal kan daar gewoonlik nie n verskil gehoor word tussen „sodanige warboel” en „sodanig n warboel” nie. Sodanig kom soos so voor in α (i), is minder gewoon in α (ii), (iii) en (iv) en kom nie voor in (vi) nie. By die gevalle onder β genoem kom sodanig meer dikwels voor, en wel in bykans alle gevalle soos so in β (i), (ii) en (iii). I.v.m. (ii) kan ook gemeld word dat die groep in sodanige mate en op sodanige wyse (manier) ook as n samegestelde verbindingsgroep beskou kan word - vgl. bl.104 hierbo.

Soms word daar n so by sodanig gevoeg. Dit kom voor waar sodanig na die woord dat dit bepaal, staan, net voor dat, bv. Hy het baie mooi herstel, sodanig so dat hy al môre die hospitaal kan verlaat. Dit is ook moontlik om sodanig (so) dat as n samegestelde verbindingsgroep te beskou - vgl. bl.106. Vgl. ook Overdiep (17e eeu I, bl. 88), wat verklaar dat waar sodanig die inhoud van die voorafgaande sin saamvat, dit met dat n voegw. vorm, bv. „ende dat hetselve gatt voorts... dieper ende breeder valt, soodanich dat tusschen de eerste ende tweede tonne ruym 12 scepen de front connen zeylen (J. de Witt)“.

Wat die benoeming van die dat-sin betref, geld dieselfde as by die ooreenstemmende gevalle met so. Vgl. ook die Concise Oxford Dictionary onder that² waar die bysin met that in: „His language was such that we declined further dealings with him”, as „Result” benoem word.

(ii) Soseer.

Soseer is nie baie gebruiklik in Afr. nie. Dit kom meestal as bw.

voor, bepalende n predikatiewe of bw. groep, of n ww., bv. Die huis was soseer in n warboel dat...; Hy het die plek soseer in n warboel agtergelaat dat...; Ek het my soseer vererg dat..., en die gevalle stem ooreen met sulke gevalle met so.

op. bl. 117-118

Vgl. hiermee die gevalle met so seer onder (a)(i) en (ii) hierbo.

Net soos in die geval van sodanig, kom soseer ook saam met so voor na die woord wat dit bepaal, bv. Ek het my bitterlik vererg, soseer so dat ek hom n klap gegee het. Soseer (so) dat kan ook as n samegestelde verbindingsgroep beskou word - vgl. bl. 106 hierbo.

Die dat-sin na soseer is graad-gevolg en in die meeste gevalle is dat fakultatief.

(iii) Sover.

Hier word slegs op die skryfwyse gewys aangesien so en ver in sover dieselfde verhouding tot mekaar het as wanneer hulle, met ver as afstand-aanduidend, los geskryf word - vgl. die voorbeelde met so ver onder (a)(i) en (ii) hierbo op bl. 117-118. Die dat-sin wat volg, sluit by so aan en dui graad of afstand aan en is dus graad-gevolg. Sover kan byv. (predikatief) of bw. optree, bv. Die werk is nou sover dat die einde in sig is; Hy het sover gekom dat hy nou al kan begin bou.

Sover is ook lid van n verbindingsgroep in soverre dat wat graad of verhouding uitdruk - vgl. bl. 104 hierbo.

(iv) Soveel.

Hier is dit ook n kwessie van skryfwyse. Die verhouding tussen so en veel in soveel is dieselfde asof hulle los geskryf is.

Veel (n onbep. telw.), en dus soveel, kan optree a as attr. b.nw., bv. Hy het soveel skuld dat hy sal moet boedel oorgee; Soveel mense het kom kyk dat die polisie moes ingryp; b as pred. b.nw., bv. Sy skuld is soveel dat hy dit nie kan betaal nie; c as bw. wat n ww. bepaal, bv. Hy bekommer hom soveel oor sy skuld dat hy nie kan slaap nie; d as subst., bv. Hy het soveel gedoen om die armes te help dat hy self nou arm is; Hy het soveel dat hy aan ander ook kan gee; Daar was soveel te sien dat mens nie alles kon inneem nie. So tree bw. op in a, b en c, en byvoeglik in d, maar dui in alle gevalle hoeveelheid of mate aan en die dat-sin kan dus as graad-gevolg benoem word.

Vgl. voorbeelde met so baie en so min onder (a)(i)(bl. 117), (a)(ii)(bl. 118) en (b)α(vi)(bl. 123) hierbo.

2. Die dat-sin sluit aan by dusdanig:

Dusdanig het dieselfde betekenis en word net so gebruik soos sodanig. Dit word veral bw. gebruik, bv. Die saak is dusdanig geskik dat geen verdere stappe gedoen sal word nie (WAT), en die dat-sin is duidelik hoedanigheid-gevolg. Dit kom ook dikwels voor as pred. b.nw., bv. Die toestand is

dusdanig dat ons kragdadig moet optree (WAT), en wat die benoeming van die dat-sin betref, geld dan dieselfde as by soortgelyke gevalle met so. Dit is ook moontlik om dusdanig in alle gevalle waar sodanig voorkom, te gebruik, maar dit is baie minder gebruiklik.

3. Die dat-sin sluit aan by dermate:

Dermate kom slegs bw. voor met dieselfde betekenis as in so n (dié) mate, bv. Na n rukkie in die ope lug het hy dermate herstel dat hy kon staan (WAT). Die dat-sin is graad-gevolg. Dermate vorm ook saam met dat n verbindingsgroep - vgl. bl.10⁴ hierbo.

4. Die dat-sin sluit aan by dié:

Die aanwysende b.nw. dié tree op as lid van n groep net soos so n, bv. in dié mate dat..., op dié wyse/manier dat..., en die hele groep het ook die waarde van die enkele so - vgl. (b) β (ii) op bl.124 hierbo. In die geval van dié is dit egter nie moontlik om n b.nw. in te voeg nie. Die groep met dié as lid kan ook as n samegestelde verbindingsgroep beskou word - vgl. bl.104 hierbo.

5. Die dat-sin sluit aan by sulks:

Ek kon geen bewyse kry van die gebruik van sulks as bw. in Afr. nie. Overdiep (17e eeu I, bl.84) gee voorbeelde van die gebruik van sulx as adv. in die 17e eeu, veral in amptelike taal, en voeg dan in n voetnoot by dat as sulx die inhoud van die voorafgaande sin saamvat, dit met dat n voegw. vorm, bv. „maer echter is de saecke waerlick alsoo gelegen, sulx dat het eene onvermijdelijke nootsaeckelykheijdt is".

In Afr. kom sulks veral byv. voor as pred. voltooiing van n koppelww. (veral is, en skyn en blyk saam met te wees, maar nie word en lyk nie) en word dan gebruik soos sodanig (vgl. bl.126) en soos so (vgl. (b) α (v) bl. 123, en β (iv), bl.126), maar met dié verskil dat daar nie by sulks die moontlikheid is om n b.nw. in te voeg nie, bv. Die posisie/toestand is/ blyk/skyn sulks (te wees) dat alleen n wonderwerk sal kan help; Sy werk is sulks dat hy afgedank sal word.

Die opmerkings i.v.m. die benoeming van die dat-sin, wat gemaak is onder 1 (b) van so (bl.121), nl. oor die twyfel of dit as bw. bysin van graad-gevolg of hoedanigheid-gevolg benoem kan word, geld ook hier.

6. Die dat-sin sluit aan by sulke:-

In die algemeen kan dit gestel word dat sulke net soos en in plaas van so n gebruik word in gevalle van die meervoud (Hy is so n slegte man - Hulle is sulke slegte mans) en in gevalle waar die s.nw. nie met die onbep. lidw. n gebruik kan word nie (Ons het sulke slegte weer). Sulk n i.p.v. so n kom miskien in ouer taal voor, maar is tans weinig

gebruiklik en ek het geen voorbeeld daarvan gevind nie. Vgl. wat Overdiep (17e eeu I, bl. 83) oor die gebruik van sulke in die 17e eeu verklaar.

(a) Sulke kom voor as bw. van graad saam met n attr. b.nw., bv.

Hulle is sulke sterk manne dat niemand dit waag om met hulle skoor te soek nie;

Sulke gevaarlike siektes word deur rotte versprei dat hulle uitgeroei moet word;

Dit is sulke slegte weer dat geen hond dit buite sal waag nie.

Dieselfde opmerkings wat by so onder 1 (a)(i) op bl.118 hierbo gemaak is, is ook hier van toepassing.

(b) Byvoeglik kom sulke attr. voor soos so, ook met die moontlikheid van die invoeging van n b.nw., in gevalle waar die meervoud van die s.nw. gebruik kan word en ook i.p.v. so by n s.nw. wat nie met n gebruik kan word nie. Predikatief kom sulke nie voor nie, aangesien die daaraan verwante vorm sulks die pred. vorm is. Aansluitende by die indeling i.v.m. so op bl.122e.v., kan sulke voorkom onder:

α (i)(bl.122): Hulle is in sulke moeilikhede dat hulle gehelp sal moet word; maar anders as by so kan sulke nie voor die voors. geplaas word nie;

(ii) en (iii)(bl.122): Hulle is sulke skurke/vuilgoed dat niemand hulle vertrou nie; Hy het sulke twak aangevang dat hy ontslaan is;

(iv)(bl.122): Daar was sulke stanke by die vuilishoop dat...;

β (i)(bl.124): Ons leef nou in sulke tye dat...; Hulle is in sulke toestande aangetref dat...;

(ii)(bl.124): Hy het in sulke mate herstel dat...; Hy doen die werk op sulke wyse dat...; (hier is ook die moontlikheid van n verbindingsgroep - vgl. bl.104 hierbo);

(iii)(bl.125): Hulle is sulke mense dat almal van hulle hou; Die droogte het sulke toestande veroorsaak dat...;

Ons beleef nou sulke tye (dae) dat n mens nooit gerus kan wees nie;

Daar kom sulke oomblikke in n mens se lewe dat jy nie weet wat om te doen nie.

Die opmerkings by so i.v.m. die benoeming van die dat-sinne in hierdie gevalle, en van die fakultatiwiteit van dat, geld hier ook. Waar so, egter, in baie gevalle onder β fakultatief is, is sulke selde fakultatief, behalwe saam met sommige temporale substantiewe in die meervoud, bv. tye, oomblikke.

7. Die dat-sin sluit aan by genoeg:

Genoeg dui mate, hoeveelheid, intensiteit aan, en die dat-sin is dus graad-gevolg, alhoewel ons natuurlik hier ook die strukturele beswaar kan opper waar genoeg substantiwies of byvoeglik optree. Die invoeging van in so n mate geld egter in alle gevalle waar genoeg met n dat-sin gebruik word, bv. Hy het genoeg/Ek het genoeg geld/Hy is sterk genoeg

(in so n mate, met die gevolg) dat hy vir ander ook kan gee/dat ek vir jou n rand kan leen/dat hy die klip kan optel. Den Hertog (a.w., par.80), soos hierbo op bl.114aangehaal, benoem die dat-sin na genoeg as „graad-aanwyzend gevolg”.

Dit is n probleem om die woordsoort van genoeg te bepaal. WAT be-noem dit as n onbep. telw. wat dan selfstandig, byvoeglik of bywoordelik gebruik word, maar gee geen voorbeeld van die gebruik van genoeg met n dat-sin nie.

Die volgende indeling kan gemaak word:

(a) Selfstandig gebruik, bv.

Hy het genoeg dat hy vir sy ouers ook kan sorg;

Daar is genoeg dat ek vir jou ook kan gee.

(b) Byvoeglik gebruik, attr. voor en agter die s.nw. geplaas, bv.

Ek het nou genoeg geld/geld genoeg dat ek kan gaan reis;

Daar is genoeg middels wat n pynstillende...invloed het, dat dit nie vir n dokter nodig is om gewoontevormende middels te gebruik nie (D.B., 11/2/63);

Ons het genoeg landsprobleme ... dat ons oor koeitjies en kalfies moet stry (id., 30/1/63);

Ons het genoeg moeilikhede dat ons nog met mekaar sal rusie maak.

Interessant is in die laaste twee voorbeelde die gebruik van die positiëf in die dat-sin. Nou kan die sin nie met n ingevoegde in so n mate, met die gevolg gestel word nie. Die sin kan egter ook negatief gestel word en, soos dit my lyk, is daar geen betekenisverskil tussen die dat-sin positiëf gestel en: Ons het genoeg moeilikhede dat ons nie nog met mekaar sal rusie maak nie, soos in die laaste voorbeeld hierbo, nie. Moontlik lê die verklaring in die gebruik van die hulpwwe. moet en sal wat ook elders iets positiëf stel met n negatiewe bedoeling - vgl. bv. Jy moet dat hy jou vang, hoor! op bl.36 hierbo; en: Ek sal tog dat dit gebeur! Vgl. ook die gevalle met te hieronder waar slegs positiëf gestelde dat-sinne voorkom.

(c) Bywoordelik gebruik met n pred. gebruikte b.nw., n ander bw., of n ww., bv.

Hy is sterk genoeg dat hy die sak mielies sal kan optel;

Die probleem van alkoholisme is reeds desperaat genoeg dat ons dit nie verder wil bevorder nie (D.B., 14/6/63).

Ek werk hard genoeg dat ek so n bietjie kan rus;

Die motor trek sterk genoeg dat ons daar sal kan uit.

Dit het genoeg gereent dat die boere nou kan begin ploeg;

Hy het al genoeg gely dat jy hom nie verder hoef te straf nie.

In sekere gevalle is daar n voorsetselverhouding (vir)met die dat-sin, bv. Hy is al oud genoeg (daarvoor) dat hy homself kan aantrek, en sulke gevalle sluit dan aan by die gevalle in hfst. VI.

In alle gevalle is dat nie fakultatief nie, anders as in die meeste gevalle met so.

8. Die dat-sin sluit aan by te:

Die dat-sin dui graad-gevolg aan, alhoewel invoeging van en omskrywing met in so n mate, met die gevolg nie moontlik is nie. I.v.m. die posisie in Ndl., vgl. Den Hertog in a.w., par. 80, hierbo op bl.114 aangehaal. In Afr. kom die konstruksie te + dan dat soos volgens hom in Ndl. aangetref, nie voor nie: „De kinderen zijn te jong, dan dat zij hun verlies nog kunnen beseffen”.

Te word slegs as bw. gebruik en wel by n attr. of pred. b.nw. of by n ander bw., bv.

Daar heers n te ernstige toestand dat julle sulke lawwighele kan aanvang;

Die kinders is nog te jonk dat hulle nou al die straat alleen kan oorsteek;

Mnr. B. se toestand is te ernstig dat hy getuienis kan aflê (D.B. 10/8/65);

Hy hardloop te stadig dat hy die rekord sal kan slaan;

Dit reent te veel/hard dat ons sal kan gaan stap;

Ek het jou te lief...dat ek jou ooit aan n halwe mens sou gebind het.

Dat is nie fakultatief nie. Hier kom slegs positief-gestelde dat-sinne voor, soos by die laaste twee voorbeelde met genoeg, maar hier kan die sin nie negatief gestel word sonder betekenisverandering nie. Net soos by die positief-gestelde dat-sinne onder genoeg is die invoeging van en omskrywing met in so n mate, met die gevolg onmoontlik, maar aangesien te slegs bw. optree is hier geen strukturele beswaar teen die benoeming van die dat-sin as graad-gevolg nie.

In sommige gevalle, net soos by genoeg, is daar ook n voorsetselverhouding met die dat-sin, bv. Hulle is nog te jonk (daarvoor) dat hulle nou al na n dans kan gaan, en dan sluit die dat-sin aan by die gevalle in hfst. VI.

9. Die dat-sin sluit direk by n ww. aan:

Hier moet dit net weer gemeld word dat veral by hierdie tipe dit soms n kwessie van bedoeling en interpretasie is of die dat-sin graad-gevolg of hoedanigheid-gevolg is, of selfs al drie elemente bevat - vgl. bl.116 e.v.

As voorbeelde dien gevalle met so waar die so fakultatief is, bv. sommige onder 1 (a)(iii) op bl.119 e.v. hierbo, bv.

Dit het gereent dat al die riviere hulle walle oorstroom het;

Dit het gereent dat al die vleie vol water was;

Die mense het gelawaai/gerumoer dat ek nie kon slaap nie;

Die vuilishoop stink dat n mens dit nie kan uithou nie.

Verdere voorbeelde:

Sy kan skel dat n viswyf nie vir haar kan kers vashou nie;
 Sy kan sanik dat n mens jou ore wil toestop;
 Hy is geslaan dat hy vir dae nie kon sit nie;
 Hy het verouder dat jy hom nie sal herken nie.

In al hierdie gevalle is dit moontlik om so voor die ww. in te voeg.

In die volgende gevalle is die hoedanigheid-element baie sterk, en alhoewel dit ook moontlik is om so in te voeg, dui dit byna deurgaans op op so n wyse, en is die graad-element op die agtergrond:

Hulle jaag dat die kinders en die honde so spat;
 Ons sal julle slaan dat julle net soos julle motortjie lyk;
 n Ander keer het die groot Cadillac tussen n klomp turksvye ingejaag dat jy net turksvyblaaie sien waai het (Byv.D.B., 18/6/60);
 ...as hy sou val dat hy nie verder as beroepsjaer kon deelneem nie (id., 28/9/63).

Die volgende gevalle kan as suiwer hoedanigheid-aanduidend beskou word, veral waar die dat-sin n geykte uitdrukking bevat of waar die hoofsin in die verlede tydsvorm en die dat-sin in die teenw. tydsvorm is. In baie gevalle is die dat-sin se tydsvorm dieselfde of die hoofsin nou teenw. of verl. tyd is:

Hy werk/het gewerk dat dit bars/klap/kraak;
 Hulle praat/het gepraat dat dit gons;
 Hy het geskree dat hoor en sien vergaan;
 Dit het gereent dat die water so spat (vgl.....dat die riviere hulle walle oorstroom het/...dat al die vleie vol water was);
 Hy praat dat die skuim om sy mond staan/dat n mens fyn moet luister om te hoor wat hy sê/ dat n mens kan luister;
 Hy het gehardloop dat sy asem jaag/wegraak;
 Hulle het gerook dat die dampe so trek;
 Verlede week het hy Rooi-Koos sien woel dat die houtkrulle spat (D.F. Malherbe).

In sommige van hierdie gevalle is dit nie moontlik om so in te voeg sonder om die waarde van die sin te verander nie.

10. Die dat-sin sluit aan by n s.nw.:

Hier is natuurlik weer n strukturele probleem i.v.m. die benoeming. Net soos daar by die dat-sin wat aansluit by n byvoeglike so (of sulke) die bedenking geopper is of dit as n bw. bysin benoem kan word, veral in die gevalle waar die so (sulke) n s.nw. met n neutrale betekenis bepaal (vgl. onder 1 (b) op bl. 120 e.v. hierbo), so kan die beswaar hier geopper word dat n bysin wat by n s.nw. aansluit nie n bw. bysin kan wees nie.

Die gevalle kom ooreen met dié onder 1 (b) waar ~~so~~ die attributief-gebruikte ^{so}afakultatief is en nie voorkom nie, en twee groepe kan onderskei

word wat ooreenstem met die twee groepe α (bl.122) en β (bl.124) onder 1 (b), en ook onder 6 (sulke).

(a) Die dat-sin sluit aan by n beskrywende of kwalifiserende s.nw.:

Die enigste groepie onder 1 (b) α waar die so duidelik fakultatief is, is (iv) op bl.122 hierbo, waarin gevalle voorkom waar die s.nw. n ooreenstemmende ww. het, bv.

Daar/dit was n lawaai/rumoer/geraas/rasery/gestamp/stampery dat ek nie kon slaap nie;

By die vuilishoop was n stank dat n mens dit nie kon uithou nie.

In al hierdie gevalle is daar n ooreenstemmende ww. met dieselfde vorm (bv. lawaaai), of waarvan die s.nw. met klinkerverandering (bv. stank) of met ge- of -ery (bv. geraas, rasery) afgelei is.

Daar kan aangevoer word dat aangesien die substantiewe almal verbaal is, die dat-sin wel as bw. aangedui kan word. Immers, daar is, wat betekenis betref, nie verskil tussen: Die mense het gelawaai..., en: Daar was n lawaai dat ek nie kon slaap nie. Ook is die invoeging van en omskrywing met in so n mate, met die gevolg wel moontlik: Daar was n lawaai in so n mate, met die gevolg dat ek nie kon slaap nie - dus graad-gevolg.

n Ander faktor is die mate van beklemtoning van die s.nw. Op bl. 115 hierbo is die moontlikheid genoem dat as daar nie sterk klem op die s.nw. is nie, die dat-sin as suiwer gevolg beskou kan word. Beskou die bogenoemde sin: Daar was n lawaai, en as gevolg daarvan kon ek nie slaap nie. - moontlik is ek n ligte slaper of miskien was die lawaai net langsaan, sodat dit nie noodwendig dui op die intensiteit van die lawaai nie. Met sterk klem op die s.nw., egter, is die bedoeling: Daar was n lawáái, en die lawaai was so erg dat ek nie kon slaap nie. Met sterk klem op die s.nw., kan dit ook aangevoer word dat die dat-sin byvoeglik is omdat dit, struktureel gesien, by n s.nw. aansluit en, semanties gesien, aandui hoe die lawaai was. Daarteen kan, egter, die beswaar ingebring word dat in hierdie gevalle dat fakultatief is, soos by die meeste graad-gevolg sinne, en ook nie met wat wissel nie, anders as by dat-sinne, bv. na temp. subste., wat moontlik byvoeglik kan wees - vgl. bl.95 e.v.

(b) Die dat-sin sluit aan by n s.nw. met n neutrale betekenis:

Onder 1 (b) β (i) en (iii) op bl.124 e.v. hierbo het ons n groepie s.nwe. gehad waarby die attr. so (of sulke) fakultatief is. Daarby kom ook wyse en manier van (ii). Oor die fakultatiwiteit van so by peil en standaard is daar twyfel, dus word hulle buite rekening gelaat. Dit skyn ook asof die moontlikheid om die sin sonder so te stel by sekere gebruike van die s.nw., bv. na n voors., groter is as by ander gebruike, bv. as onderwerp. Die s.nwe. kan soos volg ingedeel word:

(i) Sommige temporale substantiewe, bv. tyd, jaar, dag, oomblik, wat

na n voors., as onderw., of as voltooiing van n koppelww. voorkom,
bv.

Ons leef nou in (so) n tyd dat n mens nie aldag van jou lewe seker
is nie;

Dit was n jaar dat n mens die koring kon hoor groei;

Dit was n dag dat n mens skaars kon asemhaal;

Daar kom soms (sulke)oomblikke in n mens se lewe dat jy trane van
blydschap stort.

Hierdie tipe dat-sin sluit aan by dié wat onder VI B, 1 (bl.83),
C, 2 (bl.90), 4 (bl.93) en 5 (bl.94) behandel word, maar slegs by
n klein aantal gevalle daar aangegee, is dit moontlik om so (of sulke)
voor die s.nw. in te voeg. - vgl. bl. 98. Dat is nie fakultatief
nie, en wissel met wat, toe of as of wanneer, en waarin of waarop.
Die benoeming van hierdie tipe word daar (bl.94 e.v.) bespreek.

(ii) Die s.nwe. stadium en punt, wat tyd^āaanduidend en ook posisie-
of omstandigheid^āaanduidend is, waarvan gevalle sonder so op bl.97-98
behandel word: Dat is nie fakultatief nie. By gevalle met stadium
wissel dat met toe of wanneer, met wat (in sommige gevalle), maar ook
met waar. In die geval van punt wissel dat met waar, maar nie met wat
nie, sodat dit skyn asof in hierdie geval die dat-sin nader is aan n
bystellingsin en verder van die tipe dat-sin na stadium en na die ge-
wone temp. subste.

(iii) Die s.nwe. posisie, toestand en aard, wat toestand- of hoedanig-
heid^āaanduidend is, kom voor:

As voorw. na n voors.: Die Rooi leiers was baie versigtig om nie in
n posisie te beland dat hulle as gevolg van die openbare mening
eintlik verplig sou wees om teen hulle sin in Viëtnam in te gryp
nie (D.B.,14/12/63);

Die regering verkeer in die ongelukkige posisie dat geweldplegers
...(meen) dat hulle op n simpatieke wêreldmening kan staatmaak
(D.B.,25/7/60);

Hy is in n toestand dat hy alleen n „dear” genoem wil word (Mikro);
Die woorde was van n aard dat meer mense...dit in die oor kan
knoop (D.B.,27/2/65);

Ons is nou in die/n posisie dat ons nie weet wat om te doen nie.

As onderw.: Die/n posisie/toestand het nou ontstaan dat die boere
in die droogtegebied gehelp moet word.

As voorw.: Die droogte het n posisie teweeggebring dat daar nou n
skaarste aan botter is;

Ons het nou al feitlik die posisie bereik dat net die rykstes en
die armstes mediese behandeling kan bekostig (D.B.,30/5/66);
...het nou n toestand bereik dat hy nie meer helder kan dink nie
(Byv.D.B.,9/2/63);

Die inflasie het n toestand teweeggebring/veroorsaak dat mense wat
van die rente van spaargeld leef, nou swaarkry.

Met aard as onderw. en voorw. kon ek sonder so geen voorbeelde vind nie. Hierdie dat-sinne kan as bystellingsinne beskou word, nl. by die onderw., die voorw. of die voorsetselvoorw. (vgl. hfst. V). Die fakultatiwiteit van dat is nie duidelik nie. In sommige gevalle is dat wel fakultatief, bv. Ons is nou in n posisie ons weet nie wat om te doen nie; Hy is in n toestand hy wil alleen n „dear” genoem word. In sekere gevalle, veral, soos dit my skyn, met posisie na n voors. (veral in), wissel dat ook met waar en moontlik ook met wat, bv. Ons is nou in n posisie waar/wat ons nie weet wat om te doen nie. Moontlik is posisie, soos stadium, al byna, wat sintaktiese verbindings betref, soos die temp. subste. en is die moontlikheid van die benoeming van die dat-sin as byvoeglik nie uitgesluit nie. Vgl. ook die feit dat slegs by posisie die predikatiewe so (sodanig, sulks) wat daarop volg, fakultatief is (bl.126).

(iv) Die s.nwe. wyse en manier:

Doen jou werk op n wyse/manier dat jou werkgewers tevrede kan/sal wees;

Hy het gewerk op n wyse/manier dat sy werkgewers tevrede was;

Weisenborn vertel die verhaal op n manier dat jy die boek net nie kan neerlê nie (D.B.,28/9/62).

Hier is dat nie fakultatief nie en dit wissel ook nie met wat nie. Die moontlikheid bestaan om op n wyse/manier dat, net soos op so n wyse/manier dat as n verbindingsgroep te beskou wat n bw. bysin van hoedanigheid inlei - vgl. bl.104. Andersins kan die dat-sin as bystelling by n voorw. van n voors. beskou word.

In hierdie hele groep onder (b) behandel, skyn die benoeming as bw. bysin van graad-gevolg, hoedanigheid-gevolg of gevolg nie moontlik nie, aangesien so afwesig is, maar tog kan dieselfde dat-sin met dieselfde waarde by n hoofsin waarin meer of minder elemente teenwoordig is, gevoeg word met skynbaar dieselfde verhouding tussen hoof- en bysin. Vgl. bv. in die geval van posisie die volgende: Ons is nou in so n slegte posisie/in so n posisie/in n posisie dat ons nie weet wat om te doen nie - waar dat in alle gevalle fakultatief is, en in die laaste geval moontlik met wat wissel.

C. Die dat-sin druk doel uit en dat het die waarde van en kan vervang word deur sodat:-

In alle gevalle sluit die bysin direk by die ww. aan.

1. Voorbeelde van die gewone tipe: Jy moet oefen dat jy kan sterk word;
Hy hardloop dat hy voor my daar kan wees;
Ek skryf, dat jy kan weet wat aangaan;
Ek praat dat jy moet luister;
Jy maak vuur daarin dat jy lekker kole het (D.B.,15/6/63);

Dokters het hom aangeraai om versigtig te wees dat hy sy linker-oog nie ooreis nie (id., 30/7/65);

Ek het vir haar gesê om uit te kyk vir geleenthede wanneer die mense uit die pad was dat ons n bietjie snuffelwerk kon doen (Landst., 14/7/62).

Ons kry ook dikwels n doel-sin na n hoofsin wat n uitroep, bevel, versugting is, dikwels bestaande uit n enkele ww., bv.

Kom dat ek jou (kan) help;

Gee, dat ek jou (kan) wys hoe;

Opskud, dat jy kan klaar kry;

Bid, dat jy kan ontvang;

Help my, dat ek kan uitkom;

Was my dat ek witter as sneeu kan wees;

Dink aan die sabbatdag, dat jy dit heilig (Ex. 20:8);

Kies vir julle n man uit dat hy na my toe afkom (1 Sam. 17:8);

Gee my n man dat ons saam kan veg (1 Sam. 17:10);

O heilig my dat, U gewy, my hart en wandel heilig sy (Ges. 62:1).

Opm.: (a) I.v.m. Mnl., vgl. Mnl. Wdb., onder dat, waar gemeld word dat dat die waarde van die finale conj. opdat het, bv. in „Daer om sant die Vader sinen sone, dat hi ons dien sanc leren soude“. Vgl. ook Overdiep in S.G., par. 176, en i.v.m. Engels, Curme in a.w., par. 33.

(b) In Ndl. en in ouer Afr., is die ww. in die bysin in n ander wyse (bv. in die aangehaalde voorbeeld uit Ges. 62), maar meestal word in Afr. tans die modale hulpww. kan gebruik. Tog kom gevalle voor in die indikatief sonder kan, soos bv. die aangehaalde sin uit Die Burger: Jy maak vuur daarin, dat jy lekker kole het. Dan, egter, is doel nie baie duidelik as die sin alleen aangehaal word buite die omstandighede en verband nie, en kan dit moontlik ook as gevolg beskou word — vgl. ook 2 en 3 hieronder i.v.m. gevalle waar gevolg, selfs met kan, moontlik is.

(c) Dikwels kom daar n komma voor dat om n soort pouse voor te stel, wat veral nuttig is na n oorg. ww. om dit duidelik te maak dat die dat-sin nie n voorwerpsin is nie; vgl. bv. Hy skryf, dat sy moeder kan weet wat aangaan; Hy skryf dat ons by hom kan kom kuier.

(d) In alle gevalle is dat nie fakultatief nie, behalwe by: Kom dat ek jou help, wat kan wees: Kom ek help jou, en selfs: Kom ek jou help — vgl.: Kom ek jou handjies en voetjies nou vasmaak, Mario (Fanus Rautenbach). Moontlik is kan hier fakultatief onder die invloed van: Kom, laat my jou help, wat t.g.v. die wisseling dat/lat/laat ook voorkom as: Kom, laat ek jou help. As kan teenwoordig is (Kom, dat ek jou kan help), is dat nie fakultatief nie. n Voorbeeld van die wisseling dat/laat vind ons by F.A. Venter in Man van Ciréne, waar op dieselfde bladsy (204) verskyn: Kom, dat ons gaan kyk...; en: Kom, Judas, ...laat ons gaan kyk hoe die Profeet sterf. Vgl. hiermee ook die

wisseling dat/laat by hulpwwe., veral moenie, onder opm.(ii) op bl. 36.

2. By n dat-sin wat aansluit by so + ww. vind ons soms n element van doel, eerder as gevolg, saam met graad of hoedanigheid - vgl. bl. 119 hierbo.

3. Ook by gevalle sonder so, d.w.s. waar die dat-sin by n ww. aansluit, vind ons gevalle, en wel ook met die modale hulpww. kan (soms mag), wat as doel of suiwer gevolg beskou kan word, bv. Al glo julle My nie, glo die werke, dat julle kan erken en glo dat die Vader in My is (Joh.10:38); Ek hoop sy enkel word gou gesond, dat hy ook sy talent op die veld kan wys (D.B.,27/6/63); Eer jou vader en jou moeder, dat jou dae verleng mag word (Ex. 20:12). Moontlik het die feit dat dat in doel-sinne vervangbaar is deur sodat en dat sodat die mees gebruiklike verbindingswoord vir gevolg-sinne is, iets hiermee te doen. Dat kan sodat vervang as die bysin doel uitdruk, maar nie as dit gevolg uitdruk nie. Nou vind ons, egter, dat daar dikwels n sodat-sin voorkom waarby elemente van doel en gevolg voorkom, bv. Hy het sy praktyk uitgebrei sodat hy nog n klerk in diens kon neem. Vgl. onder opm. (b) hierbo, die moontlike vermenging van doel en gevolg ook waar kan nie voorkom nie.

4. Daar is ook dat-sinne wat in hfst. VI as substantiewiese sinne behandel is, maar wat ook as doel-sinne beskou kan word, bv. Jy moet oplet dat hy jou nie kul nie - vgl. 2 op bl. 54. Hierdie gevalle dui ook op n moontlike wyse van oorgang van naamwoordelike na bywoordelike bysinne.

D. Dat lei n bw. bysin van omstandigheid in:

Dat het die waarde van en is vervangbaar deur sonder dat (vgl. sonder dat as verbindingsgroep, bl.102).

Wat die benoeming betref, kan dit gemeld word dat Curme (a.w., par.28) hierdie tipe sin benoem as „attendant circumstance” en in verband daarmee verklaar: „The action of the principal verb is accompanied by some attendant circumstance which is contained in the subordinate clause.” Hy gee as voorbeeld: „He never passed anybody on the street that he did not greet him” en meld dat die tipe na verwant is aan gevolg. Jespersen (E.E.G., bl. 371) benoem die bysin in „He has never been there, that I know of” as „Restriction” (beperking).

Die meeste gevalle kom voor met n temp. subst. in die voorafgaande sin, en is behandel onder C, 1 op bl.88. Dan is twee interpretasies moontlik, nl. dat die bysin aansluit òf by die ww. van die voorafgaande sin òf by die temp. subst. In die e.g. geval word die bysin dan as bw. bysin van omstandigheid benoem, maar n probleem is natuurlik die wisseling met wat, wat gewoonlik nie by bw. bysinne voorkom nie.

Met n tyd[~]aanduidende bw. in die voorafgaande sin, bv. Ek was dikwels daar dat hy uit was, sou die bysin eerder as bw. bysin van omstandigheid aangedui word, alhoewel wisseling met wat ook voorkom, maar minder gebruiklik is - sien onder opm. (iii) op bl. 90.

Waar daar geen tyd[~]aanduidende woord in die voorafgaande sin is nie, of waar die dat-sin duidelik nie by die tyd[~]aanduidende woord aansluit nie, is die dat-sin slegs bw. bysin van omstandigheid, bv.

Daar vind geen katekwaad plaas dat hy nie n handjie daarin het nie;
Baie artikels word gesteel dat hy niks daarvan weet nie;
Geen wonderwerk vind plaas dat die Here nie n hand daarin het nie;
Maar hoe kan jy moord pleeg dat dit nie moord is nie? (Landst., 1/6/63);
Hoe het hy die nag uit die huis gekom dat niemand hom gehoor het nie? (Huisg., 10/8/62) (hierdie geval sluit ook aan by dié onder E, 2 hieronder genoem).

Vgl. by die eerste drie gevalle die moontlikheid om wat, maar dan sonder die daar in die bysin, of waar + voors. i.p.v. dat as verbindingswoord te gebruik, bv. Geen wonderwerk vind plaas wat die Here nie n hand in het nie/waarin die Here nie n hand het nie. Die wat of waar + voors. slaan dan op die s.nw. en die bysin is byvoeglik.

E. Dat lei n bw. bysin van rede of oorsaak in:-

1. Gevalle waarby twee interpretasies moontlik is, wat alreeds behandel is en waar dat vervangbaar is deur omdat, nl.:

(a) Gevalle soos: Hy is kwaad dat (omdat) hy nie kan saamgaan nie - sien onder 3 op bl. 55 .

(b) Gevalle soos: Dit is nie dat (omdat) ek hom haat nie, maar...; dit is eerder/net dat (omdat).... - sien onder V A, 5 (b) en opm.

(iii) op bl. 69, 70. Vgl. ook die benoeming in Eng. by Curme in a.w., bl. 310 en by die Concise Oxford Dictionary, bl. 1320, onder that². In lg. word verklaar: „It is rather that he has not the time, Not that (I do not say this because) I have any objection (Reason or Cause).”

Opm.: Die gebruik van dat vir omdat in n gewone rede-sin, wat in Mnl. voorgekom het, vind ons nie in Afr. nie, alhoewel die volgende geval baie naby daaraan is: Hulle het voortgegaan om die regering aan te val dat hy nie genoeg doen nie (Beeld, 13/3/66). Daar kan, egter, aangevoer word dat die geval aansluit by 1 (a) hierbo, aangesien die dat-sin verklaar waarom hulle die regering aanval en gestel kan word: Hulle het voortgegaan om die regering aan te val (daaroor) dat hy nie genoeg doen nie. Vgl. Mnl. Wdb., onder dat, die voorbeeld: „Daer na (vloecti hi) Lanfroit..., dat hi hem so lede dede.”

2. Die dat-sin noem die rede waarom n vraag of n stelling wat in n voorafgaande sin uitgedruk word, gevra of gemaak word:-

Gevalle kom reeds in Mnl. voor. Stoett (a.w., par. 324) gee onder dat-sinne wat n ww. in die hoofsin nader bepaal: „Ay, ende waer mach Esmoreit merren, dat hi niet en comt?”

Ornée (a.w., bl. 145) verklaar dat hierdie tipe sin die inhoud of die aanleiding tot n vraag omskryf. Hy gee as voorbeelde: „Wat is de mensch dat du sijns int besondert gedenckest Heer? Oft wat is 'menschen kint, dat dijne macht sich sijns dus onderwint?” (Uit die Psalmen Davids); „Wat is het dan, welgeliefde Broeders, dat wy aldus om ons sien, ende met vreesse bevangen zyn?” (Uit Trouwe Vermaningen). Hy sien dit as n analitiese, nadruklike omskrywing van n eenvoudige vraagsin, maar as die dat-sin deur die vnwe. het, dit of dat aangekondig word, dan is dit onderwerpsin, bv. „Wat zoude het dan baten, Broeders, dat wy wilden sachte cuylen onder de ooren ende kussens onder den erm liggen?” (Uit Trouwe Vermaningen).

Volgens Overdiep (17e eeu I, par. 54) omskryf die dat-sin die aanleiding tot n vraag of uitroep, en hy vervolg: „Voor al by een vraag staat deze eigenaardige functie noch het dichtst by de hiervoor besproken consecutive of graadaanduidende”. Hy gee heelwat voorbeelde van Coster en uit Lucifer van Vondel, en ook die volgende van Cats: „Wat hanght my uyt, dat ick geen schamel man met aldat ick besit tot mywaarts trecken kan?”

Den Hertog (a.w., par. 61) benoem hierdie tipe sin as „causaal”, en wys daarop dat die hoofsin n hulpww. of bw. van modaliteit in die gesegde het, of n oratoriese vraag is, bv. „Hij moet onderweg opgehouden zijn, dat hij noch niet terug is; Hij heeft den brief waarschijnlijk niet ontvangen, dat hij noch niet geantwoord heeft; Zijt gij hier meer geweest, dat gij zoo goed den weg weet?”

Overdiep (S.G., bl. 635) beskryf die bysin as die aanleiding tot die vraag wat in die hoofsin gestel word.

In Engels word hierdie tipe sin deur Curme (a.w., bl. 289) as gevolg benoem, en hy verklaar: „Simple that, however, is quite freely used when the clause of result follows a statement of the cause or the assumed cause couched in the form of a declarative sentence or very commonly a question.” As voorbeelde gee hy: „Something is wrong that he hasn't come before this; What is the matter that he hasn't come yet?; I must have been blind that I didn't see that post.” Dit kom ook na n indirekte vraag, bv. „I should like to know what the matter was that he didn't come.” Die Concise Oxford Dictionary, bl. 1320, onder that², benoem dit ook as gevolg; maar Jespersen (E.E.G., bl. 370) benoem dit as „Cause (reason why question is asked): Who am I that I should presume to offer advice to you?”

Die interpretasie van die dat-sin as gevolg is nie onmoontlik nie,

en daar is gevalle waar dat vervangbaar is deur sodat. Vgl. hiermee die gevalle onder (b) op bl.115, waar die hoofsin n waarskuwing of bevel bevat en die bysin die gevolg aandui van nie-gehoorsaming van die waarskuwing, en wat moontlik as suiwer gevolg beskou kan word.

Die volgende indeling kan gemaak word:

- (a) Die meeste gevalle in Afr. is met n vraag in die hoofsin, bv.
 Wat makeer jou fiets dat jy myne wil leen?;
 Wat het ek gedoen dat jy my nou ignoreer?;
 Waar woon hy nou, dat ek hom nooit meer sien nie?;
 Wie is hierdie Adjunk-minister en wat is hierdie Regering dat hulle die hele lewensatmosfeer in Suid-Afrika wil kom verander?(D.B.27/2/64);
 Wat maak julle, dat julle die vul losmaak? (Mark. 11:5);
 Wat vir n mens is Hy, dat selfs die winde en die meer Hom gehoorsaam is? (Matt. 8:27).

Opm. (i) Die dat-sin is nie kousaal met die hoofsin, die vraag, verbind nie, en dit is ook nie normale Afr. om dat met omdat te vervang nie, maar die dat-sin gee die rede aan waarom die vraag gestel word. Die verband kan soos volg uitgedruk word: Waar woon hy nou? - Ek vra dit omdat ek hom nooit meer sien nie.

(ii) Opmerklik is ook die komma voor dat in die sitate uit die Bybel, wat noukeurige taal is, want daar is beslis n pouse voor die dat.

(iii) Gevalle met die vraende woorde wat, hoekom, waarom + dit is, bv. Wat is dit dat jy so omgekrap lyk?, wat baie soos hierdie tipe is, word onder VII A, 3 op bl.67 behandel (vgl. ook opm. (d) op bl.68) by die gevalle waar n vraende bw. van rede met dit is voorop gestel word.

(b) Gevalle waar die dat-sin voorafgegaan word deur n samegestelde sin bestaande uit hoofsin plus voorwerpsin, d.w.s. waarin indirekte rede, veral n indirekte vraag, voorkom, bv.

Ek vra waar hy nou woon dat ek hom nooit meer sien nie;

Ek wonder wat van hom geword het dat ek hom nie meer sien nie.

Opm. (i) In hierdie gevalle is die dat-sin verbind nie met die hoofsin alleen nie, maar met hoofsin + voorwerpsin, en die lg. twee saam het die waarde van die enkelvoudige direkte vraag-sin.

(ii) Hier is dit moontlik om dat met omdat te vervang, maar dan kan die omdat-sin direk by die ww. van die hoofsin aansluit, en ook omgestel word, bv. Omdat ek hom nie meer sien nie, wonder ek wat van hom geword het.

(c) In enkele gevalle word n stelling, verklaring in die hoofsin gemaak, of n mening uitgespreek. Gewoonlik is dit nie n feit wat gekonstateer word nie, en is daar, soos Den Hertog hierbo i.v.m. Ndl. verklaar, n hulpww. of bw. van modaliteit in die hoofsin, bv.

Hy moet n ongeluk gehad het dat hy nou nog nie hier is nie;

Hy het waarskynlik/seker die trein verpas dat hy nou nog nie hier is nie;

- 142 -

Iets is seker /definitief/bepaald verkeerd dat ons nog nie van
hom gehoor het nie.

Die verband kan soos volg gestel word: Hy moet seker n ongeluk gehad
het - ek sê dit/meen so/dink so omdat hy nog nie hier is nie.

HOOFSTUK IX"DAT" IN ENKELVOUDIGE SINNE

Hier word eintlik bedoel dat daar nie n formele (hoof)sin met gesegde voor die dat-sin is nie. Sommige gevalle is voorbeelde van ellips of sametrekking, terwyl in ander die dat-sin voorafgegaan word deur n interjeksie wat wel as n sin beskou kan word, hoewel miskien nie na die vorm nie. Die sin kan ook beskou word as n hoofsin met die vorm van n bysin.

In Ndl. bronne is die volgende aangetref:

Die Mnl. Wdb. noem onder dat III, (d) „ook elliptische zinnen, die een uitroep bevatten, waarby dan een hoofdzin moet worden aangemeld", en gee as voorbeeld: „O wi arme..., dat mine arme cleine poppe moet sterven."

Ornée (a.w., bl. 148) noem onder „finale"sinne ingelei deur dat, wenssinne met die funksie van n hoofsin, en gee as voorbeeld: „Och dat nu mocht uyt Sions berg gewijt/Voor Israel troost end verlossing naken (uit Psalmen Davids).

Overdiep (17e eeu I, par. 51) verklaar dat by die stereotipe, meestal inleidende wenssinne in die omgangstaal van die klugte daar n oorspronklike hoofsin bygedink kan word, maar dat dit nie noodsaaklik is nie. Hy gee n voorbeeld uit Coster: „Als je maer om kijet, so dreygt hyme te slaan." Vrou: „Dat hy dat maer iens docht..."

Overdiep (S.G., bl. 512) meld dat in Groningsch daar wenssinne met dat voorkom, bv. „Dat we niet te laat komen! Dat ze niet zoo weggaan!" Hy opper die moontlikheid dat hulle as voorwerpsinne na „Ik hoop..." beskou kan word.

Van Wijk en Van Schothorst (a.w., par. 34) noem n geval soos die Afr.: Dat jy nou soiets kon doen! as voorbeeld van n hoofsin met bysinswoordorde.

Van Dale, onder dat as voegw., verklaar dat dit gebruik word as inleiding van n wens, met weglating van die hoofsin, bv. „(ik wens) dat hy kome!"

Die volgende tipes is in Afr. gevind:

1. Gevalle soos: Geen wonder/Gelukkig/Jammer dat..., wat behandel word onder I C, 2, op bl. 9, en waar die dat-sin ook as onderwerpsin beskou kan word. Die gevalle kan struktureel ook beskou word as interjeksie + dat-sin. Vgl. ook die aanhaling uit WAT op bl. 6 hierbo, waarin beweer word dat die bysin ingelei deur dat, in funksie n hoofsin geword het.

2. Gevalle soos: (a) uitroepe van verbasing en verontwaardiging, bv.

Dat so n vuilgoed my so moet beledig!; Ai, dat hy my so gekul het!;
 Dat ek nou so n woord moet sê; (b) uitroepe van medelye en wanhoop,
 bv. Foeitog, dat die arme kind so moet ly!; Ag, dat ek tog liever
 maar nie gegaan het nie; en (c) uitroepe wat wense en versugtinge is,
 bv. O-Vader, dat hy gered mag word! — wat onder F op bl. 37 behandel
 is en waar die dat-sin as voorwerpsin maar ook as onderwerpsin geïnter-
 preteer kan word. Struktureel kan die sinne met n interjeksie ook as
 interj. + dat-sin beskou word.

3. Gevalle soos: Dankie dat jy my gehelp het; Dankie tog, dat hy gered
 is; Geluk dat jy die prys gewen het; Ekskuus dat ek teen jou gestamp
 het — waar daar n verhouding wat met n voors. uitgedruk kan word (bv.
 dankie vir, geluk met) tussen die eerste deel en die dat-sin is. Hierdie
 gevalle is onder VI B, 3(d) op bl. 57 behandel en die twee ander moontlik-
 hede van benoeming, nl. as substantiewiese bysin of as bw. bysin van rede,
 is daar genoem. Hierdie tipe sou egter ook as interjeksie + dat-sin be-
 skou kan word.

4. Gevalle soos: Dat hy dit net doen!; Dat hy probeer as hy kan!, wat
 n dreigement uitdruk. Hier wissel dat met laat (lat), bv. Laat hom/hy
 dit net doen!

SLOT

Oor die algemeen is daar nie veel verskil tussen die gebruik van dat in Afr. en Ndl. nie. Daar is min konstruksies met dat in Afr. wat nie in Ndl., in Ndl. dialekte, sewentiende-eeuse Ndl. of Mnl. te vind is nie. Ook met Eng. is daar groot ooreenkoms. Alhoewel ek nie gepoog het om dit wetenskaplik te bewys nie, wil dit my tog voorkom asof die posisie in Afr. wat twee sake betref, verskil van dié in Ndl., nl. eerstens, dat dat as verbindingswoord meer dikwels en by meer tipes in Afr. fakultatief is, en tweedens, dat dat by n hele paar tipes met wat wissel.

Wat Overdiep in Stilistische Grammatica van dat in Ndl. verklaar, nl. dat dit n voegw. is wat kan gebruik word om byna elke soort sinsverband uit te druk omdat dit so vaag is, is ook waar wat Afr. betref. Om die sinsverband noukeuriger uit te druk, is (en word) verskillende bindwoorde saam met dat gebruik (veral voors.) en daaruit het (en kan) nuwe voegwe. ontstaan wat meer individualisties optree.

Die moeilikheid wat dikwels ondervind word met die benoeming van dat-sinne, spruit uit die „mededinging” tussen konstruksie en semantiese verband. Die dat-sin is verbonde met n woord in die voorafgaande sin, maar druk n semantiese verband uit wat nie met die strukturele verband tussen die dat-sin en die woord waarmee dit verbonde is, ooreenstem nie.

Alhoewel daar beswaar gemaak kan word teen die tradisionele wyse van benadering en beskrywing van die materiaal, veral wat die indeling betref, het ek geprobeer om tipes en konstruksies wat semanties verwant is, bymekaar te groepeer, en om so n volledige beeld soos moontlik van die voorkoms en gebruik van dat as verbindingswoord in Afr. te gee, ook met byvoeging, waar nodig, van gegewens wat Mnl., Ndl. en Engels betref.

LYS GERAADPLEEGDE BRONNE

sommige met die verkorte titel wat in die teks gebruik word waar van een skrywer meer as een werk verskyn.

- BOS, G.F.: Het Probleem van de Samengestelde Zin. Mouton & Co.; Londen, Den Haag, Parys; 1964.
- BOUMAN, A.C.: Middel-nederlandse Bloemlezing met Grammatika; W.J. Thieme; Zutphen; 1934.
- BOUMAN, A.C. en PIENAAR, E.C.: (2e druk) Afrikaanse Spraakkuns, 2e druk; Pro Ecclesia; Stellenbosch; 1925.
- _____ : (3e druk) Afrikaanse Spraakkuns, 3e druk; Pro Ecclesia; Stellenbosch; 1933.
- CURME, G.O.: Syntax; D.C. Heath & Co.; New York; 1931.
- DEN HERTOOG, C.H.: De Nederlandsche Taal - Practische Spraakkunst van het hedendaagsche Nederlandsch, 2e deel, 4e druk; Versluys; Amsterdam; 1919.
- DE VILLIERS, Meyer: (Werkwoordsvorme) Werkwoordsvorme in Afrikaans in die Verlede Tyd; Annale van die Universiteit Stellenbosch; 1951.
- _____ : (Woordsoorte) Woordsoorte, Werkwoorde en Tye; Nasionale Pers; Kaapstad; 1948.
- DE VOOYS, C.G.N.: Nederlandse Spraakkunst, 2e druk; Wolters; Groningen; 1949.
- DE VRIES, W.: Dysmelie, Opmerkingen over Syntaxis.
- GARDINER, A.H.: The Theory of Speech and Language; Clarendon Press; Oxford; 1932.
- JESPERSEN, Otto: (Philos.) The Philosophy of Grammar; George Allen & Unwin; London; 1924.
- _____ : (M.E.G. III) A modern English Grammar, Part III; George Allen & Unwin; London; 1928-.
- _____ : (E.E.G.) Essentials of English Grammar; George Allen & Unwin; London; 1933.
- KAT, P.: Nederlandsche Spraakkunst, 4e druk; W.J. Thieme; Zutphen; 1909.
- KRUIZINGA, E.: Het Nederlands van Nu, 2e druk; Wêreldbiblioteek; Amsterdam; 1951.
- LE ROUX, J.J.: Oor die Afrikaanse Sintaksis; Swets & Zeitlinger; Amsterdam; 1923.
- LE ROUX, J.J. en LE ROUX, T.H.: Middel-nederlandse Grammatika; Van Schaik; Pretoria; 1935.
- ORNÉE, W.A.: De Zin in het Nederlands Proza en de Poëzie van Philips van Marnix, Heer van St. Aldegonde - Een syntactisch - stilistiese analyse; Proefschrift Univ. van Groningen, Deel II; 1955.
- OVERDIEP, G.S.: (17e eeu I) Zeventiende-eeuwsche Syntaxis - Eerste Stuk; 1931;
(17e eeu II) Tweede Stuk; 1932;
Derde Stuk; 1935;
J.B. Wolters; Groningen.
- _____ : (M.N.G.) Moderne Nederlandsche Grammatica; Willink; Zwolle; 1928.
- _____ : (S.G.) Stilistiese Grammatica van het moderne Nederlands, 2e druk, verzorgd door G.A. van Es; N.V. Uitgevers-Maatschappij; Zwolle; 1949.

- PAARDEKOPER, P.C.: Beknopt A B N-syntaxis; Den Bosch; Malmberg; 1963.
- POTGIETER, D.J.: Nuwe Afrikaanse Grammatika vir Middelbare Skole, 6e uitgawe; Juta & Kie.; Kaapstad; 1947.
- (ROSSOUW, e.a.) ROSSOUW, P.J., DU TOIT, H.A., LOUW, I.J., JURGENS, M.L. en THERON, J.W.: Die lewende Taal, Afrikaans as Moedertaal vir die Senior Sekondêre Kursus (Standerds 9 en 10); Juta & Kie.; Kaapstad; s.j.
- ROUSSEAU, H.J.: Die Invloed van Afrikaans op Engels, Deel I; Maskew Miller; Kaapstad; 1937.
- (SCHOLTZ, e.a.) SCHOLTZ, H.v.d.M., SENEKAL, H.E.J., KEMPEN, W. en VAN DER MERWE, C.P.: Ons eie Taal - Standerds Nege en Tien; Nasionale Boekhandel, Bpk.; Kaapstad; s.j.
- SMITH, J.J.: Op ons Taalakker; J.L. van Schaik; Pretoria; 1962.
- STOETT, F.A.: Middernederlandsche Spraakkunst: Syntaxis, 3e druk; Nijhoff; 's Gravenhage; 1923.
- TWEE OUD-ONDERWYSERS: Taalgoggas in die daaglikse lewe, 2e druk; Nasionale Pers; Kaapstad; 1941.
- VAN DER LUBBE, H.F.A.: Woordvolgorde in het Nederlands; Van Gorcum; Assen; 1948.
- VAN DER MERWE, C.P.: Handleiding vir Sekondêre Afrikaans - leerlinge, 3e druk; Nasionale Pers; Kaapstad; 1943.
- VAN DER MERWE, C.P. en KEMPEN, W.: n Afrikaans-handleiding vir St. VII en VIII, Vorms II en III, 2e druk; Nasionale Pers; Kaapstad; 1949.
- VAN DER MERWE, C.P., KEMPEN, W. en VAN DER MERWE, Jaco: Afrikaans as Eerste Taal vir Sts. IX en X, Vorms IV en V; Nasionale Boekhandel, Beperk; Kaapstad; s.j.
- VAN DER VEEN, J.O.S.: Het Taaleigen van Bredero - Academisch Proefschrift; Amsterdam; 1905.
- VAN HELTEN, W.L.: Vondel's Taal (Syntaxis); Otto Petri; Rotterdam; 1881.
- VAN OOSTRUM, O. en KRITZINGER, M.S.B.: Afrikaanse Spraakkuns, 2e druk; J.H. de Bussy; Pretoria; 1925.
- VAN WIJK, N. en VAN SCHOTHORST, W.: De Nederlandsche Taal, 5e druk; Willink; Zwolle; 1924.
- VERHAGE, J.A.: n Sintakties-stilistiese Studie van die Dagregister van Jan van Riebeeck; Balkema; Amsterdam en Kaapstad; 1952.
- WEIJNEN, A.: Zeventiende-eeuwsche Taal, 2e druk; Wêreldbiblioteek; Amsterdam; 1951.

Woordeboeke:-

- (Concise Oxford Dictionary) The Concise Oxford Dictionary of Current English - H.W. and F.G. Fowler; 4th Edition; Clarendon Press; Oxford; 1956.
- (Modern English Usage) A Dictionary of Modern English Usage - H.W. Fowler; Clarendon Press; Oxford; 1930.
- (Webster³) Webster's Third New International Dictionary of the English Language; G. Bell & Sons; London; 1961.
- (Van Dale) Groot Woordeboek der Nederlandse Taal, 8e druk, bewerkt door C. Kruyskamp; Martinus Nijhoff; 's Gravenhage; 1961.

(Mnl. Wdb.) Middelnederlandsch Woordenboek - E. Verwijs en J. Verdam.

(WAT) Die Woordeboek van die Afrikaanse Taal, Dele I - IV.

(WNT) Woordenboek der Nederlandsche Taal.

Tydskrifte:-

(D.B.) Die Burger.

(Byv. D.B.) Byvoegsel tot die Burger.

(Huisg.) Die Huisgenoot.

(S.M.) Sarie Marais.

(Landst.) Die Landstem.

(Oosterlig) Die Oosterlig.

(Beeld) Die Beeld.

(Transvaler) Die Transvaler.
